

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI

50

G. Slovenski pravopis.

Velike pismenke se storijo, kakor v' bukvizah naj-dete: 1. v' sazhetki vsakiga govora, kedar se versta sazhe. — 2. Po vsaki govorni piki, kjér se nova beseda pové. — 3. Sa nastoplejam: ako se besede pišhejo, ki jih je kdor drugi govoril; p: sv. Pavl veli: „Kdor ne dela, naj ne jé.“ — 4. v' pesmih se vsaka versta s' veliko pismenko sazhe. — 5. Imena ljudi po kersti ino po rodi se s' poglavitno pismenko sapišhejo; p: Jur, Mikush i. t. d. — Tudi imena deshél, mést, vesi, krajev. — 6. v' listih, ki jih imenitnejim od nas pišhemo, se pišhejo imenske namestnice: Vaf, Njih, Svoj i. t. d. s' poglavitnimi pismenkami.

De se prav pišhe, je potreba povanzhati: 1. vsaka beseda se tako sapíše, kakor se bere, ne kakor se po nektérh krajih gerdo savija. Ne pišhi: vajfh, grafh, grama, Bueh, gvala, ampak: véfh, grefh, greva, Bog, glava i. t. d. — 2. s' konzam glagolov alj djanjskih beséd se pišhe: -al, -el, -il, -ul, kedar besedo nategnesh, ino -ali, -eli, -ili, -uli dobífh; p: dal, dali, pel, pehi, i. t. d. Ako besedo nategnesh, ino -vi dobífh, besedo po sluhi sapífh; p: prav — pravi, rev — rívi i. t. d. — 3. Kako ste se per branji pismenke le hiti uzhili, tako jih sdaj pišaje lozhite; p: kosa, kosa; shiv, fhiv; jé, jé; gosfóda, gosfóda i. t. d.

Anton Martin Slomšek, BLASHE INO NESHTA V' NEDELSKI ŠOLJI (1842)

32.1 (2026)

51

Med pišanjem gosfod kaplan v' fholo pridejo, in pohvalijo fholarje, rekozh: „Po vfi pravizi zhedno pišhete; pa vam povém, de bi ne bilo prav, lepo pílati, per domazhiji pa vse nefnashno imeti, in zhe bi dekleta raj sa pero prijele kakor sa metlo. Donef bom posebno dekletam eno povedal.

Ko sim fhudent is fhól zhres hribe domu hodil, pridem v' neko bajto bliso Nemfhkiga. Vsa vkajena dimniza je bila, zherna ino temna ko nozh. V' enim koti so prafzi jedli, v' drugim so kure sobale. Dvoje otrok na ognífh (kamenj) sedí in muha, ker gosfodinja kofilo kuha. Bilo je okolj devetih sjutraj; lazhen sim she bil in rad sa kofilza profil, kar mi gosfodinja rezhe na kofilo pozhakat; pa kaj de se mi sazhe gabiti, ko njo pogledam. Bila je vfa vmasana ino kuhstrova; — otrozi marogafsi, muh po hífh vse shivo. Ko je bilo vse pripravleno, vezhi dekle gosfodarja ino drushino k' misi poklizhe. Tudi mene prísiliho, de s' njimi saj-kako so shlize, namesto v' ufta — le pod miso vidil. Sdaj hlapez grila sajme ino se sazhe na glaf kregati. Gosfodinja fklelo fhterklavke popade, njo v' pominje vershe, in bulanke (nudelze alj fhtrukle) na miso po-flavi. Prav shelno vfi po njih féshejo; pa meni so jele hitro fline lesti, ko je gosfodar prazh dolgi laf is bule potnitel in pred gosfodinjo poloshil.

Takih negúd se najde po fveti veliko, kjér so shenske nefnashne. Preden zhres híshen prag fopim, lehko vém, kaj shenske veljajo. Per enih je pred vrat-mi vse polno zhlovezhnikov, de zhlovek bliso hísh-ne more. Spodobí se, de vsaka bajta na dvorífh svoj odpad sa ljudi ima. — Po drugih jípah je toljko fmeti ino kurnikov, de se poshten zhlovek vsefti ne more; pa vendar sanemarnih kerfhenz ni fram, kakor zhe fvatje pridejo ino hísh pometene ne najdejo. — Poštefo so po navadi veliko gerfhi kakor gnesdo v' fvinjaki. Steníz, grilov in takiga marzhefa je toljko, de bi ptujiga zhloveka vjedle, ako bi v' taki zhumnati pre-nozhil. Pertizhi ino krufhenze, zhe jih imajo, so gerfhi

KAZALO

RAZPRAVE IN ČLANKI

7 Jana Volk – Klara Šumenjak

Naglaševanje deležnikov na *-l* izbranih glagolov na *-éti -ím* v Slovenskem primorju

23 Данила Федоров [Danila Fedorov]

Глаголы перемещения веществ в славянских языках
[Glagoly peremeščenja veščestv v slavjanskih jazykah]

53 Dejan Gabrovšek – Janoš Ježovnik – Matic Pavlič – Andrej Perdih

Metodologija priprave nabora slik za pedagoški portal Franček: izbor, semantična opredelitev in nadaljnja uporaba

69 Irena Stramljič Breznik – Katja Jarc

Slovenski sinonimi za ivanjščico (*Leucanthemum*) v prepletu s poimenovanji za marjetico (*Bellis*) na presečišču disciplin in medjezikovnega pristopa

91 Ana Marija Jevšenak

Ledinska imena v potopljeni vasi Družmirje

107 Vera Smole

Vključevanje občanskih raziskav v študijski proces na primeru dolenske dobrepolske frazeologije in paremiologije

125 Katarzyna Konciewska

The Role of Historical Language Materials in the Studying of the Baltic-Slavic Borderlands

139 Nikolina Miletić – Marija Perić Šormaz

Zakopajmo ratnu sjekiru: frazemi za vrijeme rata u Ukrajini u hrvatskim i njemačkim novinskim člancima

157 Сергій Попов [Sergij Popov]

До питання про стадіальність контенсивної типології мов, розробленої Г. А. Климовим: когнітивно-еволюційний аспект
[Do pitannja pro stadial'nist' kontensivnoï tipologії mov, rozrobленої G. A. Klimovim: kognitivno-evoljucijnij aspekt]

IZ SVETOVALNIC

179 Helena Dobrovoljc

O ribi Faroniki in kako pisati *pol ženska pol kača*

183 Rok Kuntner

Kako je pravilno: *Ptolemej*, *Ptolemaj* ali oboje?

187 Manca Černivec

Ali sta *bolnišnica* in *bolnica* sopomenki?

OCENE IN POROČILA

193 Bojana Maltarić

Novi slovensko-češki slovar

JUBILEJI

203 Andreja Legan Ravnikar – Alenka Jelovšek

Jakob Müller je dopolnil petinosemdeset let

Recenzentke in recenzenti

Saša Babič

Metka Furlan

Nataša Jakop

Domen Krvina

Erika Kržišnik

Mojca Kumin Horvat

Nina Ledinek

Karin Marc

Matej Meterc

Tanja Mirtič

Vlado Nartnik

Špela Petric Žižić

Jožica Škofic

Danila Zuljan Kumar

Nina Žavbi

Andreja Žele

RAZPRAVE IN ČLANKI

JANA VOLK – KLARA ŠUMENJAK

NAGLAŠEVANJE DELEŽNIKOV NA *-L* IZBRANIH GLAGOLOV
NA *-ÉTI -ÍM* V SLOVENSKEM PRIMORJU

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.32.1.01](https://doi.org/10.3986/JZ.32.1.01)

Prispevek obravnava naglasno mesto deležnikov na *-l* (moškega spola ednine) v Slovenskem primorju. Na podlagi perceptivnega testa, izvedenega med 394 govorce in govorkami, so analizirane naglasne izbire desetih glagolov na *-éti -ím*, pri katerih pravorečna pravila praviloma predvidevajo premično naglaševanje. Ugotovitve potrjujejo, da govorce in govorce Slovenskega primorja za izbrane deležnike dosledno izbirajo nepremični naglasni tip. Rezultati ponujajo vpogled v opis dejanske rabe analiziranih deležnikov in predstavljajo izhodišče za nadaljnje raziskave ter morebitno posodobitev pravorečne norme.

Ključne besede: naglas, naglasno mesto, premično naglaševanje, deležnik na *-l*, Slovensko primorje

Accentuation of *-l* Participles in Selected *-éti -ím* Verbs in the
Slovenian Littoral

This article examines the accentuation of masculine singular *-l* participles in the Slovenian Littoral. Based on a perceptual test conducted among 394 speakers, it analyzes the accentual choices for ten Slovenian verbs with the infinitive ending *-éti* (present *-ím*), for which prescriptive pronunciation rules typically predict mobile accentuation. The findings confirm that speakers in the Slovenian Littoral consistently choose the fixed accentuation type for the selected participles. The results offer insight into the attested usage of these verbs and provide a basis for further research and a potential update of the pronunciation norm.

Keywords: accent, accentuation, mobile accentuation, *-l* participle, Slovenian Littoral

1 Uvod

»Problem naglaševanja je eden med pomembnejšimi iz pravorečja,« ugotavlja že Rigler (1968: 193). V slovenskem knjižnem jeziku je mesto naglasa namreč le deloma

Jana Volk ■ Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije ■ jana.volk@fhs.upr.si ■

 <https://orcid.org/0009-0009-6978-7802>

Klara Šumenjak ■ Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije ■

klara.sumenjak@fhs.upr.si ■ <https://orcid.org/0009-0002-7925-2261>

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta ARIS *Temeljne raziskave za razvoj govornih virov in tehnologij za slovenski jezik* (J7-4642). Temelji na raziskovalnih podatkih, ki se hranijo v odprtokodni aplikaciji IKA in niso javno dostopni oziroma so dostopni pri avtoricah na osnovi utemeljene prošnje.

predvidljivo,¹ naučimo se ga skupaj s posamezno besedo (SP 2001: 105). Pri tem so nam lahko v pomoč nekatera pravila v *Slovenski slovnici* (Toporišič 2000: 63–71), *Slovenskem pravopisu* (SP 2001), *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (2014), eSSKJ – *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (2016–), *ePravopisu – Slovarju slovenskega pravopisa* (2014–) in *Slovenski zborni izreki* (Šeruga Prek – Antončič 2014). Slovenščina nima samostojnega pravorečnega priročnika, na kar že dlje časa opozarja strokovna javnost (npr. Tivadar 2003a; 2003b; 2003c; 2015; 2018; Mirtič 2018; Mirtič idr. 2018; Žavbi Milojevič 2018), uporabniki jezika pa ga nujno potrebujejo, saj bi pomagal pri pravorečnih zadregah profesionalnim govorcem in splošnim uporabnikom ter bi obenem prispeval k višji splošni govorni kulturi (Ahačič 2017: 19–20).

Slovensko glasoslovje in pravorečje sta že v preteklosti veljali za zahtevni, navezani sta namreč na regionalno poreklo govorca (Tivadar 2016: 112–113), v zadnjih desetletjih 20. stoletja spremenjene okoliščine govora² pa prinašajo tudi potrebo po ponovnem preverjanju fonetičnih (in fonoloških, dodali avtorici) dejstev, ki so že predstavljena v prej navedenih priročnikih (Tivadar 2009: 365).

Laharnar (2014: 61–62) na gradivu korpusa Gos ugotavlja, da prihaja do odstopanj pri naglasnem mestu predvsem pri premičnem naglasnem tipu večzložnih deležnikov na -l,³ pri nekaterih samostalnikih z dvojničnim naglaševanjem v odvisnih sklonih (*zavod*), nekatere samostalnike govorci napačno naglasijo že v imenovalniku (*petelin*, *Ukrajinka*, *dekle*). Mirtič (2021) odstopanja od zborne izreke raziskuje npr. v pridevnikih na -*cijski* in -*ovni* ter samostalnikih na -*ija* in -*on*; prav tako obravnava nove naglasne dvojnice devetih samostalnikih v eSSKJ (Mirtič 2024). Volk raziskuje naglasno mesto izbranih samostalnikih z naglasnimi dvojnicami ter pridevnikih na -*(ij)ski* z naglasnimi dvojnicami, nepremičnim naglasnim tipom in obveznim premičnim naglasnim tipom (Volk 2019) ter naglasno mesto izbranih prevzetih glasbenih izrazov (Volk 2024).

Tudi sestavljavci novega pravopisa se zavedajo, »da je razlika med prevladujočo rabo in kodifikacijo velika«, ter med drugim izpostavljajo vprašanja premičnega naglasnega tipa pri deležnikih (*nagraditi* – *nagrāditi*) (Dobrovoljc – Lengar Verovnik 2020: 49). Mirtič (2021: 122) za predpanske deležnike na -l v obliki za moški spol *poceditil*, *upepelil* in *odcedil* ugotavlja, da jih od 60 do 68 % anketirancev naglašuje po nepremičnem naglasnem tipu. Omenjeno problematiko raziskujeta tudi Podbevšek in Žavbi, ki menita, da se oblike, kot so *omêjil*, *poškrôpil*, *umóril*, *govóril*, mlajšim govorcem zdijo nenaravne, zato se v odrskem govoru pogosto dopušča tudi naglas na *i* (Podbevšek – Žavbi 2021: 150). Poleg naštetih se kot nesodobni kažejo tudi primeri

1 Toporišič (1992: 105) govori o prostem naglasu.

2 Več je govora v javnosti, narašča število medijev, ki v ospredje postavljajo predvsem spontani govor, ta pa je običajno tudi narečno obarvan; posledično v knjižno izreko prodirajo prvine slenga, narečja, pokrajinskih govorov ali tujih jezikov (Tivadar 2004: 173, 175).

3 Šeruga Prek in Antončič (2003: 101) menita, da prodira napačen nepremični naglasni tip.

kot *zgrádíl, žível, narédíl, pëljal*, ki v živem govoru izkazujejo drugačno naglaševanje – *zgradíl, živél, naredíl, peljál* (Podbevšek – Žavbi 2019: 272). Zato bi bilo z lektorskega stališča treba posodobiti predvsem »naglaševanje nekaterih deležnikov na *-l* (npr. *užalostíl*) in *-č* (npr. *hodéč*); v zadnjem primeru morda dopustiti dvojnice« (Podbevšek – Žavbi 2019: 276).

V tem prispevku avtorici s pomočjo perceptivnega testa preučujeva naglaševanje deležnikov na *-l* (moškega spola ednine) pri izbranih glagolih na *-éti -ím* v Slovenskem primorju. Glavni cilj raziskave je empirično potrditi, da govorci praviloma uporabljajo nepremični naglasni tip, ter ugotoviti odstotne deleže posameznih naglasnih izbir.

2 NAGLAS DELEŽNIKA NA *-l* V JEZIKOVNIH PRIROČNIKIH

SP 2001 naglas deležnika na *-l* obravnava v poglavju Naglasni tipi v oblikoslovju, in sicer ločuje štiri naglasne tipe:

- (a) nepremični naglasni tip na osnovi: pri opisnem deležniku na *-l* v oblikah za vse tri spole (*délal, dělala, dělalo*);
- (b) premični naglasni tip (na osnovi): pri deležnikih na *-l* na raznih zlogih osnove (*nôsil, nosíla, ponôrel, ponoréla*);
- (c) končniški naglasni tip: pri opisnem deležniku na *-l* (*šèl, šlà, šlò*);
- (č) mešani naglasni tip: opisni deležnik na *-l* glagola *biti, sem* (SP 2001: 106).

V poglavju Opisni deležnik na *-l* SP 2001 dodaja še, da imajo predponski glagoli na *-iti -ím* (*pokositi -ím*) v opisnem deležniku na *-l* v moškem spolu ednine naglas premaknjen za eno mesto v levo v nasprotju z nepredponskimi (*pokósil -ila : kosíl -a; ustrélil, narédíl, pogásil, umóril, odebéil* ...). Tak naglas naj bi imeli tudi nekateri glagoli z dvozložnim korenem (*govóril -ila*). Naglas na končnici je v takih primerih neustrezen (SP 2001: 108, čl. 920).

Obširnejši opis najdemo v *Slovenski slovnici* (Toporišič 2000: 378–388) v poglavju o jakostnem naglasu.⁴ Tudi Toporišič ločuje štiri naglasne tipe in nekoliko podrobneje deli premični naglasni tip.

- (a) Večina deležnikov na *-l* ima **nepremični naglasni tip na osnovi**, naglas je v vseh oblikah na istem zlogu kot v nedoločniku. Pri oblikah glagola *biti sèm – bíl -a -o* je tak naglas stilno zaznamovan.
- (b) Šest skupin glagolov, ki se naglašujejo po **premičnem naglasnem tipu na osnovi**, predstavljajo:
 - (1) glagoli z naglasno dvojnico v nedoločniku (deležniki pa se lahko naglašujejo tudi po nepremičnem tipu);

⁴ Slovenski knjižni jezik pozna poleg jakostnega tudi tonemsko naglaševanje, ki pa ga v prispevku ne obravnavamo, saj ga govor Slovenskega primorja ne pozna.

- (2) glagoli na *-áti -ím* (z izjemo *(za)spál -a -o*);
- (3) nekateri (predponski in brezpredponski) glagoli na *-áti -em*:⁵ *čésal, klépal, klêsal, kôpal, krêsal, mêtal, pêljál, têsál, zôbal* »in pač še kateri«, v to skupino pa ne sodijo deležniki *iskàl, lagàl, orál, obrál*;
- (4) od glagolov na *-éti -ím* se premično naglašujejo (tudi predponski) deležniki *bôlel, gôrel, hôteľ, lêtel, nôrel, vêlel, vísel, zôrel*,⁶ *žêlel*;
- (5) predponski glagoli na *-íti -ím*: *pokôsíl, govóril*;
- (6) predponski in brezpredponski glagoli na *-íti -im*: *nôsil, prôsíl* ..., čeprav meni, da »[t]o naglaševanje ni čisto ustaljeno« (Toporišič 2000: 378).
- (c) Po **končniškem naglasnem tipu** naglašujemo deležnik glagola *iti* in večino njegovih sestavljenk (*šêl slà -ô, prišêl, odšêl* ...) ter needninski deležnik glagola *biti* (*bílà, bìlì* ...).
- (č) Po **mešanem naglasnem tipu** naglašujemo deležnik glagola *biti* v edninskih oblikah (*bíl -à -ò*; v needninskih se naglašujejo končniško).

Šeruga Prek in Antončič (2014: 101–114) opozarjata, da deležniki na *-l* »večini govorcev povzročajo naglasne težave, saj prodira nepremično naglaševanje« (Šeruga Prek – Antončič 2014: 101). Po nedoločniških in sedanjiških osnovah deležnike na *-l* delita v pet skupin.

- (a) Brezpredponski glagoli na *-íti -ím* se naglašujejo nepremično, predponski pa premično, saj predpona pomakne naglas za eno mesto proti začetku besede. Dvojnice v tej skupini imajo deležniki *zastêklil, užalostíl in pomilostíl*.⁷
- (b) Večina glagolov na *-éti* se naglašuje nepremično, dvanajst glagolov pa naglašujemo premično; predpona ne vpliva na mesto naglasa (Šeruga Prek – Antončič 2014: 105, 106):
 - (1) Med glagoli na *-éti -ím*: *želeť, leteti, goreti, boleti, zoreti*,⁸ *hiteti, živeti, viseti, noreti, veleť*.
 - (2) Med glagoli na *-éti -em*: *hoteti, razumeti*.⁹ Deležnik *(spo)razúmel*, torej z naglasom na *u*, je po mnenju avtoric že zelo ustaljen, zato svetujeta, naj govorniki naglas ohranjajo, čeprav ima deležnik tudi možnost naglaševanja na *e* (Šeruga Prek – Antončič 2014: 106). Dvojnično naglaševanje

5 Izjema so glagoli na *-é/-otáti -ěčem/-óčem*.

6 SSKJ in SP 2001 navajata še *zorêl, zorél*.

7 SSKJ in SP 2001 navajata *zastêklil in zastêklil in zasteklil; užalostíl in užalostíl; pomilostíl in pomilostíl*.

8 SSKJ in SP 2001 navajata *zôrel in zorêl in zorél*. Šeruga Prek in Antončič (2014) menita, da je govornikom bližje naglaševanje na *o*.

9 SSKJ navaja *razúmel* tudi *razumêl in razumél*, SP 2001 pa (pri geslu *umeti*) *(raz)umêl/(raz)umél* tudi *(raz)úmel*.

imajo v tej skupini deležniki *molel*, *trpel*, *kipel*. Predpona ne vpliva na naglasno mesto.

- (3) Glagole na *-íti -im* in *-íti -em* naglašujemo nepremično, avtorici posebej opozorita na napačno naglaševanje deležnikov *dovolíl*, *selíl* in *izógníl*. Predpona ne vpliva na naglasno mesto (Šeruga Prek – Antončič 2014: 107).
- (4) Glagole na *-áti -im* naglašujemo premično, glagole na *-áti -em* pa nepremično; predpona ne vpliva na naglasno mesto. Izjeme so deležniki *po-/ob-/preiskàl*, *lagàl*, *oràl*; *jemàl*. Med dvojnice avtorici uvrščata deležnike *smejàl* tudi *smêjal*, *dajàl* tudi *dájal*.
- (5) Nekateri glagoli imajo v nedoločniku dve naglasni možnosti (*-ati/-áti*, *-íti/-iti*). Ker so dosedANJI priročniki kot prednostno možnost priporočali premični naglas deležnikov, se je ta uveljavil in ustalil v lektorski praksi za govor. Za nekatere deležnike SP 2001 dopušča dvojnice, prednost pa daje premičnemu naglaševanju, zato avtorici menita, »da nima smisla obremenjevati si spomina z nekaterimi redkimi dvojnici« (Šeruga Prek – Antončič 2014: 111).
- (6) Glagoli na *-ovati -ujem* imajo v nedoločniku dve naglasni možnosti, dvojnici pa večinoma nista enakovredni. Korensko naglaševanje se izgublja, pogostejše je naglaševanje na priponi. Po SSKJ in SP 2001 deležnike glagolov *posredováti* in *potovati* naglašujemo samo na priponi – *posredovàl* in *potovàl*.

3 METODOLOGIJA

Podobno kot Tivadar (2003č), Huber (2006), Volk (2018; 2021) in Mirtič (2019) smo v raziskavi uporabili perceptivni test, ki omogoča, da v kratkem času zberemo razmeroma veliko reprezentativnega gradiva. Cilj raziskave je bil ugotoviti, kako govorci in govorke Slovenskega primorja¹⁰ naglašujejo deležnik na *-l* pri izbranih glagolih.

3.1 Perceptivni test

Zvočno gradivo za test je posnela študentka slovenistike iz primorske narečne skupine. Anketa je bila pripravljena v odprtokodni aplikaciji 1KA,¹¹ povezavo do nje pa smo posredovali potencialnim sodelujočim po elektronski pošti in jo objavili na različnih družbenih omrežjih (Facebook, Instagram idr.), da bi pridobili čim večje število odgovorov. Že v spremnem sporočilu elektronske pošte oz. objave na družbenih omrežjih, dodatno pa tudi v uvodnem delu ankete je bilo navedeno, da je anketa namenjena izključno govorcem in govorkam z območja občin Koper, Izola, Piran

¹⁰ Z izrazom govorci in govorke Slovenskega primorja mislimo na osebe, ki so večino svojega življenja prebivale na območju občin Izola, Koper, Piran in Ankaran.

¹¹ URL: <https://www.1ka.si/>.

in Ankaran ter preverja izgovor v zasebnem govoru. Anketa je bila aktivna med 22. julijem in 22. septembrom 2025. Vsebovala je štiri splošna vprašanja, namenjena zbiranju podatkov o udeležencih in udeleženkah (starost, spol, občina stalnega prebivališča, poklic), ter vprašanja o naglaševanju izbranih deležnikov na *-l*, za katere Šeruga Prek in Antončič (2014: 105, 10) navajata, da jih naglašujemo premično.¹² Vsak izgovor je bil na voljo v zapisani obliki (z naglasnim znamenjem) in kot zvočni posnetek. Poleg tega so lahko označili možnost *ne slišim razlike* ali izbrali *obe varianti izgovora*, kot kaže primer za besedo *letel*.

Posnetek: letel.mp4

Možnih je več odgovorov

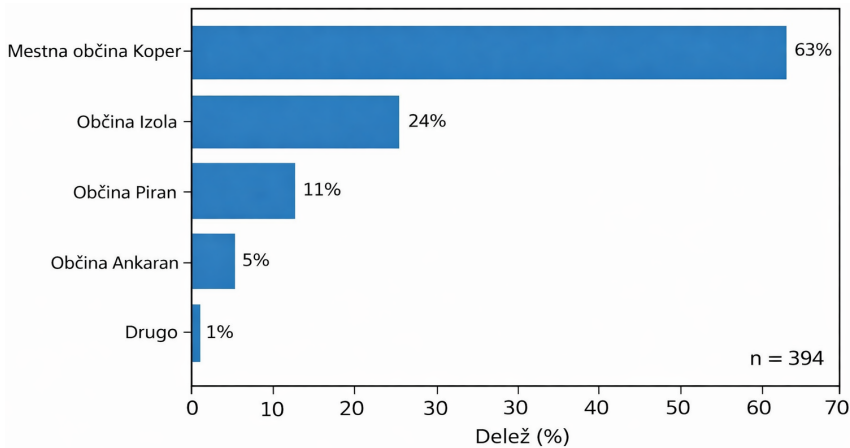
- ☐ Ptič je **lêtel** visoko.
- ☐ Ptič je **letél** visoko.
- ☐ Ne slišim razlike.

Slika 1: Primer prikaza vprašanja iz ankete

3.2 Respondenti

Anketo je v celoti izpolnilo 411 respondentov. Glede na prvo vprašanje »Prihajam iz oz. večino časa sem živel/-a« smo iz analize izločili 17 odgovorov, pri katerih je bila izbrana izključno možnost *drugo*, saj ti respondenti niso prihajali iz obravnavanih občin (Koper, Izola, Piran, Ankaran). Tako je bilo v končno analizo vključenih 394 anket. Ker so imeli respondenti možnost izbrati več odgovorov, so v spodnji preglednici vključeni tudi podatki z oznako *drugo*. Ti posamezniki so namreč poleg te možnosti izbrali tudi eno izmed občin Koper, Izola, Piran ali Ankaran, kjer so večino časa prebivali. Z dodatnim filtriranjem smo preverjali, ali se odgovori respondentov, ki so izbrali tudi možnost *drugo*, razlikujejo od ostalih, vendar večjih odstopanj nismo zaznali. Število veljavnih odgovorov pri posameznih vprašanjih o izgovoru deležnikov se je gibalo med 387 in 391 ($n = 387\text{--}391$). Posamezni rezultati, povezani z izgovorom deležnikov, so prikazani v grafih v razdelku Analiza perceptivnega testa. Ker so imeli sodelujoči možnost izbrati več odgovorov, lahko skupni deleži v posameznih prikazih presegajo 100 %.

¹² V začetni fazi raziskave je bil nabor glagolov zasnovan širše in je vključeval vse glagole na *-éti*, pri katerih je po Šeruga Prek – Antončič (2014: 105, 10) predvideno premično naglaševanje deležnika na *-l*. V nadaljnji fazi analize sva se zaradi večje primerljivosti gradiva in metodološke jasnosti odločili za zožitev nabora na glagole na *-éti -ím*, medtem ko bodo deležniki drugih glagolskih tipov obravnavani v samostojni raziskavi.

Slika 2: Občina, kjer so respondenti bivali večino časa

Na vprašanje o spolu je odgovorilo 394 sodelujočih. Večina respondentov je bila žensk (80 %), moških je bilo 19 %, medtem ko je možnost *drugo* izbral 1 % sodelujočih. Nobeden od respondentov ni izbral možnosti *ne želim odgovoriti*.

Največ sodelujočih je iz starostnih skupin 15–24 let (29 %), 35–44 let (28 %) in 45–54 let (24 %). Manjši delež predstavljajo respondenti, stari 25–34 let (9 %) in 55–64 let (7 %), medtem ko je bilo starejših od 65 let 3 % in mlajših od 14 let 1 %.

Z dodatnim filtriranjem smo preverjali tudi morebitne razlike v odgovorih glede na starost respondentov, vendar večjih odstopanj nismo zaznali.

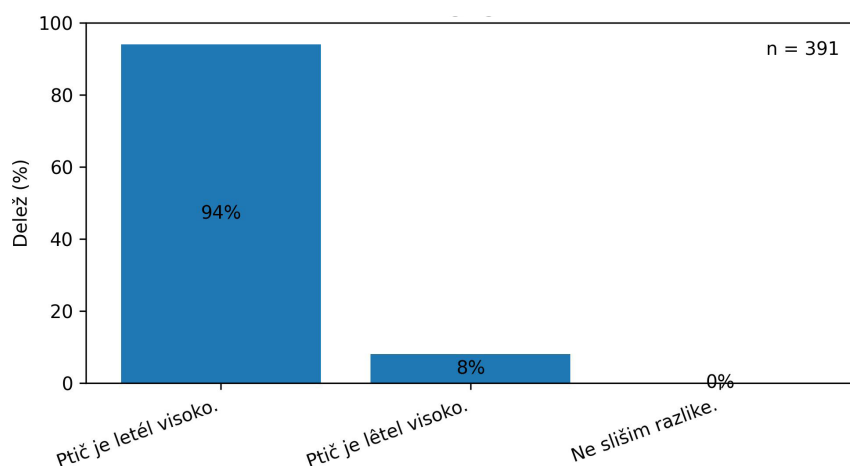
Večina respondentov (59 %) opravlja poklic, ki ni povezan s slovenskim jezikom, 16 % jih deluje na področjih, povezanih z jezikom (npr. učitelji, lektorji, prevajalci), 24 % pa je izbralo možnost *drugo*.

Z vprašanjem o povezanosti poklica s slovenskim jezikom smo želeli ugotoviti, ali poklicna dejavnost vpliva na izbiro odgovora, vendar analiza ni pokazala statistično pomembnih razlik.

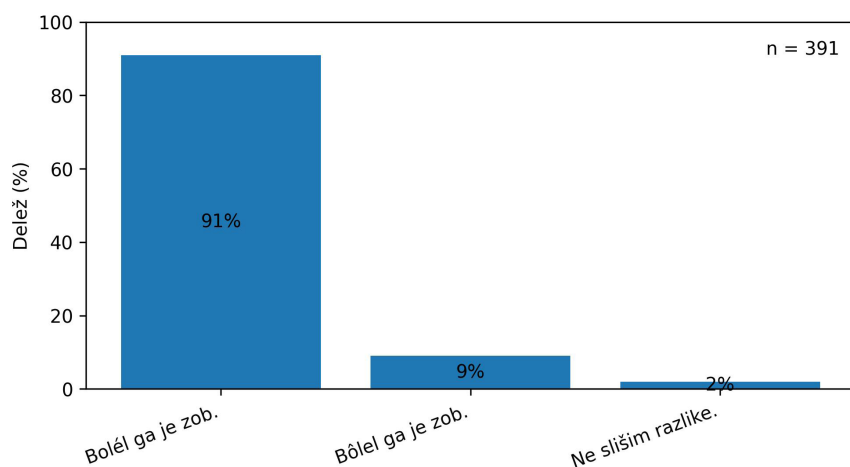
4 REZULTATI PERCEPTIVNEGA TESTA

V nadaljevanju so prikazani rezultati perceptivnega testa za deset deležnikov moškega spola ednine, in sicer *letel*, *bolel*, *hitel*, *gorel*, *živel*, *želel*, *visel*, *norel*, *velel* in *zorel*.

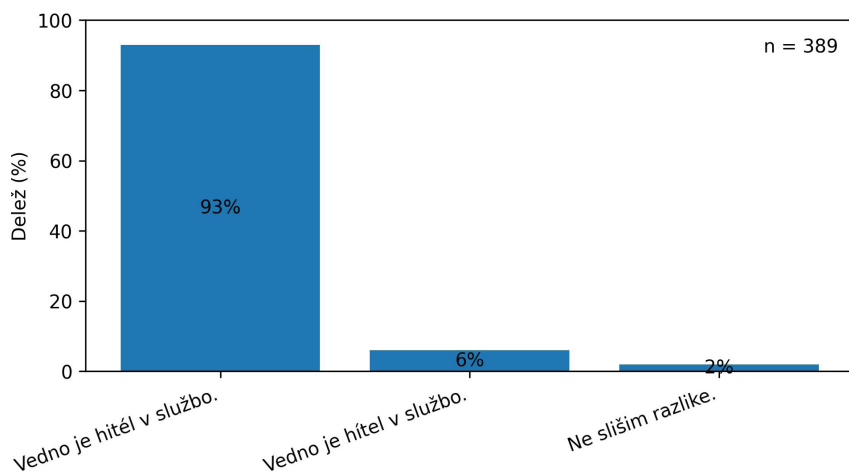
Analiza odgovorov za deležnik moškega spola glagola *leteti* kaže na izrazito prevlado nepremičnega naglaševanja (94 %) v primerjavi s premičnim (8 %). Možnost *Ne slišim razlike* ni bila izbrana.

Slika 2: Deležnik glagola *leteti* (n = 391)

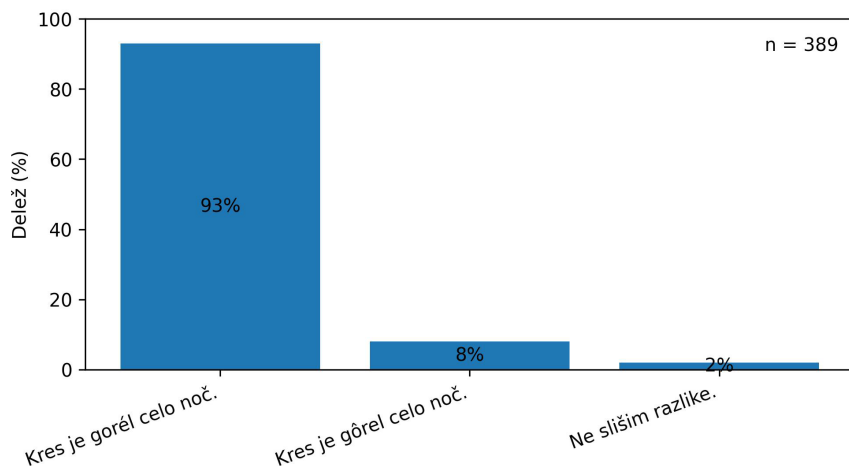
Analiza odgovorov za deležnik moškega spola glagola *boleti* kaže na izrazito prevlado nepremičnega naglaševanja (91 %) v primerjavi s premičnim (9 %). *Ne slišim razlike* predstavlja 2 % odgovorov.

Slika 3: Deležnik glagola *boleti* (n = 391)

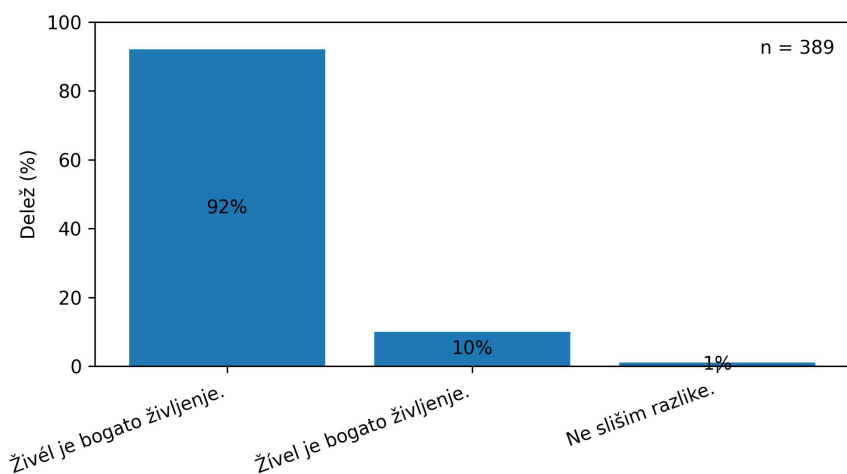
Analiza odgovorov za deležnik moškega spola glagola *hiteti* kaže na izrazito prevlado nepremičnega naglaševanja (93 %) v primerjavi s premičnim (6 %). *Ne slišim razlike* predstavlja 2 % odgovorov.

Slika 4: Deležnik glagola *hiteti* (n = 389)

Analiza odgovorov za deležnik moškega spola glagola *goreti* kaže na izrazito prevlado nepremičnega naglaševanja (93 %) v primerjavi s premičnim (8 %). *Ne slišim razlike* predstavlja 2 % odgovorov.

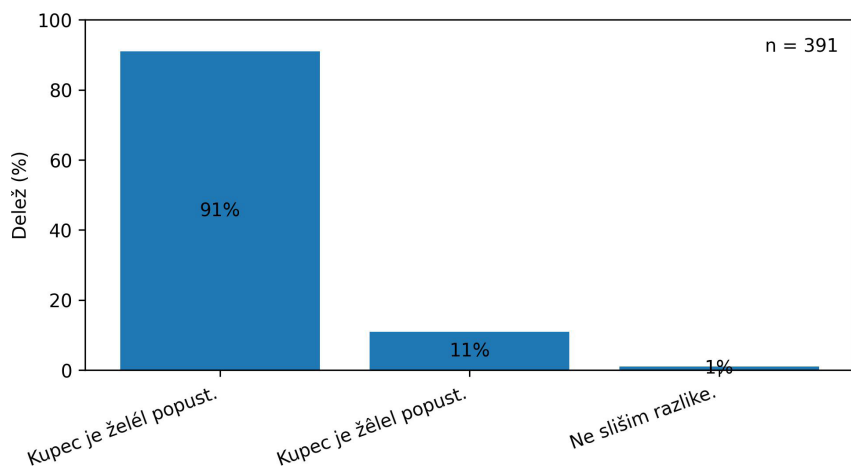
Slika 5: Deležnik glagola *goreti* (n = 389)

Analiza odgovorov za deležnik moškega spola glagola *živeti* kaže na izrazito prevlado nepremičnega naglaševanja (92 %) v primerjavi s premičnim (10 %). *Ne slišim razlike* predstavlja 1 % odgovorov.

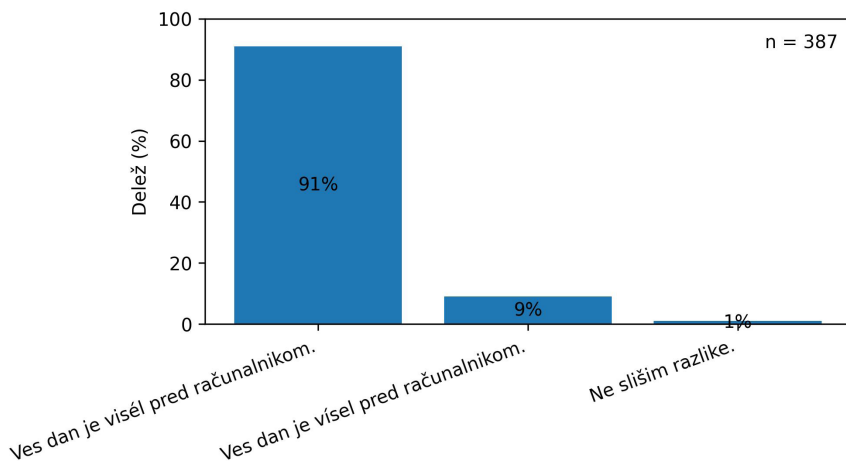
Slika 6: Deležnik glagola *živeti* (n = 389)

Analiza odgovorov za deležnik moškega spola glagola *želei* kaže na izrazito prevlado nepremičnega naglaševanja (91 %) v primerjavi s premičnim (11 %). *Ne slišim razlike* predstavlja 1 % odgovorov.

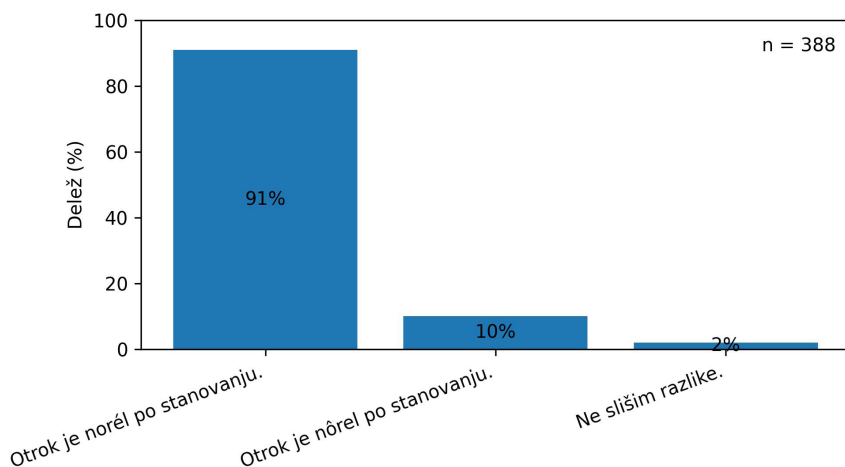
Slika 7: Deležnik glagola *želei* (n = 391)

Analiza odgovorov za deležnik moškega spola glagola *viseti* kaže na izrazito prevlado nepremičnega naglaševanja (91 %) v primerjavi s premičnim (9 %). *Ne slišim razlike* predstavlja 1 % odgovorov.

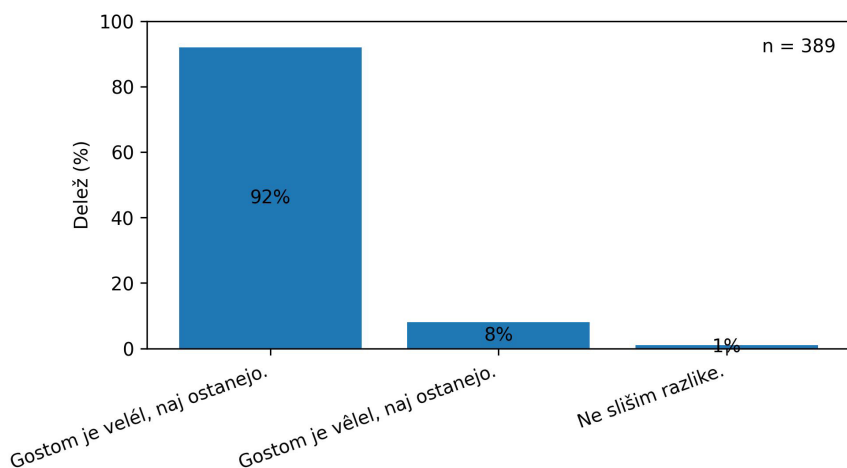
Slika 8: Deležnik glagola *viseti* (n = 387)

Analiza odgovorov za deležnik moškega spola glagola *noreti* kaže na izrazito prevlado nepremičnega naglaševanja (91 %) v primerjavi s premičnim (10 %). *Ne slišim razlike* predstavlja 2 % odgovorov.

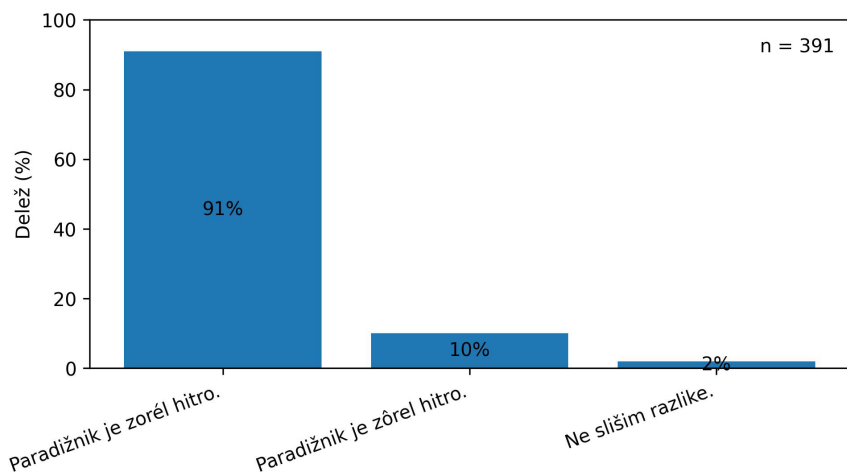

Slika 9: Deležnik glagola *noret* (n = 388)

Analiza odgovorov za deležnik moškega spola glagola *veleti* kaže na izrazito prevlado nepremičnega naglaševanja (92 %) v primerjavi s premičnim (8 %). *Ne slišim razlike* predstavlja 1 % odgovorov.

Slika 10: Deležnik glagola *veleti* (n = 389)

Analiza odgovorov za deležnik moškega spola glagola *zoreti* kaže na izrazito prevlado nepremičnega naglaševanja (91 %) v primerjavi s premičnim (10 %). *Ne slišim razlike* predstavlja 2 % odgovorov.

Slika 11: Deležnik glagola *zoreti* (n = 391)

Rezultati perceptivnega testa kažejo, da govorci in govorke Slovenskega primorja pri vseh obravnavanih deležnikih dosledno izbirajo nepremično naglaševanje. Delež takih odgovorov se pri vseh obravnavanih glagolih giblje med 91 in 94 %, kar

potrjuje rabo nepremičnega naglaševanja na obravnavanem območju. Premično naglaševanje se pojavlja le redko, v povprečju pri med 6 in 10 % primerov, možnost *Ne slišim razlike* pa je bila izbrana zgolj pri 1–2 % odgovorov, kar kaže, da večina govorcev razliko jasno zaznava in se zanjo zavestno odloča.

5 SKLEP

Raziskava jasno potrjuje, da pri govorcih in govorkah Slovenskega primorja pri naglaševanju deležnikov na *-l* (moškega spola ednine) izbranih glagolov prevladuje nepremično naglaševanje. Za večino obravnavanih glagolov na *-éti -ím* delež nepremičnega naglaševanja presega 90 %, premično naglaševanje pa se pojavlja le sporaadično. Udeleženci so možnost *Ne slišim razlike* izbrali le v manjšem deležu, kar kaže, da razliko v naglasnih mestih večinoma zaznavajo in se zanjo zavestno odločajo.

Z ugotovitvami pritrjujemo opažanjem Šeruge Prek in Antončič (2014) ter drugih avtorjev, da se pri deležnikih na *-l* uveljavlja nepremično naglaševanje in da se raba oddaljuje od normativnih priporočil, ki na tem mestu predvidevajo premično naglaševanje. Rezultati tako prispevajo k natančnejšemu opisu trenutnega naglasnega stanja v Slovenskem primorju in dodatno potrjujejo, da pravorečna norma (tudi) v tem segmentu dejanske rabe ne odraža v celoti. Perceptivni test se je pri tem izkazal kot učinkovito orodje, saj omogoča zbiranje reprezentativnega gradiva v krajšem času ter hkrati razkriva razmerje med različnimi naglasnimi možnostmi in stopnjo njihove sprejetosti pri govorcih.

Raziskava je omejena na eno geografsko območje in na omejen nabor glagolov, zato bi bilo v prihodnje smiselno izvesti primerljive raziskave tudi v drugih regijah in za druge skupine glagolov pa tudi sistematično preveriti morebitne razlike glede na starost, stopnjo izobrazbe in različne stopnje strokovne ali poklicne vpetosti v rabo slovenskega jezika.

Ugotovitve tovrstnih raziskav bi bilo koristno upoštevati pri oblikovanju sodobne pravorečne norme in pri pripravi morebitnega samostojnega pravorečnega priročnika. Boljše poznavanje dejanske rabe in razvojnih tendenc bi lahko prispevalo k manjši razliki med kodifikacijo in prevladujočo rabo, olajšalo delo profesionalnim govorcem in učiteljem jezika ter prispevalo k realnejšemu in hkrati uporabniku prijaznejšemu opisu slovenskega knjižnega jezika.

VIRI

ePravopis = *Slovar slovenskega pravopisa*, spletni rastoči slovar, 2014–, www.fran.si.

eSSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, spletni rastoči slovar, 2016–, www.fran.si, DOI: <https://doi.org/10.3986/2738-6643>.

SP 2001 = *Slovenski pravopis*, 2014 ('2001), www.fran.si.

SSKJ2 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja, 2014 ('1970–1991), www.fran.si.

LITERATURA

- Ahačič idr. 2017** = Kozma Ahačič idr., *Ciljni raziskovalni projekt Jezikovna politika Republike Slovenije in potrebe uporabnikov: raziskovalno poročilo*, Ljubljana: ZRC SAZU, 2017, https://isjfr.zrc-sazu.si/sites/default/files/raziskovalno_porocilo_28_11_2017.pdf.
- Dobrovoljc – Verovnik 2020** = Helena Dobrovoljc – Tina Verovnik, Normativna merila in pravorečni izzivi pri prenovi pravopisa, v: *I. slovenski pravorečni posvet*, ur. Tanja Mirtič – Marko Snoj, Ljubljana: SAZU, 2020, 35–52.
- Huber 2006** = Damjan Huber, Percepcija samoglasniških opozicij pri dijaki pomurskih srednjih šol, *Jezik in slovnost* 51.1 (2006), 71–83, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-EOUF5SPE>.
- Laharnar 2014** = Alenka Laharnar, *Korpus govornega jezika in njegova uporabnost za analize govora*, diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2014.
- Mirtič 2018** = Tanja Mirtič, Pravorečna problematika s splošnoslovarskega vidika, *Slavia Centralis* 11.2 (2018), 172–184, DOI: <https://doi.org/10.18690/scn.11.2.172-184.2018>.
- Mirtič 2019** = Tanja Mirtič, Glasoslovne raziskave pri pripravi splošnega razlagalnega slovarja, v: *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest*, ur. Hotimir Tivadar, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2019 (Obdobja 38), 81–90, <https://centerslo.si/simpozij-obdobja/zborniki/obdobja-38/>.
- Mirtič 2021** = Tanja Mirtič, Nekaj naglasnomestnih značilnosti sodobne knjižne slovenščine, *Jezik in slovnost* 66.2–3 (2021), 117–127, DOI: <https://doi.org/10.4312/jis.66.2-3.117-128>.
- Mirtič 2024** = Tanja Mirtič, Nove naglasne dvojnice v eSSKJ, v: *Predpis in norma v jeziku*, ur. Saška Štumberger, Ljubljana: Založba Univerze, 2024 (Obdobja 43), 215–223, DOI: <https://doi.org/10.4312/Obdobja.43.215-223>.
- Mirtič idr. 2018** = Tanja Mirtič – Damjan Huber – Tina Verovnik – Katarina Podbevšek – Hotimir Tivadar – Nina Žavbi, Slovensčina in javno govorno izražanje, v: *Pravna ureditev in programski dokumenti o jezikovni rabi in praksah jezikovnih uporabnikov v Republiki Sloveniji in uporabnikov slovenskega jezika v sosednjih državah in po svetu*, ur. Kozma Ahačič – Nataša Gliha Komac – Polonca Kovač, Ljubljana: Založba ZRC – ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, 2018, 56–73, www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-090WK5J2.
- Podbevšek – Žavbi 2019** = Katarina Podbevšek – Nina Žavbi, Pravorečje in sodobne slovenske gledališke uprizoritve, v: *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest*, ur. Hotimir Tivadar, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2019 (Obdobja 38), 271–277, DOI: <https://doi.org/10.4312/Obdobja.38.271-277>.
- Podbevšek – Žavbi 2021** = Katarina Podbevšek – Nina Žavbi, Jezikovna norma v luči odrske govorne estetike, *Jezik in slovnost* 66.2–3 (2021), 145–156, <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-A24ULLM1/>.
- Rigler 1968** = Jakob Rigler, Problematika naglaševanja v slovenskem knjižnem jeziku, *Jezik in slovnost* 13.6 (1968), 192–199, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-EZJF6QBJ>.
- Šeruga-Prek – Antončič 2014** = Cvetka Šeruga-Prek – Emica Antončič, *Slovenska zborna izreka*, Maribor: Aristej, 2014.
- Tivadar 2003a** = Hotimir Tivadar, Podoba in funkcija govornega knjižnega jezika glede na neknjižne vrste, v: *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem*, ur. Erika Kržišnik, Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2003 (Obdobja 22), 437–452, <https://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/22-Tivadar.pdf>.
- Tivadar 2003b** = Hotimir Tivadar, Podoba govornega slovenskega knjižnega jezika v Slovenskem pravopisu 2001, *Slavistična revija* 51.2 (2003), 203–220, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-WVP38VDQ>.
- Tivadar 2003c** = Hotimir Tivadar, Aktualna vprašanja slovenskega pravorečja, v: *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa = Sodobni jezikovni položaj na Poljskem in v Sloveniji*, ur. Stanisław Gajda – Ada Vidović Muha, Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej – Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2003, 281–299.
- Tivadar 2003č** = Hotimir Tivadar, *Govorjena podoba slovenskega knjižnega jezika – pravorečni vidik*, magistrsko delo, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2003.

- Tivadar 2004** = Hotimir Tivadar, Kaj je prav in kaj resnično (prav) v slovenskem govoru, v: *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture 40: moderno v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*, ur. Marko Stabej, Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2004, 172–178.
- Tivadar 2009** = Hotimir Tivadar, Fonetika in realno gradivo – izbira(nje), pridobivanje, urejanje in analiza govornih medijskih besedil, v: *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*, ur. Marko Stabej – Mojca Nidorfer Šiškovič – Damjan Huber, Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, 2009 (Obdobja 28), 365–369, <https://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/28-Tivadar.pdf>.
- Tivadar 2015** = Hotimir Tivadar, Vloga pravorečja in njegovo poučevanje v slovenskem osnovno- in srednješolskem izobraževanju, *Jezik in slovnstvo* 60.3–4 (2015), 161–172, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-8I63RCDY>.
- Tivadar 2016** = Hotimir Tivadar, Slovenska fonetika za tuje študentke in študente, v: *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture 52: drugačnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*, ur. Alojzija Zupan Sosič, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2016, 111–116, https://centerslo.si/wp-content/uploads/2016/06/52_Tivadar.pdf.
- Tivadar 2018** = Hotimir Tivadar, Slovensko pravorečje kot samostojna kodifikacijska knjiga, *Slavia Centralis* 11.2 (2018), 158–171, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-N5KQ4BTK>.
- Toporišič 1992** = Jože Toporišič, *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.
- Toporišič 2000** = Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor: Obzorja, 2000.
- Volk 2018** = Jana Volk, Percepcija slovenskih sredinskih samoglasnikov pri študentih na Obali, *Jezik in slovnstvo* 63.4 (2018), 47–62, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-5I70UIH4>.
- Volk 2019** = Jana Volk, Naglaševanje izbranih pridevnikov na -(i)jski in samostalnikov z naglasno dvojnico, v: *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zvest*, ur. Hotimir Tivadar, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2019 (Obdobja 38), 81–90, DOI: <https://doi.org/10.4312/Obdobja.38.99-107>.
- Volk 2021** = Jana Volk, Zaznavanje in prepoznavanje samoglasniške kolikosti med študenti Univerze na Primorskem, *Jezik in slovnstvo* 66.2–3 (2021), 129–143, DOI: <https://doi.org/10.4312/jis.66.2-3.129-144>.
- Volk 2024** = Jana Volk, Zapis, izgovor in naglasno mesto izbranih prevzetih besed s področja glasbe, v: *Predpis in norma v jeziku*, ur. Saška Štumberger, Ljubljana: Založba Univerze, 2024 (Obdobja 43), 389–398, <https://ebooks.uni-lj.si/ZalozbaUL/catalog/book/664/chapter/3944>.
- Žavbi Milojevič 2018** = Nina Žavbi Milojevič, Jezik (govor) v slovenskih gledališčih in jezikovna politika, *Slavia Centralis* 11.2 (2018), 132–143.

SUMMARY

Accentuation of *-l* Participles in Selected *-éti -im* Verbs in the Slovenian Littoral

This article examines the accent placement for *-l* participles in the Slovenian Littoral. Drawing on a perceptual test conducted among 394 speakers from the municipalities of Koper, Izola, Piran, and Ankaran, it analyzes the accentual choices for ten verbs with the infinitive ending *-éti* (present *-im*), for which prescriptive pronunciation norms predict mobile accentuation. The test was designed in line with previous perceptual studies by Tivadar (2003), Huber (2006), Volk (2018; 2021), and Mirtič (2019), and it was administered using the 1KA online survey tool. Participants chose between written and audio variants, selecting the form they would use in their own speech.

The results show a clear predominance of fixed accentuation across all verbs analyzed, with most preferences ranging between 91% and 94%. Mobile accentuation occurs only rarely (6% to 10%), and the option “I do not hear a difference” was selected by only a very small number of respondents.

These findings confirm that speakers in the Slovenian Littoral consistently choose a fixed accentuation pattern for the selected participles. The study opens possibilities for further comparisons with other Slovenian regions and supports reflection on potential updates to the pronunciation norm in light of attested usage.

ДАНИЛА ФЕДОРОВ

ГЛАГОЛЫ ПЕРЕМЕЩЕНИЯ ВЕЩЕСТВ В СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.32.1.02](https://doi.org/10.3986/JZ.32.1.02)**Glagoli za opis gibanja tekočih in sipkih snovi v slovanskih jezikih**

Članek je posvečen opisu glagolov, ki v slovanskih jezikih označujejo gibanje tekočih in sipkih snovi. Raziskava proučuje, kako slovanski jeziki leksikalizirajo različne situacije v semantičnem polju gibanja snovi, in identificira parametre, ki poganjajo to leksikalizacijo (npr. vrsta snovi, intenzivnost in kvantizacija toka, vzročnost). Pri leksikalizaciji igrajo vlogo tudi sosednji slovnični pojavi, kot sta sprememba strukture argumentov in labilnost. Nazadnje so vzorci leksikalizacije gibanja snovi v slovanskih jezikih prikazani s semantičnim zemljevidom.

Ključne besede: leksikalna tipologija, gibanje snovi, slovanski jeziki, leksikalna semantika, koleksifikacije

Verbs of Substance Motion in Slavic Languages

This article describes verbs denoting motion of liquid and dry substances in Slavic languages. The research explores how Slavic languages lexicalize different situations within the semantic field of substance motion and identifies the parameters that drive this lexicalization (e.g., type of substance, intensity and quantization of flow, and causation). Adjacent grammatical phenomena such as argument structure alteration and lability are shown to also play a role in lexicalization. Finally, the lexicalization patterns of substance motion in Slavic languages are visualized through a semantic map.

Keywords: lexical typology, substance motion, Slavic languages, lexical semantics, colexifications

1 ВВЕДЕНИЕ**1.1 О лексической типологии и о исследуемом поле**

Лексическая типология занимается описанием различий в организации лексических систем, а именно, стратегий кодирования семантической информации в слова (Lehrer 1992: 249; Koptjevskaya-Tamm et al. 2007). Объектом лек-

ДАНИЛА ФЕДОРОВ ■ Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики», Москва, Россия ■ danilafedoroff@yandex.ru ■ <https://orcid.org/0009-0006-8352-8573>

Работа выполнена при поддержке гранта РНФ №24-18-00879 «Принципы формирования полисемии и колексификации: границы возможного». Автор выражает благодарность рецензентам за ценные комментарии, правки и дополнительные примеры из словенского языка. Автор указывает, что статья основана на данных исследования, которые хранятся в репозитории Zenodo и находятся в открытом доступе по адресу <https://zenodo.org/records/19758392>.

сико-типологического анализа обычно становятся отдельные семантические поля: исследователи выявляют, какие значения, относящиеся к выбранному полю, могут лексически противопоставляться в каком-либо языке и насколько регулярны подобные противопоставления в типологической перспективе. Примером таких описаний могут служить работы, посвященные глаголам движения в воде (Майсак – Рахилина 2006), разрушения (Majid et al. 2007), падения (Резникова и др. 2020), прилагательным температуры (Koptjevskaja-Tamm 2015) и структуры поверхности (Kashkin – Vinogradova 2022). Хотя в поле зрения типологов попало множество семантических полей, в лексике по-прежнему остается множество зон, пока еще не охваченных сопоставительным анализом.

Объектом изучения в настоящей статье станут глаголы, покрывающие значения из семантического поля перемещения жидких и сыпучих веществ (см. анализ этих единиц на материале отдельных языков в Кашкин 2020; Арманд – Некушоева 2022, а также пилотное типологическое исследование Дзедзич 2016; 2017). Общим для всего поля компонентом значения является ‘перемещение жидкости или сыпучего вещества’. Следует выделить две особенности этого поля: во-первых, часть глаголов данного поля в некоторых языках являются лабильными, то есть могут употребляться как с Агенсом и Пациентом, так и только с Пациентом, без каких-либо изменений в словоформе (см. английский *I poured water into the cup* ‘Я налил воду в стакан’ vs. *The water poured from the sink* ‘Вода лилась из крана’). Во-вторых, говоря о поле перемещения веществ, мы имеем в виду область, в которой рассматриваются объекты, не обладающие фиксированной формой или границами и способные к делению без утраты своей идентичности. Так, при разделении некоторого объёма воды каждая из частей всё ещё может называться тем же самым словом – ‘вода’. В языках, где присутствует грамматическая категория числа, подобные объекты, как правило, обозначаются неисчисляемыми существительными (*mass nouns*; ср. Massam 2012 и др.).

В качестве описательного аппарата для исследования данного семантического поля мы выбрали подход Московской лексико-типологической группы (MLexT). Основная предпосылка этой методологии состоит в том, что семантические свойства слов проявляются в их сочетаемости, или так называемом «языковом поведении» (Апресян 1974). На базе сочетаемости лексем некоторого поля выявляются характерные для них наборы контекстов. Эти контексты затем служат основой для составления перечня фреймов – прототипических ситуаций, релевантных для лексических противопоставлений в анализируемой семантической зоне (подробнее см. Рахилина – Резникова 2013).

В ходе типологического исследования языки сопоставляются на основе того, какие фреймы в них покрываются одной лексемой (или колексифициру-

ются – в терминах François 2008), а какие – лексически выделяются. Различия между лексическими системами визуализируются в виде семантических карт (о картах см. Haspelmath 2003; Georgakopoulos Polis 2018).

Отдельный методологический вопрос касается принципов составления языковой выборки. Обычно в типологических исследованиях по грамматике в качестве выборки используют неродственные языки, чтобы генетическое сходство не искажало общую типологическую картину, причём в выборку включают довольно большое количество языков. В лексической типологии же достижение количества языков, сопоставимого с грамматической типологией, представляется задачей очень трудной, ведь для семантического сопоставления лексем их словарные описания, как правило, недостаточны: они обычно не учитывают все те детали употребления слов, которые необходимы для межъязыкового сравнения, а материал каждого языка требует глубокого семантического анализа, опирающегося на анкетирование носителей и корпусный анализ. Тем не менее даже небольшая языковая выборка позволяет выявить интересную типологическую картину (Рахилина – Резникова 2013). Более того, при исследовании лексики можно брать в рассмотрение даже близкородственные языки, так как лексическая семантика меняется гораздо быстрее, чем грамматическая, и даже когнаты внутри одного семантического поля могут иметь различное семантическое наполнение, ср. Рахилина – Прокофьева 2004; 2005 про вращение и про качание в русском и польском языках, Majid et al. 2007 про глаголы разрушения в германских, Кашкин 2013 про прилагательные структуры поверхности в уральских языках, Koptjevskaja–Tamm 2022 про температурную лексику и Sherstyuk – Reznikova 2022 про глаголы ‘тянуть’ и ‘толкать’ в славянских языках, среди других работ. В настоящей статье мы тоже обратимся к данным генетически близких языков – славянских – и обсудим, какие параметры типологического варьирования можно обнаружить в этом материале.

Наконец, стоит отметить особенность нашего исследования относительно предыдущих исследований, посвящённых полю перемещения веществ. В предыдущих исследованиях этого поля лабильности уделяли внимание в меньшей степени: в общетипологических работах Дзедзич 2016; 2017 при анализе контексты не разграничивались по каузированности и объединялись в один фрейм; в работе Кашкин 2020 на материале финно-угорских языков в принципе рассматривались только непереходные глаголы перемещения веществ; наконец, в работе Арманд Некушоева 2022 на материале шугнанского языка ситуации самостоятельного и каузированного перемещения рассматривались как отдельные ситуации, но анализа способов колексификации каузированных и некаузированных контекстов не приводится. В нашей же работе мы будем не просто рассматривать оба типа ситуаций, а анализировать каузированные и самостоятельные ситуации вместе, чтобы понять, ка-

кие именно контексты могут объединяться лабильными глаголами в семантическом поле перемещения веществ.

1.2 Выборка и составление анкеты

Для рассмотрения в данной работе были взяты 6 славянских языков: русский и белорусский языки как представители восточнославянской ветви, сербский и словенский как представители южнославянской ветви и польский и чешский как представители западнославянской ветви.

Для получения данных о распределении лексических единиц в поле перемещения веществ была составлена анкета из 58 примеров. Примеры подбирались на основе корпусного исследования: по НКРЯ были отобраны контексты, представляющие употребления глаголов интересующего нас поля в прямом значении (*лить, капать, брызгать, течь, сыпать, сочиться*, а также их рефлексивов и приставочных дериватов). Полученные контексты были расклассифицированы по типам обозначаемой ситуации – каждый тип контекста нашел отражение в анкете.¹

По результатам классификации контекстов мы выделили шесть типов ситуаций:²

- перемещение жидкости, как правило относительно ёмкости (*Бутылка упала, и из неё вылился сок*);
- самостоятельный поток (*Вода течёт из крана*);
- перемещение жидкости каплями (*Вода капает с потолка*);
- перемещение жидкости брызгами (*Вода брызжет из дыры в трубе*);
- проникновение жидкости через препятствие (*Вода сочится из стен пещеры*);
- перемещение сыпучего вещества (*Пшено высыпалось из мешка*).

Контексты самостоятельного потока концептуально можно было бы объединить с ситуацией перемещения жидкости (из наличия потока следует, что жидкость перемещается), но даже предварительный анализ словарей (Кузнецов 1998; Николић (ред.) 2011; Толстой 1982; Fran) показал, что такие ситуации лексически часто противопоставляются в языках выборки.³ Помимо основных в анкете учитывались и более специфические ситуации – в частности, нарушение функциональности трубы/ёмкости (*Кран течёт*) и характер движения реки (*Река течёт вдоль холмов*). Рассматриваемые контексты были

1 URL: https://github.com/noblehologram/slavic_pouring_table/blob/main/questionnaire_examples.csv.

2 Для экономии места ниже приведены примеры только самостоятельного (некаутированного) перемещения.

3 Отметим, что аналогичное противопоставление характерно и для языков за пределами славянской группы, ср. английский *pour* ‘лить’ vs. *flow* ‘течь’.

выбраны на основе корпусных данных из НКРЯ и вышеупомянутых словарных данных, а также с учётом предыдущих работ по типологии лексики в этом поле (Дзедзич 2016; 2017; Кашкин 2020; Арманд – Некушоева 2022).

Работа с анкетой осуществлялась в два этапа. На первом этапе носители⁴ рассматриваемых языков письменно переводили предложения из анкеты на свой родной язык. На втором этапе результаты анкетирования обсуждались устно в ходе личных консультаций с теми же носителями: уточнялись границы возможных употреблений каждого глагола и проверялись дополнительные контексты. Также привлекались корпусные данные из корпусов (НКРЯ, SrpKor, Gigafida, NKJP и др.) Результаты анализа полученных данных по каждому из языков будут представлены в Разделах 2.1–2.5, а далее, в Разделе 3, мы обобщим все выявленные в нашем материале лексические противопоставления и составим итоговый список фреймов исследуемого поля. Но прежде чем перейти к описанию языкового материала, остановимся на проблеме глагольной префиксации, важной для любых типологических исследований славянской лексики.

1.3 О приставках

Глагольная префиксация играет ключевую роль в системе славянского словообразования. Префиксация может служить как для перфективизации глагола, так и для изменения или дополнения семантики изначально-го глагола. Так, лексемы, образованные префиксацией от одного и того же глагола, могут различать значения, которые в других языках противопоставляются деривационно не связанными лексемами (Резникова 2021). Однако не вполне ясен теоретический статус подобных деривационно связанных пар: следует ли в этих случаях говорить о колексификации, поскольку два смысла выражаются общим корнем, или о дислексификации, поскольку эти смыслы «обслуживают» все же разные лексемы? А. Франсуа предлагает обозначать подобные совмещения термином «слабая колексификация» (*loose colexification*) и, соответственно, противопоставлять их «строгой колексификации» (*strict colexification*), при которой два смысла выражаются в точности одной и той же лексемой (François 2008). В нашем исследовании мы будем считать совмещёнными не только сильно, но и слабо колексифицированные смыслы, то есть в целом приставочная деривация, которая по идее является отличительной чертой славянских языков, будет игнорироваться. Это «игнорирование» приставок обусловлено несколькими факторами. С одной стороны, если учитывать все приставочные дериваты как отдельные лексемы, карта получится слишком дробной и, как следствие, ма-

4 При отборе носителей учитывалось, чтобы для них исследуемые языки были родными. Все носители знали русский язык, на котором и велось анкетирование.

лоинформативной. С другой стороны, более содержательный аргумент связан с семантическим «вкладом» приставок в значение деривата — приставки в нашем случае практически не затрагивают базовое значение глагола.

Говоря здесь о базовом значении, мы апеллируем к термину «база» и соотносимому с ним понятию «профиль» из Когнитивной Грамматики Р. Лангакера (далее CG). Базой является определённая часть концептуального содержания, которую языковая единица избирает себе в качестве основы для своего значения. Профилем называется та часть базы, которую данная единица выделяет («профилирует») в этой структуре (Langacker 2013). На схемах, при помощи которых в CG принято отображать значение языковых единиц, профиль задается жирными линиями.

В поле перемещения веществ приставки почти не затрагивают структуру базы, выражая или профилирующее, или перфективное значение. Покажем это на примере глагола *лить* и его приставочных дериватов в русском:

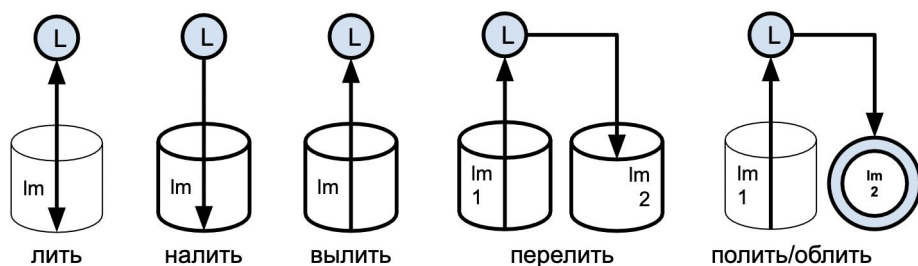

Рис. 1: Схемы значений глагола 'лить' и его приставочных дериватов⁵

Как видно из Рис. 1, у значений всех глаголов перемещения жидкости имеется общая база или основная часть базы: ёмкость (Im), жидкость (L) и перемещение жидкости относительно ёмкости. Приставки привносят в эту структуру дополнительную семантику посредством профилирования ее отдельных элементов: *налить* профилирует перемещение жидкости в ёмкость, *вылить* профилирует перемещение жидкости из ёмкости, *перелить* профилирует перемещение жидкости из ёмкости в другую ёмкость, а *лить* профилирует только перемещение жидкости само по себе. В случае с *перелить*, *полить* и *облить*, к базе добавляется вторая ёмкость или объект (Im2) в которую или поверх которого происходит перемещение жидкости. Несмотря на различные профили, глаголы описывают концептуально сходные ситуации.

5 На Рис. 1 ради компактности и наглядности схем не учитывается их темпоральная составляющая, более подробно о построении схем глаголов см. Langacker 2013.

Таким образом, в исследуемом семантическом поле приставки не оказывают существенного влияния на основную семантику глаголов, так что анализ поля с позиций «слабой» колексификации вполне оправдан (ср. обратную ситуацию для семантических полей ‘искать/находить’ (Рыжова – Станкович 2018), ‘менять’ (Федоров, в печати)).

Обсудив проблему приставочной деривации, перейдем теперь к анализу языкового материала – глаголов поля перемещения веществ в отдельных славянских языках.

2 ЛЕКСИФИКАЦИИ В СЕМАНТИЧЕСКОМ ПОЛЕ ПЕРЕМЕЩЕНИЯ ВЕЩЕСТВ В СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ

Ниже представлены данные по лексификации значений семантического поля перемещения веществ для каждого исследуемого языка, а также выделены особенности каждой из систем относительно других. Для каждого языка приводится таблица с корнями и показательными глаголами; прототипические примеры употребления каждого из корней см. в анкете.⁶ В этом разделе будут обсуждаться различия между системами, а те примеры, которые иллюстрируют общие для рассматриваемых языков модели употребления основных лексем/корней поля, оставлены вне текста.

2.1 Русский и белорусский языки

В русском языке каждый тип ситуации в семантическом поле перемещения веществ покрывается отдельным корнем. Перемещение жидкости выражается глаголами с корнем *-ли-*, течение – глаголами с корнем *-тек-*, брызгание – глаголами с корнем *-брызг-*, перемещение сыпучих веществ – глаголами с корнем *-сып-*, капание – глаголами с корнем *-кап-* и проникновение через препятствие – глаголами с корнем *-соч-*. Такое взаимно-однозначное соответствие между корнями и типами ситуаций делает русский язык удобной отправной точкой для создания анкеты данного семантического поля и выделения фреймов, релевантных для его лексификации.

При сборе данных белорусского языка стало ясно, что система исследуемого семантического поля в нём аналогична русской системе – фреймы перемещения жидкости, самостоятельного потока, перемещения каплями, перемещения брызгами, проникновение через поверхность и перемещения сыпучих веществ покрываются отдельными корнями (*-лі-*, *-цяк-*, *-кап-*, *-пырск-*, *-сач-* и *-сып-* соответственно). Таблицы с глаголами для русского и белорусского языков приведены ниже:

⁶ Данные исследования хранятся в общедоступном репозитории Zenodo и доступны по адресу <https://zenodo.org/records/19758392> (Fedorov 2026).

Таблица 1: Глаголы, описывающие перемещение веществ в русском языке

КОРЕНЬ	ГЛАГОЛЫ
-ли-	лить, нали́ть, зали́ть, вылить, пролить, разлить, полить, облить
-кап-	капать, накапать, закапать
-брызг-	брызгать, побрызгать, обрызгать
-сып-	сыпать, высыпать, насыпать, засыпать, просыпать, пересыпать, посыпать
-тек-	течь, затечь, вытечь, протечь
-соч-	сочиться, просочиться

Таблица 2: Глаголы, описывающие перемещение веществ в белорусском языке

КОРЕНЬ	ГЛАГОЛЫ
-лі(в)-	ліць, выліць, разліць, уліць, абліць, заліць, наліць, долиць, праліць
-кап-	капнуць/капаць, закапаць, накапаць
м-пырск-	пырскаць, распырскаць, папырскаць, апырскаць
-сып-	сыпаць, высыпаць, рассыпаць, насыпаць, засыпаць, усыпаць, абсыпаць
-цяк-	цяць, зацяць, працяць, выцяць
-сач-	сачыцца, прасачыцца

В ходе рассмотрения данных других языков мы будем выявлять, с одной стороны, глаголы, которые могут описывать более одного типа ситуации, а с другой – глаголы, которые выделяют более частные подтипы ситуаций внутри какого-либо из типов. Итоговый список фреймов будет опираться на те минимальные подтипы, которые «обслуживаются» отдельным глаголом хотя бы в одном из языков нашей выборки.

2.1.1 Единичное пересечение употребления глаголов в русском и белорусском
Тем не менее, русский и белорусский всё же дают некоторую информацию о колексификации фреймов. И русский, и белорусский языки позволяют использовать разные глаголы в контекстах проникновения жидкости через отверстие. При описании этой ситуации можно употребить как глагол *течь/цяць*, так и глагол *сочиться/сачыцца*:

[1] Кроў цячэ/сачыцца з раны.
‘Кровь течёт/сочится из раны.’

Выбор глагола в таких ситуациях вероятнее всего обусловлен скоростью и консистенцией жидкости – при описании ситуации перемещения более гу-

стой жидкости с низкой скоростью перемещения скорее будет выбран глагол *сочиться*, а не *течь*.

2.1.2 Две формы 3 лица ед. числа для глаголов капать и брызгать в русском

В русском языке у глаголов на *-ать* в настоящем времени часто имеется две грамматически синонимичных формы, одна образована по непродуктивной модели (без тематического гласного *-а-*, но с палатализацией согласного), вторая по продуктивной (основа неизменна, к ней прибавляется личное окончание) (Колосова 2011). В исследуемом поле эта тенденция затрагивает глаголы *капать* и *брызгать*, ср. *каплет/капает* и *брызжет/брызгает*. Отметим, что эти формы не полностью синонимичны – непродуктивная имеет более узкую семантику, чем продуктивная: варианты *брызжет* и *каплет* покрывают только значение некаутированного перемещения брызгами или каплями (*Вода брызжет*, но **Ребёнок брызжет воду на цветы*; **С потолка каплет*,⁷ но **Он скоро закаплет лекарство в нос*). Кроме того, это различие полностью нейтрализуется в прошедшем времени (рус. *Вода капает/каплет*, но *Вода капала/–*). Похожее явление наблюдается и в других языках выборки, но наиболее явно, как мы увидим, эта тенденция проявляется в словенском языке (см. раздел 2.3).

2.2 Сербский язык

Поле перемещения веществ покрывается в сербском языке следующими корнями:⁸

7 Здесь знак вопроса обозначает не сомнительность примера, а сужение числа контекстов. По корпусным данным словоформа «каплет» употребляется в ограниченном кол-ве контекстов (НКРЯ), и её можно считать уходящей из языка; более того, в ходе опроса, касающегося выбора формы «каплет/капает» из 107 носителей русского 97 отказались употреблять форму вообще, остальные ответили, что данная форма может употребляться только в некаутированном контексте.

8 Помимо ниже перечисленных глаголов есть глагол *точити*, который этимологически связан с корнем **tek-*, но в современном сербском закреплён за контекстами разливания напитков, в основном алкогольных (напр. *точено пиво* ‘разливное пиво’).

Таблица 3: Глаголы, описывающие перемещение веществ в сербском языке

КОРЕНЬ	ГЛАГОЛЫ
-сип-/-су-	<i>сипати, насипати/насути, засипати/засути, просипати/просути, досипати/досути, посипати/посути</i>
-ли-	<i>лити, прелити, полити, пролити, излити, слити, доли́ти</i>
-кап-	<i>капати, закапати, накапати</i>
-прск-	<i>прскати, попрскати, напрскати, запрскати</i>
-тек-	<i>тећи, протећи</i>
-цур-	<i>цурити, процурити</i>
-шикљ-	<i>шикљати</i>
-трп-	<i>затрпати</i>

2.2.1 «Перемещение жидкости» и «перемещение сыпучего»: колексификация

Характерной чертой сербской системы является колексификация ситуаций каузированного перемещения жидкости и сыпучего вещества в корне ‘-сип/су-’:

- [2] *Сипам воду у шољу.*
‘Я наливаю воду в кружку.’
- [3] *Сипао сам земљу у јаму.*
‘Я насыпал землю в яму.’

Однако корень -сип-/-су- распространяется не на все подтипы каузированного перемещения жидкости. Для каузированного перемещения жидкости поверх объекта (‘полить овощи’/‘облить кошку’) используются глаголы с корнем -ли-, ср. *прелити поврће* ‘полить овощи’ / *полити мачку* ‘облить кошку’. Кроме того, дериват от *лити* – *долити* – может описывать и ситуацию добавления жидкости, но в таких контекстах вариант с корнем -сип- (*досипати*) тоже допустим:

- [4] *Долијте/досипите воде у шепу до обележја један литр.*
‘Долейте воды в кастрюлю до отметки в один литр.’

При некаузированном перемещении сыпучие вещества и жидкости, как правило, противопоставлены, распределяясь, соответственно, между корнями -сип/су- и -ли-:

- [5] *Песак се осипао са обронка.*
‘Песок сыпался с обрыва.’
- [6] *Због квара у кући вода се лила низ зидове.*
‘Из-за аварии в доме вода лилась по стенам.’

Исключение составляют только контексты, предполагающие перемещение вещества из контейнера – в таких случаях глагол *просипати/просути*⁹ распространяется и на жидкости:

- [7] *Вода се просула из шоље.*
 ‘Вода пролилась из кружки.’

2.2.2 Сила потока: лити, тећи и цурити

Лексификация некаутированного перемещения жидкости в сербском чувствительна к параметру силы потока. Так, глагол *лити* в некаутированных контекстах подразумевает высокую интенсивность потока воды, а *тећи* используется для обозначения нейтральной силы потока:

- [8a] *Вода је лила из чесме.*
 ‘Вода (сильно) лилась из крана.’
 [8b] *Вода је текла из чесме.*
 ‘Вода лилась/текла из крана (средне, несильно).’

В контексте сильного дождя глагол *лити* самостоятельно выражает значение интенсивности – носители переводят этот стимул на сербский как *Лије киша*, и при ответе на дополнительные вопросы указывали, что прилагательное *јака* ‘сильная’ не требуется.¹⁰ Если же поток воды очень слабый и тонкий, используется глагол *цурити*:

- [9] *Вода је цурила из чесме.*
 ‘Вода (слабой струёй) текла из крана.’

Показательно, что именно эта лексема выступает в контекстах, описывающих потерю функциональности контейнера: действительно, из испорченного крана или прохудившегося ведра вода течёт не потоком, а маленькой струйкой, ср.: *Цури чесма* ‘кран течёт’, *Кофа је процурила* ‘Ведро протекло’. Обратим внимание, что лексическое выделение слабого потока в нашей выборке встретилось только в сербском. При этом в контекстах, описывающих течение реки, параметр силы потока оказывается нерелевантен: независимо от его мощности используются глаголы «средней силы» – *тећи/протећи*:

- [10] *Овде протиће река.*
 ‘Здесь протекает река.’

9 Дериват с приставкой *про-* и корнем *-ли-* (*пролити*) используется в только в одном контексте – «проливание крови на поле боя»; можно говорить о высокой лексикализованности данного глагола

10 Киша – точный синоним слова *дождь* в сербском, прилагательное силы не требуется именно из-за семантики глагола *лити*.

2.2.3 «Проникновение через препятствие»: колексификация с беспрепятственным перемещением

С глаголом *цурити* связана ещё одна особенность сербской системы – в сербском отсутствуют специализированные лексические средства для описания ситуаций, связанных с проникновением жидкости через препятствие. Подобные контексты колексифицируются здесь с беспрепятственным перемещением жидкости. Как мы видели выше, для лексификации движения жидких веществ в сербском значима сила потока, а наличие препятствия, как правило, предопределяет низкую интенсивность процесса, так что вполне закономерно, что основным глаголом в этой зоне оказывается глагол слабого потока *цурити*:

- [11] *Krv je процурела кроз газу.*
‘Кровь просочилась сквозь марлю.’

Вместе с тем в контекстах проникновения через отверстие допустим и глагол «средней интенсивности» *тећи* (выбор лексемы зависит от перцепции силы потока говорящим, как и в русском и белорусском языках, ср. пункт 2.1.2.):

- [12] *Из стабла јеле је текла/цурила смола.*
‘Из ствола ели сочилась смола.’

2.2.4 «Перемещение брызгами»: противопоставление по каузированности

Для ситуации перемещения брызгами в сербском значимо, осуществляется ли движение в результате действий агенса (каузированно) или самопроизвольно. Аналог русского *брызгать* и белорусского *пыркаць* – глагол *пр-скати* – охватывает здесь только случаи каузированного перемещения, для непроизвольного разбрызгивания же используется глагол *шикљати*:

- [13] ^{OK} *Мало сам попрскао куче водом, а затим сам кренуо са њим кући.*
‘Я немного побрызгал собаку водой, а потом пошёл с ней домой.’
[14] ^{OK} *Вода је шикљала из рупе; *Вода је прскала из рупе.*
‘Вода брызгала из дыры.’

2.2.5 «Перемещение сыпучего»: маркирование погребения объекта отдельной лексемой

Контексты перемещения сыпучих веществ в основном покрываются глаголами с корнем ‘-*сип*-/-*су*-’, но для перемещения сыпучего вещества поверх объекта в сербском используется только специальный глагол *затрпати*:

- [15] ^{OK} *Пепео је затрпао Помпеју. *Пепео је засипао Помпеју.*
‘Пепел засыпал Помпеи.’

2.3 СЛОВЕНСКИЙ ЯЗЫК

Поле перемещения веществ покрывается в словенском языке следующими корнями:¹¹

Таблица 4: Глаголы, описывающие перемещение веществ в словенском языке

КОРЕНЬ	ГЛАГОЛЫ
-li-	<i>liti, naliti, odliti, politi, zaliti, razliti, doliti, vliti, preliti</i>
-kap-	<i>kapljati, kapati, nakapati</i>
-špric-	<i>špricati, pošpricati</i>
-škrop-	<i>škropiti, poškropiti</i>
-brizg-	<i>brizgati</i>
-tek-	<i>teči, steči, izteči</i>
-sip/su-	<i>sipati, nasipati/nasuti, usipati/usuti, posipati/posuti, zasipati/zasuti, razsipati/razsuti</i>
-pust-	<i>pustiti, spustiti, prepustiti</i>
-tres-	<i>raztresti</i>

2.3.1 «Перемещение каплями»: противопоставление по каузивированности

Ситуация перемещения жидкости каплями покрывается в словенском лексемами *kapljati* и *kapati*, при этом *kapljati* выступает только в случаях некаузивированного перемещения, а *kapati* – преимущественно¹² в каузивированных контекстах:

[16] *Voda kaplja iz pipe.*

‘Вода капает из крана.’

[17] *V nos si je nakapal kapljice proti prehladu.*

‘Он накапал себе в нос капли от насморка.’

Напомним, что сходные варианты мы наблюдали для форм настоящего времени русского глагола *капать* (*каплет* и *капает*; см. раздел 2.1.2); но в русском речь шла о вариативности форм настоящего времени внутри парадигмы одной лексемы – в словенском же здесь выступают две разных лексемы, каждая со своей полной парадигмой, ср. наряду с формой настоящего времени форму *Znoj ji je kapljal s čela* (Fran).

11 Аналогично сербскому, в словенском присутствует периферийный глагол *točiti*, который покрывает контекст разливания напитков. В отличие от сербского, область возможных употреблений этого глагола также распространяется на заливание бензина в бак (*Natočil je bencin v tank avtomobila*. ‘[Он] залил бензин в бак автомобиля.’).

12 Но не только, см. пример *Dvignil je roki proti nebu, kri mu je kapala od njih*. ‘Он поднял руки к небу, с них капала кровь.’ (Gigafida)

2.3.2 «Перемещение брызгами»: противопоставление по наличию отверстия

Ситуация некаузированного разбрызгивания целиком покрывается глаголом *brizgati*, в то время как в контекстах каузированного перемещения жидкости брызгами наблюдается лексическое противопоставление между ситуациями, когда брызги вылетают через отверстия (например, через дырочки водного пистолета, из приспособления для опрыскивания растений и под.), и другими способами разбрызгивания (например, когда брызги слетают с руки). В первом случае используется глагол *brizgati*, а во втором используется *škropiti* и его приставочный дериват *poškropiti*:

[18a] *Otroci so na plaži poškopili drug drugega z vodo.*

‘Дети побрызгали друг друга водой [с помощью рук].’

[18b] *Otroci so na plaži brizgali z vodno pištolo drug v drugega z vodo.*

‘Дети побрызгали друг в друга водными пистолетиками.’

Особого внимания заслуживает ситуация обрызгивания спреем. Эта ситуация покрывается не корнями *-brizg-* или *-škrop-*, а колексифицируется с каузированным перемещением жидкости (*politi*); в разговорной речи же можно использовать заимствованный глагол *špricati*, который покрывает только контекст распыления спрея:

[19] *Moški si je polil/pošprical telo s sprejem proti opeklinam.*

‘Мужчина побрызгал спрей от загара на своё тело.’

2.3.3. «Потеря функциональности»: выражение отдельной лексемой

Нарушение функциональности крана/ёмкости в словенском, в отличие от рассмотренных выше языков, не колексифицируется с слабым потоком, а выражается отдельной лексемой *puščati*:

[20] **Pipa teče*; ^{OK}*Pipa pušča*.

‘Кран течёт.’

2.3.4 «Проникновение жидкости через препятствие»: колексификация с самостоятельным потоком

В словенском для описания любой ситуации проникновения жидкости через препятствие (с отверстием или без) может использоваться корень *-tek-*, то есть покрывается тем же глаголом, что и ситуация самостоятельного движения жидкости:¹³

13 В словенском также присутствует глагол *curljati*, который описывает перемещение тонкой струёй. Помимо этого семантического оттенка и более низкой частотности (87,04 IPM у *teči* vs. 1,18 IPM у *curljati* по Gigafida), в плане распределения по контекстам совпадает с *teči*.

- [21] *Iz njegove rane je tekla kri.*
 ‘Из его раны текла/сочилась кровь.’
 [22] *Iz debla bora je tekla/iztekala smola.*
 ‘Из ствола сосны сочилась смола.’

Для описания ситуации проникновения жидкости через поверхность без отверстий используются лексемы *pronicali* и, реже, *prenikati*, но глагол *teči* всё ещё остаётся допустимым и разрешается носителями:

- [23] *Voda je počasi pronicala/prenikala/tekla skozi stene jame.*
 ‘Вода медленно сочилась из стенок пещеры.’

2.3.5 «Перемещение сыпучего вещества»: выделение ненамеренного перемещения

При описании ситуаций перемещения сыпучих веществ из контейнера можно заметить противопоставление по ненамеренности этого перемещения – если действие выполнено случайно, помимо глагола с корнем *-sip-/-su-* может использоваться и отдельный глагол *raztresti*:

- [24] *Otrok je usul pesek iz vedra in se šel naprej sprehajati po plaži.*
 ‘Ребёнок высыпал песок из ведра и пошёл дальше гулять по пляжу.’
 [25a] *Oh, raztresel sem sol!*
 ‘Ой, я просыпал соль!’
 [25b] *Po nesreči je kovance razsula po tleh*
 ‘Она случайно рассыпала монеты по полу.’ (Fran)

2.4 Польский язык

Поле перемещения веществ покрывается в польском языке следующими корнями:

Таблица 5: Глаголы, описывающие перемещение веществ в польском языке

КОРЕНЬ	ГЛАГОЛЫ
-la-/-lew-	wlać, wylać, rozlać, zalać, nalać, polać, oblać, przelać, podlać, dolać
-prysk-	pryskać, opryskać
-syp-	sypać, wysypać, zasypać, nasypać
-ciek-	cieść, procieć, wycieć
-kap-	kapać
-krop-	kropić, zakropić
-sącz-	sączyć się
-pły-	płynąć

2.4.1 «Перемещение каплями и брызгами»: связь лексем и моделей управления

В польском ситуацию каузированного капания можно описать с помощью отдельного глагола *(za)kropić* или с помощью глагола с корнем *-la-*, который обычно используется для контекстов перемещения жидкости:

[26] *Zakropił nos kroplami na katar.*
‘Он закапал в нос капли от насморка.’

[27] *Dolał trochę syropu do wody.*
‘Он накапал немного сиропа в воду.’

Стоит отметить, что в примерах выше приведена не минимальная пара — предложения отличаются не только глаголами, но и оформлением участников: при глаголе *dolać* в роли прямого объекта выступает перемещаемая жидкость, а цель, конечная точка (т.е. объект, на/в который перемещается жидкость) — в роли косвенного объекта. Глагол *kropić*, напротив, выделяет в первую очередь цель, и именно она оформляется как прямой объект, а перемещаемая жидкость выражается творительным падежом. Важно, что для обоих глаголов доступны лишь вышеуказанные варианты оформления участников — ни жидкость при глаголе *kropić*, ни конечная точка при глаголе *dolać* не могут стоять в позиции прямого объекта.

Глагол *kropić* также может использоваться в ситуации каузированных брызг. Аналогично примеру (26), этот глагол описывает ситуацию покрытия объекта жидкостью и употребляется с такой же моделью управления — жидкость выражена творительным падежом, а конечная точка её перемещения находится в позиции прямого объекта:

[28] *W moim domu to ja wstaję pierwszy i każdego trochę kropię perfumami.*
‘В моём доме я встаю первый и каждого немного обрызгиваю парфюмом.’ (NKJP)

Для описания ситуации самостоятельного капания в польском используется глагол *kapać*, который является когнатом глаголов капания во всех остальных славянских языках. Но если в других языках выборки глагол, покрывающий самостоятельное капание, также покрывает и каузированные контексты, то в польском глагол *kapać* покрывает исключительно контексты самостоятельного капания, и напротив, никакой другой глагол для таких контекстов не используется:

[29] *Zakręciłem kran ale woda i tak troszkę kapala.*
‘Я закрыл кран, но вода всё равно чуть-чуть капала.’

2.4.2 «Река»: колексификация с полем плавания

Контекст течения реки в польском выражается глаголом не из данного семантического поля, а из поля движения в воде – *płynąć*¹⁴ (Прокофьева 2007).

[30] ^{OK}*Rzeka płynie / *cieknie.*
‘Река течёт.’

2.5 Чешский язык

Данное семантическое поле покрывается в чешском языке следующими корнями:

Таблица 6: Глаголы, описывающие перемещение веществ в чешском языке

КОРЕНЬ	ГЛАГОЛЫ
-li-	<i>lít, vylít, rozlít, nalít, polít, dolít, přelít, prolít, zalít</i>
-kap-	<i>kapat, nakapat</i>
-střík-	<i>stříkat, nastříkat, postříkat</i>
-krop-	<i>kropit</i>
-cák-	<i>cákat, pocákat</i>
-syp-	<i>sypat, vysypat, rozsypat, nasypat, zasypat, přesypat, posypat</i>
-tek-	<i>téci, protéci, vytéci, natéci</i>
-sakov-	<i>prosakovat</i>
-ház-	<i>(na)házet</i>

2.5.1 Контексты перемещение брызгами: дробная система лексификаций

Ситуации брызг в чешском делятся по параметру количества брызг: для каузированных брызг в малом количестве используется глагол *cákat* и его дериват *pocákat* (31a), а для остальных брызг (как каузированных, так и некаузированных) используется глагол *stříkat* (31b):

[31a] *Pocákal jsem psa vodou.*
‘Я побрызгал пса водой (чуть-чуть).’

[31b] *Postříkal jsem psa vodou.*
‘Я побрызгал пса водой (кол-во брызг среднее).’

При этом ситуация каузированного покрытия объекта брызгами покрывается отдельным глаголом *kropit*.¹⁵ Как и при глаголе *kropić* в польском, при

14 Глагол *płynąć* может употребляться и для других жидкостей, напр. *Z głowy dziecka płynął szeroki strumień krwi.* ‘Из головы ребенка хлынула широкая струя крови.’ (NKJP)

15 В русском существует когнат *кропить*, который тоже имеет значение каузированного брызгания. Но глагол имеет очень узкое употребление, и скорее встречается в религиозных контекстах: *Один интеллигентный мужчина <...> в изнеможении опустился на пол лишь после того, как его насильно подтащили к священнику и окропили святой водой.* (НКРЯ). Аналогичная ситуация наблюдается в словенском (глагол *kropiti* в словаре Fran приведён с пометой «в христианской среде») и сербском (в srWas глагол *kropiti* встречается только в церковных или переносных контекстах).

этом глаголе конечная точка брызг обязательно занимает позицию прямого объекта, а жидкость — инструмента:

- [32] *Dítě kropilo květiny vodou.*
 ‘Ребёнок брызгал цветы водой.’

2.5.2 Контексты перемещения сыпучего: перемещение в контейнер инструментом

В чешском для перемещения сыпучего обычно используется глагол *sypat*. Но если требуется специфицировать, что действие насыпания производится с помощью лопаты, можно использовать глагол *(na)házet* ‘бросать’. Так как контексты, лексифицируемые этим глаголом, полностью совпадают с контекстами, лексифицируемыми дериватами глагола *sypat* и выбор лексемы зависит только от того, как говорящий хочет описать ситуацию, на карте эта особенность не будет выделяться отдельно.

- [33] *Naházel/nasypal jsem hlinu do jámy.*
 ‘Я засыпал землю в яму.’

2.5.3 «Проникновение через препятствие»: разделение по наличию отверстия

В чешском проникновение воды через стены пещеры и крови через повязку выражается глаголом *prosakovat*, а проникновение смолы сквозь кору дерева и крови сквозь рану, т.е. проникновение жидкости сквозь повреждение или отверстие, выражается глаголом *vyteci*:

- [34] *Krev prosakovala přes gázu.*
 ‘Кровь просочилась сквозь марлю.’
 [35] *Z kmene borovice vytékala smůla.*
 ‘Из ствола сосны сочилась смола.’

3 Обобщения по данным славянских языков

В данном разделе показаны системы лексификаций каждого фрейма во всех рассматриваемых языках и параметры, которые определяют фреймы, и приведена семантическая карта, которая обобщает всю типологическую картину, сложившуюся в ходе исследования. В таблицах лексификации не будет разграничиваться слабая и строгая колексификация — для обоих типов в таблице используется один и тот же знак ‘+’ (ср. таблицы лексификаций в (François 2008), где слабо колексифицированные контексты обозначались как ‘[+]’).¹⁶

¹⁶ См. пункт 1.3 о мотивации опоры на слабую колексификацию.

3.1 Фреймы

3.1.1 Фреймы сильного и каузированного перемещения жидкости

В этом пункте объединены фреймы каузированного перемещения жидкости и сильного самостоятельного потока, так как второй тип фреймов в языках нашей выборки никогда не колексифицируется с нейтральным потоком и часто колексифицирован с каузированным перемещением. Фреймы из этой зоны могут колексифицироваться с фреймами перемещения сыпучего вещества – в исследовании эта колексификация видна только на материале сербского, но такая же колексификация происходит и в других языках, например в болгарском (Чукалов 1960) и английском (Cambridge Dictionary; Дзедзич 2017). Впрочем, колексификация с фреймами сыпучих веществ в сербском распространяется только на каузированное перемещение.

Таблица 7: Лексикализация ситуаций перемещения жидкости

	русский	белорусский	сербский		словенский	польский	чешский
	<i>лить</i>	<i>ліць</i>	<i>лити</i>	<i>сипати</i>	<i>liti</i>	<i>lać</i>	<i>lit</i>
каузированное перемещение	+	+	–	+	+	+	+
~	+	+	+	–	+	+	+
поверх объекта							
сильный поток	+	+	+	–	+	+	+
самостоятельное перемещение из ёмкости	+	+	–	+	+	+	+
сильный дождь	+	+	+	–	+	+	+

3.1.2 Фреймы самостоятельного потока

Для данных фреймов оказывается релевантным параметр силы, а именно маркированность слабой силы; фрейм потери функциональности ёмкостью колексифицируется именно с фреймом слабого потока, т.е. если в языке существует отдельная лексема для выражения слабого потока, то фрейм потери функциональности будет колексифицироваться именно с ним, а не с контекстом самостоятельного течения нейтральной силы (см. сербский, пункт 2.2). Но при этом контекст потери функциональности может быть выражен и самостоятельной лексемой (см. словенский, пункт 2.3):

Таблица 8: Лексикализация ситуаций самостоятельного потока

	русский	белорусский	сербский		словенский	польский	чешский
	<i>течь</i>	<i>цяць</i>	<i>тећи</i>	<i>цурити</i>	<i>teči</i>	<i>ciec</i>	<i>téci</i>
нейтральный поток	+	+	+	—	+	+	+
слабый поток	+	+	—	+	+	+	+
потеря функц.	+	+	—	+	(а также <i>curljati</i>) <i>puščati</i>	+	+
река	+	+	+	—	+	<i>plynać</i>	+

3.1.3 Фреймы «перемещение каплями»

В этой зоне значимыми параметрами противопоставления являются каузированность и покрытие объекта жидкостью. В словенском наблюдается двойственное противопоставление по каузированности (*kapati* для каузированного и для самостоятельного vs. *kapljati* только для самостоятельного перемещения), а в польском противопоставляются все три фрейма – самостоятельное капание описывается глаголом *kapać*, каузированное – глаголом *dolać*, а каузированное поверх объекта – глаголом *kropić*.

Таблица 9: Лексикализация ситуаций капания

	русский	белорусский	сербский	словенский		польский		чешский
	<i>капать</i>	<i>капаць</i>	<i>капати</i>	<i>kapati</i>	<i>kapljati</i>	<i>kapać</i>	<i>kropić</i>	<i>kapat</i>
некауз.	+	+	+	±	+	+	—	+
капание								
каузированное капание	+	+	+	+	—	<i>dolać</i>		+
~ поверх объекта	+	+	+	+	—	—	+	+

3.1.4 Фреймы перемещения брызгами

Для данных фреймов релевантны противопоставления по каузированности, по наличию отверстия и по количеству брызг. Некоторые из описанных параметров взаимосвязаны – так, например, некаузированные брызги не могут не иметь источника, поэтому при самостоятельном перемещении брызгами обязательно будет присутствовать отверстие. Для словенских глаголов *brizgati* и *škropiti* можно говорить, что противопоставление проводится именно по наличию источника-отверстия для брызг.

Таблица 10: Лексикализация ситуаций брызг

	русский	белорусский	сербский	словенский	польский	чешский			
	<i>брызгать</i>	<i>пыркаць</i>	<i>прскати шикљати</i>	<i>brizgati škropiti</i>	<i>pryskać</i>	<i>stříkat cákat</i>			
некауз. брызги	+	+	—	+	+	—	+	+	—
каузирован. брызги	+	+	+	—	—	+	+	+	—
~	+	+	+	—	+	—	+	+	—
из отверстия									
~	+	+	+	—	—	+	+	—	+
в малом кол-ве									
~	+	+	+	—	—	+	+	<i>kropit</i>	
поверх объекта						+	(а также <i>kropić</i>)		

3.1.5 Фреймы проникновения жидкости через препятствие

Два фрейма проникновения через препятствие противопоставлены по параметру наличия отверстия в поверхности (см. пункты 2.1 и 2.5). При этом эти фреймы могут как лексически выделяться, так и полностью колексифицироваться с фреймом самостоятельного потока. Интересно, что если в языке есть средства для различения силы потока (как, например, в сербском), то в контексте «проникновение через отверстие» в зависимости от силы потока колексифицируется с разными по силе потоками (см. пункт 2.2).

Таблица 11: Лексикализация ситуаций проникновения жидкости через препятствие

	русский, белорусский, польский <i>течь, цячь, cieć</i>	сербский <i>meћu цypити</i>	словенский <i>teči, curljati</i>	чешский <i>téci sakovat</i>			
проникновение через цельную поверхность	—	+	—	+	+	—	+
проникновение через отверстие	+	+	+	+	+	+	—

3.1.6 Фреймы перемещения сыпучего вещества

В рамках этой части поля помимо основного фрейма выделяется ещё два: ненамеренное перемещение из ёмкости наружу (выделяется в словенском: *raztresti*) и перемещение сыпучего поверх объекта с его полным погребением (выделяется в сербском: *zatрпати*). Противопоставления ни по каузированности, ни по силе «потока» не наблюдаются ни в одном из славянских языков.

Таблица 12: Лексикализация перемещения сыпучих веществ

	русский	белорусский	сербский	словенский	польский	чешский
	<i>сыпать</i>	<i>сыпаць</i>	<i>сипати</i>	<i>sipati</i>	<i>syrać</i>	<i>syprat</i>
перемещение сыпучего	+	+	+	+	+	+
~	+	+	+	+	+	+
ненамеренно				(а также <i>raztresti</i>)		
~	+	+	<i>zatrpati</i>	+	+	+
поверх объекта						

3.2 Параметры, релевантные для фреймов перемещения жидкости

Важными параметрами для фреймов перемещения жидкости (фреймы «самостоятельный поток», «перемещение каплями» и «перемещение брызгами») являются параметры интенсивности потока жидкости и его квантованности – перемещается ли жидкость единым потоком или каплями. Для наглядности ниже приведена таблица с фреймами и глаголами в русском языке:

Таблица 13а: Параметры для некаузированного перемещения жидкости и распределение фреймов в зависимости от них

НЕКАУЗИРОВАННО	– квантованность	+ квантованность
	перемещение жидкости	перемещение брызгами
интенсивность: высокая	<i>лить(ся)</i>	<i>брызгать</i>
	самостоятельный поток	перемещение каплями
интенсивность: средняя/низкая	<i>течь</i>	<i>капать</i>

Таблица 13б: Параметры для каузированного перемещения жидкости и распределение фреймов в зависимости от них

КАУЗИРОВАННО	– квантованность	+ квантованность
		перемещение брызгами
интенсивность: высокая	перемещение жидкости	<i>брызгать</i>
	<i>лить</i>	<i>перемещение каплями</i>
интенсивность: средняя/низкая		<i>капать</i>

Фреймы проникновения жидкости через препятствие не вошли в таблицу, так как им тяжело назначить какое-либо значение квантованности, а интенсивность заведомо низкая. В одних контекстах препятствием является цельная поверхность, и жидкость проникает через неё равномерно, а в других контекстах жидкость проникает через отверстие, и стоит выделять именно наличие отверстия как важный параметр для контекстов внутри этого фрейма.

При выборе между фреймами перемещения жидкости и фреймами перемещения сыпучего играет роль параметр «тип вещества». В самом фрейме «перемещение сыпучего» ни в одном из славянских языков лексификация перемещения сыпучего не зависела от параметров из приведённой выше таблицы, но эти параметры могут оказаться релевантными для сыпучих веществ при исследовании данного семантического поля на более широкой языковой выборке.

3.3 Параметры, релевантные для разных типов ситуаций

Помимо параметров, задающих типы ситуаций, есть ещё несколько параметров, которые выделяют фреймы сразу в нескольких типах ситуаций. Во-первых, есть пара параметров ‘перемещение вещества из контейнера’ и ‘перемещение случайно’, влияние которых видно на материале сербского и словенского языков (серб. *cupati se* vs. *luti se*, словен. *raztresti (razsuti)* vs. *sipati*). Строго говоря, для сербского и для словенского на первый взгляд можно выделить лишь один из этих двух параметров. В словенском именно случайное перемещение сыпучего вещества выражается отдельной лексемой – для намеренного высыпания из контейнера всё также используется корень *-sip-*. В сербском же, напротив, различие происходит в ситуациях самостоятельного потока жидкости, и единственное наблюдаемое отличие на поверхностном уровне – это направленность перемещения жидкости. При дальнейшем размышлении становится ясно, что эти два параметра взаимосвязаны: ненамеренное перемещение жидкости как правило происходит именно наружу из контейнера (при его опрокидывании, наклоне или столкновении), и, с другой стороны, самостоятельное перемещение из контейнера может быть вызвано потерей ориентации контейнера, которая происходит вследствие косвенной ненамеренной каузации (будь то агенс, не имеющий намерения вылить/высыпать вещество или некая неодушевлённая причина).

Во-вторых, существует параметр ‘полное покрытие объекта веществом’, который влияет на выбор лексемы сразу в четырёх разных типах ситуаций – в перемещении сыпучих веществ (серб. *zamrnatu* вместо *posunatu*), в перемещении жидкостей (серб. *politi* вместо *posunatu*) и в перемещении брызгами и перемещении каплями (словен. *politi* вместо *škropiti*; польск. *kropić* вместо *kapać/pryskać*). Этот параметр интересен тем, что он может влиять и на модель управления – в контекстах покрытия объекта веществом происходит смещение фокуса с жидкости на покрываемый объект, и в синтаксической позиции прямого объекта выступает не собственно вещество, а предмет, который в итоге оказывается покрытым жидкостью или погребён под сыпучим веществом. Причём для одних языков обе модели управления доступны при одной и той же глагольной лексеме, а для других языков смена этого фокуса обязательно влечёт за собой и смену лексемы.

3.4 Фреймы, объединяемые лабильностью

Обратимся к явлению лабильности, о котором говорилось в введении к статье. В рассматриваемой выборке лабильность наблюдалась в ситуациях брызг, капания и перемещения веществ. Если в фреймах, связанных с капанием, лабильность объединяет каузированную и самостоятельную ситуации, в остальных случаях лабильность бывает более гранулярной. Так, фрейм «Самостоятельные брызги» объединяется в первую очередь с фреймом «Каузированные брызги из отверстия» (словен. корень *-brizg-*), а каузированное перемещение поверх объекта объединяется с сильным (т.е. интенсивным) потоком (серб. корень *-ли-*). Первая колексификация объясняется довольно просто – для возникновения брызг естественным образом требуется достаточно узкое отверстие, из которого вследствие высокого напора воды брызги и будут исходить; параметр наличия отверстия мотивирует колексификацию этих двух фреймов.

Понять, что объединяет ситуацию каузированного перемещения именно с фреймом «Сильный поток», несколько сложнее, но аналогичное поведение можно наблюдать в области грамматики – в различных языках показатели каузатива могут использоваться не только в качестве повышающей актантной деривации, но и для придания интенсивности переходной ситуации. Грамматисты объясняют подобную полисемию с помощью наличия дополнительных усилий по сравнению с базовой ситуацией как при каузации, так и при повышенной интенсивности (Kulikov 2001: 894). Такое объяснение не совсем подходит для случая глагола *лечь*, так как при его непереходном использовании в ситуации нет такого участника, который бы прикладывал какие-либо усилия – есть лишь жидкость, которая перемещается с высокой интенсивностью. Для точного описания этой колексификации нужно, чтобы объяснение связывало понятия усилия со стороны агентивного участника и интенсивности движения жидкости, и эту доработку мы оставляем для будущих исследований. Однако, основываясь на смежности каузативности и интенсивности не только в грамматике разных языков, но и в лексике, уже сейчас можно сказать, что эти два фрейма связаны не случайным образом.

3.5 Семантическая карта

Если собрать все контексты, которые могут выделяться отдельной лексемой и провести все связи между контекстами, которые могут колексифицироваться, мы получим следующую семантическую карту:

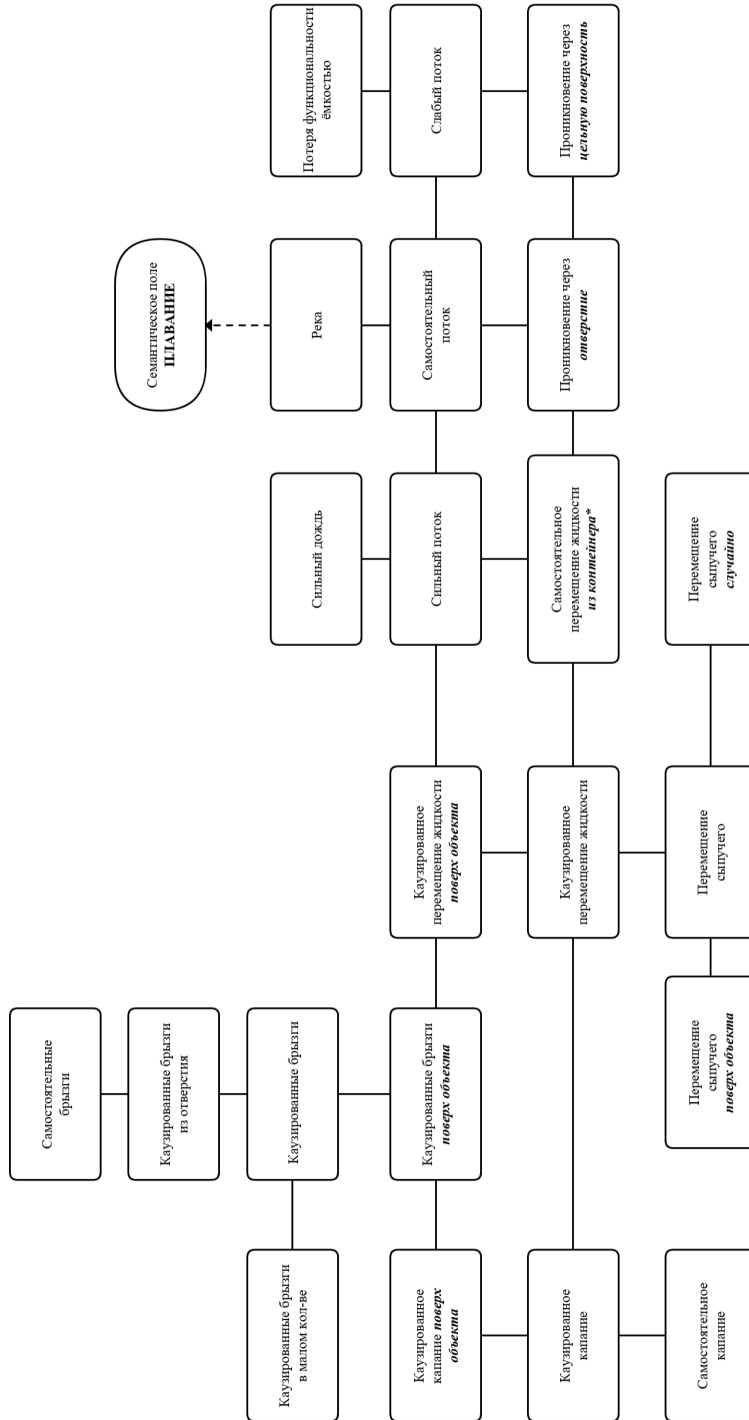

Рис. 2: Семантическая карта поля перемещения веществ для славянских языков

Эта семантическая карта явно не является окончательной для всего семантического поля перемещения веществ. Фреймы на карте выделялись только в том случае, если хотя бы один язык из выборки лексифицировал эту ситуацию отдельным способом¹⁷, и такая карта по определению не может быть исчерпывающей – в любой момент может найтись язык, в котором некоторая лексема будет выражать два ранее не выражаемых вместе концепта или, наоборот, в котором отдельной лексемой выделяется концепт, который ранее ни в одном из языков не выделялся (см. (Дзедзич 2017), где выделено больше параметров и фреймов вследствие общетипологической выборки). С другой стороны, с таким подходом точно не будет выделено лишних контекстов, которые могли попасть в работу вследствие интуиции автора.

4 ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В нашем исследовании анализируется система лексификации семантического поля перемещения жидких и сыпучих веществ на материале 6 славянских языков: русского, белорусского, сербского, словенского, польского и чешского. На основании данных НКРЯ и некоторых словарей была составлена анкета с примерами, описывающих различные ситуации, относящиеся к исследуемому полю. Далее, в ходе элицитации на русском, были собраны переводы этих примеров носителями каждого из языков, и на их основании описывалось устройство семантического поля в конкретном языке. Для каждого языка были описаны особенности его системы, потом было сделано обобщение всех систем по фреймам и полностью.

В результате исследования были выделены типологические параметры для семантического поля перемещения веществ, которые определяют тип ситуации: 1. ‘тип вещества’ (жидкость vs. сыпучее); 2. ‘интенсивность перемещения’; 3. ‘квантованность потока’. Также были выделены более локальные параметры, специфичные для отдельных типов ситуации (напр. ‘количество жидкости’ и ‘наличие отверстия’ для ситуации брызг) и параметры, влияющие на выбор лексемы сразу в нескольких типах ситуации – ‘покрытие объекта жидкостью’ и ‘ненамеренное перемещение’. Были рассмотрены связанные с глаголами данного поля грамматические явления – мена моделей управления и лабильность. Наконец, была составлена семантическая карта, которая отражает возможность колексификации различных фреймов. Эта карта помогает

17 Единственный фрейм, при выделении которого мы отошли от этого принципа – это фрейм «Сильный дождь». Во всех рассматриваемых языках он всегда колексифицирован с фреймом «Сильный поток». Однако, фрейм «Сильный дождь» концептуально явно противопоставлен потоку воды (напр. из крана), поэтому, для задач более широкого типологического исследования, мы оставляем этот фрейм в качестве отдельного узла карты.

обобщить системы лексификаций семантического поля перемещения веществ для всех языков выборки.

ЭЛЕКТРОННЫЕ РЕСУРСЫ

Национальный корпус русского языка, <http://ruscorpora.ru/>.
[Nacional'nyj korpus russkogo jazyka.]
Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/pour>.
Gigafida, <https://viri.cjvt.si/gigafida/>.
Korpus savremenog srpskog jezika, <http://korpus.matf.bg.ac.rs/>.
Narodowy Korpus Języka Polskiego, <https://nkjp.nlp.ipipan.waw.pl/>.
Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, <https://fran.si>.
SrpKor, <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/korpus2013adv.php>.
srWac, <https://www.clarin.si/ske/#concordance?corpname=srwac>.

ЛИТЕРАТУРА

- Апресян 1974** = Юрий Апресян, *Лексическая семантика: синонимические средства языка*, Москва: Наука, 1974.
[Jurij Apresjan, *Leksičeskaja semantika: sinonimičeskie sredstva jazyka*, Moskva: Nauka, 1974.]
- Апресян 2006** = Юрий Апресян, Типы соответствия семантических и синтаксических актантов, в: *Проблемы типологии и общей лингвистики*, Санкт-Петербург: Нестор-История, 2006, 15–27.
[Jurij Apresjan, Tipy sootvetstvija semantičeskikh i sintaksičeskikh aktantov, v: *Problemy tipologii i obščej lingvistiki*, Sankt-Peterburg: Nestor-Istorija, 2006, 15–27.]
- Арманд – Некушоева 2022** = Елена Арманд – Шахло Некушоева, Глаголы ‘лить(ся)’ и ‘сыпать(ся)’ в шугнанском языке, *Родной язык* 2022.1, 73–108.
[Elena Armand – Šahlo Nekušoeva, Glagoly ‘lit’(sja)’ i ‘sypat’(sja)’ v šugnanskom jazyke, *Rodnoj jazyk* 2022.1, 73–108.]
- Дзедзич 2016** = Елена Дзедзич, Глаголы перемещения веществ в типологической перспективе, в: *Проблемы лексико-семантической типологии* 3, ред. А. А. Кретов, Воронеж: Воронежский государственный университет, 2016, 72–77.
[Elena Dzedzič, Glagoly peremeščeniija veščestv v tipologičeskoj perspektive, *Problemy leksiko-semantičeskoj tipologii* 3, red. A. A. Kretov, Voronež: Voronežskij gosudarstvennyj universitet, 2016, 72–77.]
- Дзедзич 2017** = Елена Дзедзич, *Глаголы движения и перемещения веществ: семантика и типология*, выпускная квалификационная работа бакалавра, Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики», Москва, 2017.
[Elena Dzedzič, *Glagoly dviženija i peremeščeniija veščestv: semantika i tipologija*, vypuskna-ja kvalifikacionnaja rabota bakalavra, Nacional'nyj issledovatel'skij universitet «Vyssšaja škola ekonomiki», Moskva, 2017.]
- Кашкин 2020** = Егор Кашкин, Глаголы перемещения веществ в некоторых финно-угорских языках, *Acta Linguistica Petropolitana* 16.1 (2020), 462–493, DOI: <https://doi.org/10.30842/alp2306573716114>.
[Egor Kaškin, Glagoly peremeščeniija veščestv v nekotoryh finno-ugorskikh jazykah, *Acta Linguistica Petropolitana* 16.1 (2020), 462–493.]
- Кузнецов 1998** = Сергей Кузнецов, *Большой толковый словарь русского языка*, Санкт-Петербург, 1998.
[Sergej Kuznecov, *Bol'soj tolkovyj slovar' russkogo jazyka*, Sankt-Peterburg: Norint, 1998.]

- Колосова 2011** = Елена Колосова, Устранение грамматической синонимии у глаголов на *-ать*: семантическая дифференциация форм, *Ученые записки Казанского университета* 153.6 (2011), 119–127.
[Elena Kolosova, Ustranenie grammatičeskoj sinonimii u glagolov na *-at'*: semantičeskaja differencijacija form, *Učeneje zapiski Kazanskogo universiteta* 153.6 (2011), 119–127.]
- Николић (ред.) 2011** = Мирослав Николић (ред.), *Речник српског језика*, измењено и поправљено издање, Нови Сад: Матица Српска, 2011. [Miroslav Nikolić (red.), *Rečnik srpskog jezika*, izmenjeno i popravljeno izdanje, Novi Sad: Matica Srpska, 2011.]
- Прокофьева 2007** = Ирина Прокофьева, Перемещение в воде и воды: глаголы *płynąć / pływać* ‘плыть / плавать’ в польском языке, *Глаголы движения в воде: лексическая типология*, ред. Тимур Майсак, Екатерина Рахилина, Москва: Индрик, 2007, 305–314.
[Irina Prokof'eva, Peremeščenje v vode i vody: glagoly *płynąć / pływać* ‘plyt’ / plavat’ v pol'skom jazyke, v: *Glagoly dviženija v vode: leksičeskaja tipologija*, red. Timur Majsak – Ekaterina Rahilina, Moskva: Indrik, 2007, 305–314.]
- Рахилина – Некушоева 2020** = Екатерина Рахилина – Шахло Некушоева, Система глаголов движения вниз в шугнанском языке, *Acta Linguistica Petropolitana* 16.1 (2020), 579–608, DOI: <https://doi.org/10.30842/alp2306573716118>.
[Ekaterina Rahilina – Šahlo Nekushoeva, Sistema glagolov dviženija vniz v šugnanskom jazyke, *Acta Linguistica Petropolitana* 16.1 (2020), 579–608.]
- Рахилина – Резникова 2013** = Екатерина Рахилина – Татьяна Резникова, Фреймовый подход к лексической типологии, *Вопросы языкознания* 2013.2, 3–31.
[Ekaterina Rahilina – Tat'jana Reznikova, Frejmovyj podhod k leksičeskoj tipologii, *Voprosy jazykoznanija* 2013.2, 3–31.]
- Резникова и др. 2020** = Татьяна Резникова – Екатерина Рахилина – Дарья Рыжова, Глаголы падения в языках мира: фреймы, параметры и типы систем, *Acta Linguistica Petropolitana* 16.1 (2020), 9–63, DOI: <https://doi.org/10.30842/alp2306573716101>.
[Tat'jana Reznikova – Ekaterina Rahilina – Dar'ja Ryzhova, Glagoly padenija v jazykah mira: frejmy, parametry i tipy sistem, *Acta Linguistica Petropolitana* 16.1 (2020), 9–63.]
- Рыжова – Станкович 2018** = Дарья Рыжова – Милька Станкович, К проблеме внутригенетической типологии: поля ‘искать’ и ‘находить’ в русском и сербском языках, в: *ЕВРика! Сборник статей о поисках и находках к юбилею Е. В. Рахилиной*, ред. Дарья Рыжова и др., Москва: Лабиринт, 2018, 15–37.
[Dar'ja Ryzhova – Mil'ka Stankovič, K probleme vnutrigenetičeskoj tipologii: polja ‘iskat’ i ‘nahodit’ v russkom i serbskom jazykah, v: *EVrika! Sbornik statej o poiskah i nahodkah k jubileju E. V. Rahilinoj*, red. Dar'ja Ryzhova i dr., Moskva: Labirint, 2018, 15–37.]
- Толстой 1982** = Илья Толстой, *Сербскохорватско-русский словарь*, Москва: Русский язык, 1982.
[Il'ja Tolstoj, *Serbskohorvatsko-russkij slovar'*, Moskva: Russkij jazyk, 1982.]
- Федоров, в печати** = Данила Федоров, Семантическое поле ‘менять’ в сербском языке, *Acta Linguistica Petropolitana*, 2026 (в печати).
[Danila Fedorov, Semantičeskoje pole ‘menjat’ v serbskom jazyke, *Acta Linguistica Petropolitana*, 2026 (in print).]
- Чукалов 1960** = Сава Чукалов, *Българско-руски речник*, София: Издание на Българска Академия на науките, 1960.
[Sava Čukalov, *Bălgarsko-ruski rečnik*, Sofija: Izdanie na Bălgarska Akademija na naukite, 1960.]
- Fedorov 2026** = Danila Fedorov, *List of examples for Verbs of Pouring in six Slavic Languages (questionnaire answers) [Data set]*, Zenodo. 2026, DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.19758392>.
- François 2008** = Alexandre François, Semantic maps and the typology of colexification: intertwining polysemous networks across languages, in: *From Polysemy to Semantic Change: towards a Typology of Lexical Semantic Associations*, ed. Martine Vanhove, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2008, 163–215, DOI: <https://doi.org/10.1075/slcs.106.09fra>.
- Georgakopoulos – Polis 2018** = Thanasis Georgakopoulos – Stéphane Polis, The semantic map model: state of the art and future avenues for linguistic research, *Language and Linguistics Compass* 12.2 (2018), 1–33.

- Haspelmath 2003** = Martin Haspelmath, The geometry of grammatical meaning: semantic maps and cross-linguistic comparison, in: *The new psychology of language: cognitive and functional approaches to language structure 2*, ed. M. Tomasello, Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 2003, 211–242.
- Kashkin – Vinogradova 2022** = Egor Kashkin – Olga Vinogradova, The Domain of Surface Texture, in: *The Typology of Physical Qualities*, ed. Tatiana Reznikova – Daria Ryzhova, Amsterdam: John Benjamins, 2022, 161–188.
- Koptjevskaja-Tamm 2015** = Maria Koptjevskaya-Tamm (ed.), *The linguistics of temperature*, Amsterdam: John Benjamins, 2015.
- Koptjevskaja-Tamm 2022** = Maria Koptjevskaya-Tamm, Talking temperature with close relatives: semantic systems across Slavic languages, in: *The Typology of Physical Qualities*, ed. Ekaterina Rakhilina – Tatiana Reznikova – Daria Ryzhova, Amsterdam: John Benjamins, 2022, 215–268.
- Koptjevskaja-Tamm et al. 2007** = Maria Koptjevskaja-Tamm – Martine Vanhove – Peter Koch, Typological approaches to lexical semantics, *Linguistic Typology* 11.1 (2007), 159–185.
- Kulikov 2001** = Leonid Kulikov, Causatives, in: *Language Typology and Language Universals 2*, ed. Martin Haspelmath et al., Berlin – Boston: De Gruyter Mouton, 2001, 886–898.
- Langacker 2013** = Ronald W. Langacker, *Essentials of Cognitive Grammar*, Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Lehrer 1992** = Adrienne Lehrer, A theory of vocabulary structure: retrospectives and prospectives, in: *Thirty years of linguistic evolution: studies in honour of René Dirven on the occasion of his 60th birthday*, ed. Martin Pütz, Amsterdam: John Benjamins, 1992, 243–256.
- Massam 2012** = Diane Massam (ed.), *Count and Mass Across Languages*, Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Reznikova 2021** = Tatiana Reznikova, Lexical Typology, *Encyclopedia of Slavic Languages and Linguistics Online*, ed. Marc L. Greenberg, 2021, <https://referenceworks.brill.com/display/db/eslo>.
- Sherstyuk – Reznikova 2022** = Alina Sherstyuk – Tatiana Reznikova, Semantic Continuity in a Cross-Linguistic Perspective: Evidence from Slavic Verbs of Pulling and Pushing, *Jezikoslovni zapiski* 28.1 (2022), 55–67.

POVZETEK

Glagoli za opis gibanja tekočih in sipkih snovi v slovanskih jezikih

Članek opisuje glagole, ki označujejo gibanje tekočih in suhih snovi, v šestih slovanskih jezikih: ruščini, beloruščini, srbsčini, slovenščini, poljščini in češčini. Študija uporablja pristop t. i. pomenskih okvirov (ang. *frames*) k leksikalni tipologiji, ki sta ga razvili Rakhilina in Reznikova (2013).

Analiza korpusnih podatkov in rezultatov ankete je pokazala, da je semantično polje strukturirano po treh ključnih parametrih: vrsta snovi (tekoča ali suha), intenzivnost toka in njegova kvantizacija (neprekinjen tok ali posamezne kapljice). Bolj specifični parametri, ki lahko ležijo v osnovi leksikalnih nasprotij, vključujejo prisotnost odprtine (npr. slovenski *brizgati* vs. *škropiti*), naključno gibanje snovi (v nasprotju z namernim, npr. slovenski *raztresti* vs. *sipati*) itd. Zanimivo je, da semantično polje gibanja snovi kaže tudi nekatere slovnične posebnosti. Parametar popolnega pokritja objekta interagira tako s slovnico kot z leksikonom, v nekaterih primerih omogoča le spremembo strukture argumenta, v drugih primerih pa zahteva ločeno leksikizacijo tega konteksta (npr. srbsčina *zatrpati*, poljska *kropić*). Poleg tega glagoli z pomenom 'liti' (s slovanskim korenem *-li-*) kažejo labilnost v vseh jezikih, pri čemer neprehodna raba vedno označuje močan, intenziven tok, kar je podobno kot kauzativno-intenzivna polisemija, ki jo opazimo na področju slovnice. Nazadnje je sestavljen semantični zemljevid, ki vizualizira vzorce koleksifikacije, opazne v semantičnem polju gibanja snovi.

SUMMARY

Verbs of Substance Motion in Slavic Languages

This article describes verbs denoting motion of liquid and dry substances in six Slavic languages: Russian, Belarusian, Serbian, Slovenian, Polish, and Czech. The study adopts the frame-based approach to lexical typology (Rakhilina & Reznikova 2013).

The analysis of corpus data and survey results showed that the semantic field is structured by three key parameters: type of substance (liquid vs. dry), intensity of flow, and quantization (continuous stream vs. discrete droplets). More specific parameters that may underlie lexical oppositions include the presence of an opening (e.g., Slovenian *brizgati* 'spray' vs. *škropiti* 'sprinkle'), accidental motion of a substance (as opposed to intentional; e.g., Slovenian *raztresti* 'scatter' vs. *sipati* 'pour'), and so on. Interestingly, the semantic field of substance motion shows some special grammatical features as well. The parameter of complete object coverage interacts with both grammar and lexicon, in some cases allowing only the argument structure to change, but in other cases requiring separate lexification of this context (e.g., Serbian *zatrpati* 'pour and fill', Polish *kropić* 'sprinkle'). In addition, verbs with the meaning 'pour' (with the Slavic root *-li-*) demonstrate lability in all languages, with the intransitive usage always denoting a strong, intense flow, which parallels the causative-intensive polysemy observed in the domain of grammar. Finally, a semantic map is constructed to visualize the colexification patterns observable within the semantic field of substance motion.

DEJAN GABROVŠEK — JANOŠ JEŽOVNIK — MATIC PAVLIČ — ANDREJ PERDIH

METODOLOGIJA PRIPRAVE NABORA SLIK ZA PEDAGOŠKI PORTAL FRANČEK: IZBOR, SEMANTIČNA OPREDELITEV IN NADALJNJA UPORABA

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.32.1.03](https://doi.org/10.3986/JZ.32.1.03)

Članek obravnava metodologijo in izzive pri izbiri slik za pedagoški portal Franček, za katerega je bilo ročno izbranih 64.063 licenčno prostih in 120 avtorsko zaščiteneh slik za 19.760 iztočnic. Posebna pozornost je namenjena postopku semantične opredelitve slik glede na slovski pomen. Nato je na primeru psiholingvistične naloge povezovanja besede s sliko predstavljena uporaba slikovne zbirke zunaj slovanskega okvira.

Ključne besede: slika, slovar, pomen, leksikografija, psiholingvistika, semantika

Methodology of Image Set Compilation for the Franček Pedagogical Portal: Selection, Semantic Definition, and Further Use

This article presents the methodology and key challenges involved in selecting images for the Franček educational portal, for which 64,063 free licence and 120 copyrighted images were manually selected for 19,760 headwords. Particular attention is devoted to the process of semantic annotation of images with respect to individual dictionary senses. Finally, the article demonstrates the use of the image collection beyond the dictionary framework through a psycholinguistic word–picture matching task.

Keywords: image, dictionary, sense, lexicography, psycholinguistics, semantics

1 Uvod

Digitalno okolje omogoča enostavnejše vključevanje slik v slovarje v primerjavi s tiskanimi izdajami. Zmanjšale so se prostorske omejitve pri prikazu slik, prav

Dejan Gabrovšek ■ ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana ■ dejan.gabrovsek@zrc-sazu.si ■ <https://orcid.org/0000-0002-4995-1814>

Janoš Ježovnik ■ ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana ■ janos.jezovnik@zrc-sazu.si ■ <https://orcid.org/0000-0002-6642-9833>

Matic Pavlič ■ Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta ■ matic.pavlic@pef.uni-lj.si ■ <https://orcid.org/0000-0001-8248-8860>

Andrej Perdiš ■ ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana ■ andrej.perdih@zrc-sazu.si ■ <https://orcid.org/0000-0002-2248-9666>

Prispevek je nastal v okviru projekta Množična raziskava razširjenosti slovenskih besed (J6-50199), ki ga sofinancira ARIS. Temelji na raziskovalnih podatkih, ki se hranijo na Inštitutu za slovenski jezik ZRC SAZU in so dostopni na osnovi utemeljene prošnje.

tako je na voljo več načinov njihovega pridobivanja. Slikovno gradivo si v tujini postopoma utira pot v enojezične razlagalne slovarje za odrasle rojene govorce,¹ pogosteje pa je uporabljeno v šolskih slovarjih in slovarjih za tujce: za angleščino npr. *Oxford Learners Dictionaries*.² V procesu nastajanja enojezičnih razlagalnih slovarjev za rojene govorce je vključevanje slik v slovar sicer zaželeno, vendar ne nujno potrebno (Lišková – Šemelík 2024: 164), z utemeljitvijo, da je že priprava osnovnih vsebin tovrstnega slovarja časovno in kadrovsko izredno zahtevna, zato ni vedno na voljo dovolj časa še za dodatne vsebine. Po drugi strani se je prav zaradi postopnega vključevanja slik v digitalno objavljene slovarje povečalo tudi zanimanje raziskovalcev za obravnavo slikovnega materiala (Biesaga 2016; 2017a; 2017b; Dziemianko 2022; 2024; Kallas idr. 2024; Lew 2010; Lew idr. 2018; Liu 2015). Najbolj odprti za slikovne materiale so slovarji za otroke in tujce, a tudi pri teh obstajajo omejitve glede števila besed oziroma pomenov, ponazorjenih s slikami (Biesaga 2016: 100). Za ta tip slovarjev se praviloma namensko pripravijo ustrezne ilustracije, kar je še vedno zamuden proces. Uporaba že obstoječih slik, npr. v slovarju *Duden online*,³ lahko proces olajša, pri tem pa se lahko pojavljajo omejitve pravne narave.

V slovenskem prostoru slikovno gradivo vključuje na primer *Slovar za govorce slovenščine kot drugega in tujega jezika* (SLOGOST), ki nastaja pri Centru za jezikovne vire in tehnologije in Centru za slovenščino kot drugi in tuji jezik Univerze v Ljubljani (Klemen idr. 2023). Slike so prikazane pri posameznih pomenih, npr. pri iztočnicah *pošta*, *potovati*, *pouk*.

2 POSTOPEK ZBIRANJA SLIK ZA PORTAL FRANČEK

Za portal Franček slovarsko gradivo ni bilo namensko ilustrirano, ampak je bilo s spleta pridobljeno veliko število že obstoječih slik, tako fotografij kot ilustracij. S pomočjo namenske aplikacije,⁴ v kateri je bil prek iskalnika Bing⁵ zbran širok nabor slik, je bilo za 19.760 od skupno okoli 100.000 iztočnic ročno izbranih 64.063 slik z licencami, ki dovoljujejo odprto uporabo.⁶ Nabor je bil razširjen z

1 Za nemščino npr. *Duden online* (gl. op. 3), za češčino *Slovník současné češtiny* (*Internetový slovník současné češtiny verze 3.0* založbe Lingea): *meruňka* 'marelica', <https://www.nechybujte.cz/slovník-soucasne-cestiny/meru%C5%88ka?>

2 Npr. *house* 'hiša', https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/house_1?q=house.

3 Npr. *Stechpalme* 'bodika', <https://www.duden.de/rechtschreibung/Stechpalme>; *Ananas* 'ananas', <https://www.duden.de/rechtschreibung/Ananas> – glede na informacijo o avtorskih pravicah slike izvirajo od različnih ponudnikov.

4 Aplikacijo je razvil Klemen Andrej Kac na Fakulteti za elektrotehniko, računalništvo in informatiko Univerze v Mariboru pod vodstvom Milana Ojsterška. Razvit je bil tako iskalniški del kot uporabniški vmesnik za izbiranje med najdenimi slikami.

5 Za iskalnik Bing smo se odločili, ker je omogočal brezplačno množično pridobivanje slik. Izbira iskalnika je sicer zaradi manjšega nabora slik, ki jih ponuja v primerjavi z drugimi iskalniki, v nadaljnjih korakih lahko vplivala na število in kakovost ustreznih slik.

6 Pripisana licenca »Javna last« ali »Free to share and use commercially« (*dovoljena komercialna raba in deljenje*).

dogovorom o uporabi slik, ki jih hrani Slovenski etnografski muzej, v okviru katerega je bilo pridobljenih še 120 slik. Slike so bile ročno izbrane v namenski aplikaciji, v različici portala Franček v letu 2025 pa je po izločitvi nekaterih slovarskih sestavkov v 18.889 slovarskih sestavkih (od skupno 100.393 sestavkov) prikazanih 60.640 slik. Prvotni izbor slik je bil opravljen leta 2019, torej v obdobju pred pojavom enostavno dostopnih umetnointeligenčnih aplikacij za ustvarjanje slik. Slike so bile povezane z ustreznimi slovarskimi sestavki v eSSKJ in drugi izdaji SSKJ, ki predstavljata osnovo geslovnika za portal Franček (Perdih idr. 2021), niso pa še bile pripisane posameznim pomenom znotraj teh sestavkov.

2.1 Postopek iskanja

Aplikacija je samodejno iskala slike, ki bi ustrezale danim besedam, med najdenimi pa so bile nato ročno izbrane najustrežnejše. Če aplikacija ustreznih slik ni ponudila, so jih z vpisovanjem pomensko podobnih besed, ustreznih besed v tujih jezikih ter taksonomskih imen za rastline in živali dodatno poiskali ocenjevalci slik. Ti so poskušali slike izbirati tako, da bi odsevale čim več različnih pomenov iztočnice, čeprav slik v tej fazi še niso povezovali s slovarskimi pomeni, torej slike na portalu Franček niso bile pomensko opredeljene. Ocenjevalci so sledili načelu, da se za vsako iztočnico izbere več slik. Izbrane slike so morale ponazarjati vsaj en pomen in nastopati v tipičnih okoliščinah, kjer se ta pomen besede realizira v zunajjezikovnem svetu. Prednost so imele slike brez motečih elementov, ki uporabniku lahko vzbujajo dvome, kaj slika ponazarja. Pomembna je bila tudi njihova ustrezna tehnična kakovost. Zaradi izbire iskalnika in načelne odločitve za slike v odprtem dostopu nekatere kakovostne slike, ki jih sicer najdemo na spletu, niso bile na voljo.

Ker je osrednji namen portala Franček uporaba v pedagoškem kontekstu, so bile izbrane slike, primerne za otroke in mladostnike, zato nekaterim besedam niso bile dodane, in sicer predvsem tistim, ki so kakor koli stereotipno zaznamovane, kot na primer *lepotica*, *lepota* (ker nismo hoteli dati sporočila, kakšna naj bi bila lepa oseba), *cigan* (kjer je iskalnik predlagal le slike umazanih otrok), ter besedju s področja spolnosti ipd.

3 SLIKE V RAZMERJU DO SLOVARSKEGA POMENA

Slika je slikovno razlagalno sredstvo oziroma vizualna upodobitev slovarskega pomena. Posamezni pomen iztočnice lahko ponazarja več slik, pri posamezni iztočnici pa je lahko prikazana tudi le ena slika, čeprav ima leksem več pomenov. Možno je, da več slik ponazarja le en (tj. isti) pomen večpomenske besede.

Slike glede na način prikaza pomena delimo na dve skupini: (1) slovarskopomenske slike in (2) asociativne slike.

3.1 Slovarskopomenske slike

Slovarskopomenske slike pojavnost, ki je opredeljena s slovarsko razlago pri posameznem pomenu, ponazarjajo tako, da se razlaga in slika vzajemno potrjujeta. Slovarsko razlago 'priprava iz lesene paličice z grafitnim vložkom za pisanje, risanje' torej ponazarja slika svinčnika. Povezava med sliko in razlago je pri slovarskopomenskih slikah razmeroma neposredna in nedvoumna. Slovarskopomenske slike ponazarjajo isti pomen, kot ga opisuje slovarska razlaga. Navadno prikazujejo en pomen, lahko tudi podpomen, nastal po metonimiji. Ta tip je značilen za prikaz konkretnih pojavnosti, zlasti predmetov, rastlin in živali.⁷ Slednje smo večinoma iskali s pomočjo njihovih taksonomskih imen, kar omogoča natančnost prikaza, zlasti če je razlika med posameznimi vrstami organizmov manjša ali je ne poznamo.

S slikami so večinoma ponazorjeni prvi pomeni, neprvi pa le izjemoma. Pomenska členitev na portalu Franček (prim. Perdih idr. 2021; 2024) sledi členitvi v slovarjih SSKJ2 in eSSKJ. Pri samostalniku *ključ* je npr. s sliko ponazorjen prvi pomen ('kovinska priprava za zaklepanje in odklepanje ključavnice'), (skoraj) nemogoče pa je bilo najti slike, ki bi prikazovale metaforične abstraktne pomene, npr. 'z dogovorom določen način, sistem, po katerem se kaj rešuje'. Pri besedi *srce* je bilo mogoče najti slike, ki izmed osmih pomenov ponazarjajo prvi ('votel mišičast organ v prsni votlini, ki poganja kri po žilah') in zadnji pomen ('igralna karta z enim ali več znaki v obliki srca'), medtem ko je preostale pomene praktično nemogoče konkretno slikovno ponazoriti, npr. 'ta organ pri človeku kot središče čustvovanja, zavesti' ali 'skupek človekovih značajskih, čustvenih značilnosti'. Beseda *sesalnik* ima zgolj en pomen, ki ga ponazarjajo štiri slike; besedi *sedeti* so dodane slike, ki ponazarjajo le prvega od šestih pomenov.

3.2 Asociativne slike

Asociativne slike ponazarjajo pomen, ki sicer ni povsem prekriven s tistim, ki ga opisuje razlaga, vendar med njima obstaja močna asociativna povezava. Pomen dane besede uporabnik razbere z ugotavljanjem konteksta poimenovanja za pojavnost, upodobljeno na sliki. Pomen torej izhaja iz širšega konteksta, predstavljenega s sliko. Ta način omogoča predstavitev besed, katerih pomena ni mogoče prikazati s slovarskopomenskimi slikami, npr. abstraktnih samostalnikov in glagolnikov, glagolov in pridevnikov.

Tak primer je slika adventnega venca, ki ponazarja besedo *advent*: samostalnika *advent* tako ne predstavlja neposredno, prikazuje pa tipično konkretno pojavnost, povezano z adventom, ki se jo da prikazati s sliko. Pomen uporabe

⁷ Torej takih, ki so zaznavni z vidom.

asociativnih slik je v preseganju zamejitve prikaza na zlasti konkretne samostalnice (Dziemianko 2022: 219).

Glagol *plavati* se ponazarja s sliko plavalcev, sliko orke in slikama rib v morju: izbirajo se da utemeljiti s tem, da izbrane slike plavanja sicer ne prikazujejo neposredno, ampak prikazujejo ljudi in živali, ki plavajo; iz konteksta lahko razberemo, da je prikazano tudi dejanje plavanja. Razmeroma predvidljivo skupino pomenov predstavljajo pari motivirajočih in metonimičnih pomenov, pri katerih vsaj enega od njiju ni mogoče ponazoriti s slovarskopomensko sliko, obenem pa je isto sliko mogoče uporabiti za ponazoritev obeh pomenov. V to skupino se uvršča npr. beseda *akvarel*: izhodiščni pomen je ‘slikarska tehnika, pri kateri se slika na papir s prosojnimi vodenimi barvami’, podpomen pa ‘slika v tej tehniki’. Vse slike na portalu Franček pri geslu *akvarel* prikazujejo primere slik, narisanih v tehniki akvarela, torej prikazujejo le podpomen; po asociativnem pristopu lahko s pomočjo istih slik ponazorimo tudi abstraktni osnovni pomen besede, tj. tehniko, v kateri so te slike nastale. Na podoben način je mogoče prikazovati tudi nekatere vrste medmetov: npr. pri medmetu *bim* je prikazana slika, ki ponazarja zvon (ne pa samega zvoka zvona, ki ga medmet *bim* označuje).

3.3 Kako slike prikazujejo pomen v razmerju do slovarskih razlag

Posamezna slika lahko prikazuje le enega od možnih slikovnih prikazov pomena besede in ne zajame prototipa ali vseh možnosti pojavitve te pojavnosti, npr. vseh možnih oblik, velikosti in barv jabolk: če je na sliki le rdeče jabolko, bi si kdo lahko razlagal, da jabolka drugačnih barv ne obstajajo (Dziemianko 2022: 219). Na portalu Franček se to vprašanje delno rešuje z naborom več slik, s katerimi se skuša prikazati čim več različnih možnosti pojavljanja posamezne pojavnosti. Vsekakor pa to dokazuje, da posamezna slika ne more vedno ustrezno ponazarjati pomena besed v slovarjih.

Slika prikazuje posamezno pojavitev pojavnosti, ki jo na pomenski ravni opredeljuje razlaga. To mora uporabnik posplošiti na vse primere pojavnosti, ki jih ta pomen opredeljuje, medtem ko razlaga predstavlja posplošeno predstavo pomena in ne zajema nujno vseh možnih uresničitev pojavnosti pomena besede – razlago lahko uporabnik nato poveže s posamezno pojavitvijo pojavnosti.

Raziskave (Dziemianko 2022: 220–221, 226; 2024) kažejo, da se pomen priključuje hitreje, če sta na voljo tako zapis besede kot tudi slika, ki predstavlja njen pomen. To je še posebej pomembno ravno pri pedagoškem portalu, kot je portal Franček.

3.3.1 Osnovni statistični podatki o slikah na portalu Franček

V tem razdelku obravnavamo razporeditev slik glede na besedno vrsto iztočnic, zanima pa nas tudi, koliko slik je pripisanih posameznim besedam. Podatki za najnovejšo različico baze portala Franček iz leta 2025, kot so prikazani v preglednici 1, pričakovano kažejo, da so z vsaj eno sliko najpogosteje ponazorjeni samostalniki (77,75 % vseh iztočnic s slikami), razmeroma dobro zastopani so tudi glagoli (12,14 %) in pridevniki (9,29 %). Iztočnice drugih besednih vrst (in iztočnice, ki jim ni pripisana nobena besedna vrsta) so ponazorjene le redko. Zadnji stolpec preglednice kaže, da je med tistimi slovarskimi sestavki, pri katerih je prikazana vsaj ena slika, povprečno število slik največje pri samostalnikih (3,36), nekoliko nižje pa pri prislovih, pridevnikih in glagolih (med 2,94 in 2,54).

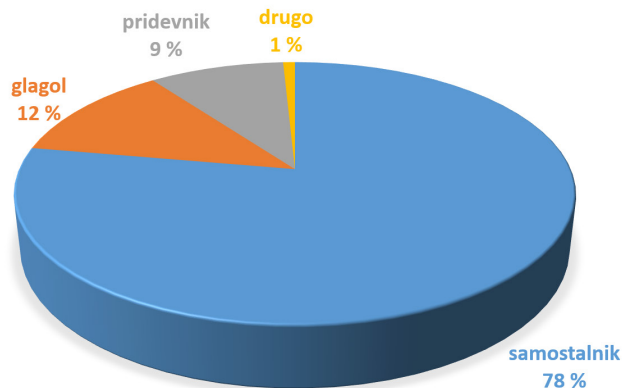
Preglednica 1: Število slovarskih sestavkov na portalu Franček, različica 2025, ki vsebujejo vsaj eno sliko⁸

Besedna vrsta	Število sestavkov s slikami	Delež	Število slik	Povprečno število slik na sestavek
samostalnik	14.687	77,75 %	49.344	3,36
glagol	2.294	12,14 %	5.827	2,54
pridevnik	1.755	9,29 %	5.116	2,92
prislov	63	0,33 %	185	2,94
števnik	27	0,14 %	32	1,19
medmet	26	0,14 %	52	2
členek	4	0,02 %	6	1,5
predlog	2	0,01 %	2	1
povedkovnik	0	0,00 %	0	0
veznik	0	0,00 %	0	0
zaimек	0	0,00 %	0	0
ostalo	31	0,16 %	76	2,45
SKUPAJ	18.889	100,00 %	60.640	3,21

Stolpec Delež predstavlja delež sestavkov določene besedne vrste, ki vsebujejo sliko, glede na vse slovarske sestavke, ki vsebujejo slike. Zadnji stolpec prikazuje povprečno število slik na sestavek.

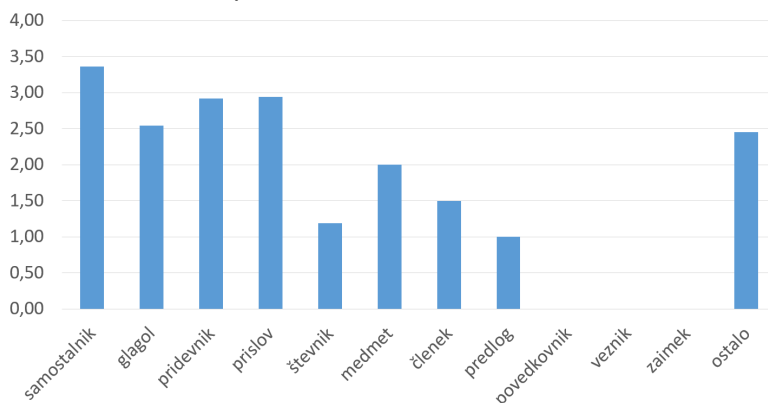
⁸ Skupina *ostalo* označuje slovarske sestavke brez pripisane besedne vrste in kazalčne sestavke, ki so po večini dejansko samostalniki.

ŠTEVILO SESTAVKOV S SLIKAMI

Slika 1: Število slovarskih sestavkov na portalu Franček, različica 2025, ki vsebujejo vsaj eno sliko

Povprečno število slik na sestavek

Slika 2: Povprečno število slik pri sestavkih, ki imajo vsaj eno sliko

Dodatno smo preverili, kolikšen delež iztočnic, ki pripada isti besedni vrsti, je ponazorjenih s slikami. Čeprav torej večina slik ponazarja samostalnike, je to v resnici pričakovano, saj prav samostalniki predstavljajo največji delež slovarja. Preglednica 2 ob številu slik glede na besedne vrste prikazuje primerjavo s številom vseh iztočnic iste besedne vrste in njune deleže. Pokaže se, da so samostalniki res najlažje upodobljivi, vendar ne tako izrazito: 27,31 % samostalnikov je ponazorjenih z vsaj eno sliko. Slikovno je upodobljenih kar 21,09 % števnikov, in sicer zaradi prikaza s številkami. Števniki tako predstavljajo drugo najbolj s slikami predstavljeno besedno vrsto, sledi kategorija *ostalo*, kjer so zbrani iztočnice brez

besednovrstne opredelitve in kazalčna gesla, pri katerih je besednovrstna opredelitev razvidna šele sekundarno, večina med njimi pa je polnopomenskih. Temu sledijo glagoli (12,32 %) in pridevniki (7,94 %), iztočnice drugih besednih vrst pa so slikovno predstavljene le izjemoma.

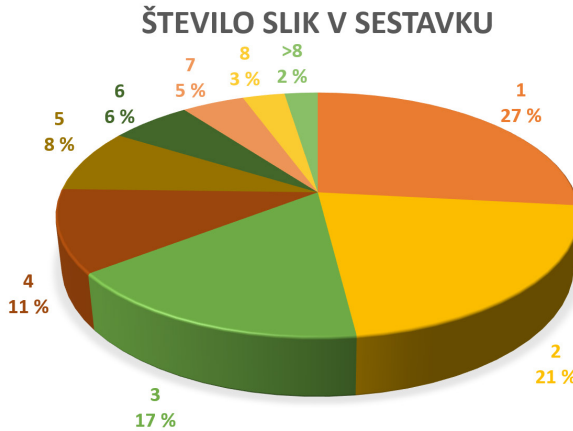
Preglednica 2: Delež slovarskih sestavkov s slikami glede na vse slovarske sestavke iste besedne vrste

Besedna vrsta	Število sestavkov s slikami	Število sestavkov iste besedne vrste	Delež
samostalni	14.687	53.775	27,31 %
glagol	2.294	18.614	12,32 %
pridevnik	1.755	22.117	7,94 %
prislov	63	4.372	1,44 %
števniki	27	128	21,09 %
medmet	26	676	3,85 %
členek	4	172	2,33 %
predlog	2	113	1,77 %
povedkovnik	0	10	0,00 %
veznik	0	64	0,00 %
zaimke	0	127	0,00 %
ostalo	31	225	13,78 %
SKUPAJ	18.889	100.393	

Največ slovarskih sestavkov, ki vsebujejo slike, je ponazorjenih z eno sliko, kot je prikazano v preglednici 3. Z vsako dodatno sliko se zmanjša število slovarskih sestavkov s takim številom slik.

Preglednica 3: Število slovarskih sestavkov glede na število slik na portalu Franček, različica 2025

Število slik v sestavku	Število sestavkov	Delež glede na vse sestavke s slikami
1	5048	26,72 %
2	4023	21,30 %
3	3117	16,50 %
4	2062	10,92 %
5	1588	8,41 %
6	1128	5,97 %
7	873	4,62 %
8	587	3,11 %
>8	463	2,45 %

Slika 3: Delež slovarskih sestavkov z določenim številom slik na portalu Franček, različica 2025

3.3.2 Tehnične lastnosti slik

S tehničnega stališča so slike zelo raznolike glede velikosti, ločljivosti, višine, širine in drugih lastnosti, kar je zaradi njihovega raznolikega izvora pričakovano. Slike s spleta so shranjene v formatu .png, slike Slovenskega etnografskega muzeja pa so lahko shranjene tudi v drugih formatih. Za uporabo na portalu Franček so normalizirane, in sicer so slike, višje od 120 slikovnih točk, zmanjšane na višino 120 slikovnih točk in ob tem dodatno kompresirane. S tem se tako na strežniku kot pri uporabniku zmanjša količina prenesenih podatkov in skrajša čas nalaganja. Ker v okviru portala Franček ni potrebe po tem, da bi se slika ogledovala v izvorni velikosti in kakovosti, se s tem zmanjša tudi potreben prostor za shranjevanje na spletnem strežniku. Dodatno so bile pripravljene tudi slike z višino do 240 slikovnih točk (višje slike so bile zmanjšane in kompresirane), ki so trenutno prav tako shranjene na strežniku portala, vendar niso aktivno uporabljane v okviru Frančkovih vsebin. Kot bomo videli v nadaljevanju, so lahko uporabne za druge namene, ki niso zahtevni z vidika količine prenosa podatkov na strežniku.

3.4 Povezovanje slik s slovarskimi pomeni

V letu 2025 je bilo s pomočjo namenske aplikacije pri tistih samostalniških iztočnicah, katerih pomenski opis na portalu Franček izhaja iz SSKJ2, opravljeno ročno povezovanje slik in ustreznih slovarskih pomenov ter določanje slike, ki dani pomen predstavlja najbolje. Vsaka slika je bila povezana s pomenom oziroma pomeni, ki ga/jih predstavlja. Izmed slik, ki prikazujejo določeni pomen, je bila izbrana najboljša, ki bo primerna za nadaljnjo uporabo. Ročno je do zdaj pomensko označenih 15.555 slik pri 4543 večpomenskih samostalnikih. Pri 9752 enopomenskih samostalnikih je vključenih 32.691 slik, ki prikazujejo edini pomen. Skupno so torej ročno pomensko označene slike pri 97,33 % vseh samostalnikov.

3.4.1 Možnost uporabe orodij umetne inteligence pri povezovanju slik s slovarskimi pomeni

Na manjšem vzorcu smo preizkusili tudi učinkovitost avtomatskega povezovanja slik s slovarskimi pomeni (Perdih idr. 2025b). Iz celotnega nabora večpomenskih samostalnikov smo naključno izbrali štiri skupine s po sto iztočnicami s pripadajočimi slikami (kot smo že omenili, so bile slike predhodno povezane z iztočnicami, ne pa tudi s specifičnimi pomeni). Uporabili smo jezikovni model GPT-4o mini, ki smo mu kot vhodne podatke podali posamezno sliko, iztočnico in seznam pomenskih opisov za to iztočnico. Analizo smo opravili na vzorcu 1520 procesiranih slik oziroma 398 iztočnic s skupaj 4260 pripadajočimi pomeni (Perdih idr. 2025b: 856). Primerjava z zlatim standardom, ki ga je pripravil človeški ocenjevalec, je pokazala ujemanje v 85,1 % primerov (preciznost 0,807, priklic 0,856); vrednost Cohenove kape $\kappa = 0,70$ in vrednost $F1 = 0,831$ kažeta na visoko stopnjo ujemanja (Perdih idr. 2025b: 857–858).

Nato sta isti nabor iztočnic, pomenov in slik individualno ocenila dva druga ocenjevalca. Kljub manjšemu neujemanju med človeškimi ocenjevalci je primerjava z GPT-4o mini dala podobne, še marginalno boljše rezultate: 85,7-odstotno ujemanje ($\kappa = 0,71$) oziroma 86,9-odstotno ujemanje ($\kappa = 0,73$). Skupna primerjava vseh štirih naborov (avtomatsko označenega in trikrat ročno označenega nabora) je pokazala nekoliko nižje, a vseeno močno ujemanje, in sicer v 76,7 % primerov (vrednost Fleissove kape $\kappa_F = 0,74$) (Perdih idr. 2025b: 861–862).

Trenutno je zaključena prva faza povezovanja slik s pomeni in izbora najboljše slike za pomen, v nadaljevanju pa bo potrebno dodatno poenotenje meril za povezovanje slik s pomeni na podlagi pridobljenih izkušenj ter na podlagi izpopolnjene metodologije še izvedba povezovanja slik s pomeni, ki so zajeti v eSSKJ.

4 PERSPEKTIVA UPORABE SLIK

Na pedagoškem portalu Franček so vse slike trenutno prikazane na ravni celotnega slovarskega sestavka, in sicer v zaporedju, kot so (naključno) zabeležene v bazi podatkov. S pomensko opredelitvijo slik in izborom najboljše slike za posamezni pomen jih bo mogoče razvrščati glede na pomen ter tehnično in vsebinsko kakovost ali pa preiti na prikazovanje slik pri posameznih pomenih z upoštevanjem njihove kakovosti.

Izbrane slike iz baze portala Franček so vključene v *Novi etimološki slovar slovenskega jezika* (Furlan 2017–), pri čemer so ponazorjene tudi iztočnice, ki na portal Franček niso uvrščene, a predstavljajo sinonim (npr. *borovnjak*⁹ k *brinovka*¹⁰).

9 URL: <https://fran.si/207/nessj-novi-etimoloski-slovar-slovenskega-jezika/4441487/borovnjak>.

10 URL: <https://www.francek.si/beseda/e001589/brinovka>.

Zbrane slike je mogoče uporabiti tudi za druge, ne le slovarske namene. Na uporabnost slik vpliva njihova opremljenost z različnimi podatki – kot je bilo omenjeno, so v tem trenutku na voljo zapis upodobljene besede (iztočnice) ter njena besednovrstna in pomenska opredelitev. Prav pomenska opredelitev glede na slovarski pomen, ki je bila delno opravljena za potrebe psiholingvistične raziskave, omenjene v nadaljevanju, odpira nove možnosti uporabe. Slike v bazi portala Franček so namreč povezane s slovarskimi sestavki eSSKJ in SSKJ2. Poleg tega poteka povezovanje posameznih pomenov med SSKJ2 in *Sinonimnim slovarjem slovenskega jezika* (prim. Treven 2022), saj sta ta dva slovarja na pomenski ravni zaradi svoje sorodnosti do določene mere primerljiva in delno prekrivna. Večina samostalnikov in samostalniških besednih zvez, ki so pomensko opredeljeni v *Sinonimnem slovarju slovenskega jezika* (tj. tisti, ki vstopajo v sinonimno razmerje z vsaj enim svojim pomenom), je uvrščenih v *Pojmovnik SSSJ*, ki je sestavni del tega slovarja in predstavlja umestitev pomenov v hierarhično prikazanem pojmovnem sistemu (Snoj idr. 2018). V *Pojmovnik SSSJ* pa niso uvrščeni vsi samostalniki in samostalniške zveze, saj v nekaterih primerih, npr. *drobnocvetni rogovilček*, njihov »pomen ne vključuje razločevalnih lastnosti, relevantnih za katero od pojmovnih podskupin« (Snoj 2019: 206).

Opredelitev slik (samostalnikov) na pomenski ravni znotraj SSKJ2, delna vzpostavljenost pomenskih povezav s *Sinonimnim slovarjem slovenskega jezika* in njihova opredeljenost v *Pojmovniku SSSJ* v manjši meri že omogoča skupinjenje besed, njihovih pomenov in pripadajočih slik po posameznih pomenskih skupinah.

4.1 Uporaba slik v psiholingvističnih raziskavah

Povezanost slik s semantičnimi podatki predstavlja podatkovni vir za psiholingvistično raziskavo, ki je načrtovana v letu 2026, in sicer za nalogo povezovanja besede s sliko (*word-picture matching task*), ki se uporablja za preučevanje leksikalnega procesiranja pri jezikovnem razumevanju.

Povezovanje besede s sliko je postopek, pri katerem je informantu zaporedno zvočno ali pisno predstavljeno poimenovanje nanosnikov (leksemov), informant pa mora iz nabora upodobitev (navadno med dvema do štirimi slikami) izbrati tisto, ki najbolj ustreza pomenu besede oziroma poimenovanemu nanosniku. V digitalizirani različici naloge to stori s pritiskom na ustrezno tipko, v papirni različici pa pokaže na izbrano upodobitev. Za uspešno opravljanje naloge mora informant primerjati jezikovni in slikovni dražljaj. To je možno le, če si bodisi vizualizira nanosnika, ki je vkodiran v jezikovni dražljaj, ali poimenuje nanosnike, ki so upodobljeni na prikazanih slikah.

Najpomembnejši vir standardiziranih slikovnih dražljajev, uporabljen v več tisoč raziskavah in prilagojen desetinam jezikov, je nabor črno-belih črtnih risb vsakdanjih predmetov (Snodgrass – Vanderwart 1980). Ta nabor je bil kasneje razširjen v zbirko 520 predmetov in 275 dejanj v okviru projekta International

Picture-Naming Project (Bates idr. 2003; Székely idr. 2004), v nadaljevanju pa so nastale tudi druge pomembne slikovne baze (Bonin idr. 2003; Cycowicz idr. 1997; Moreno-Martínez – Montoro 2012). Med njimi velja posebej omeniti dve. The Multilingual Picture Databank (MultiPic) obsega 750 standardiziranih črtnih risb z barvnim polnilom ter normami za usklajenost poimenovanja in kompleksnost upodobitve v španščini, nemščini, angleščini, nizozemščini, italijanščini in francoščini; namenjena je večjezičnim raziskavam (Duñabeitia idr. 2018). Bank of Standardized Stimuli (BOSS) pa obsega 930 barvnih fotografij brez ozadja skupaj z angleškimi normami za usklajenost poimenovanja, gledišča, nanosnika in njegove kategorije ter normami za poznavanje kompleksnosti upodobitve in uprizorljivost rokovanja z nanosnikom (Brodeur idr. 2010; 2014). Standardizirane slikovne baze so pomemben vir dražljajev, saj so slike poenotene glede ključnih lastnosti, med katerimi izstopata kompleksnost upodobitve nanosnika in njegova oprijemljivost.

Raziskave učinkov oprijemljivosti (*concreteness*) nanosnikov v različnih kognitivnih nalogah kažejo, da testiranci lekseme z oprijemljivimi nanosniki priključijo hitreje in natančneje kot lekseme z neoprijemljivimi nanosniki (Paivio 1991). Posledično se v nalogah poimenovanja in povezovanja praviloma uporabljajo le leksemi z oprijemljivimi nanosniki, ki jih je mogoče neposredno upodobiti (medtem ko je neoprijemljive nanosnike mogoče prikazati le posredno, na primer s simboli). Iz težnje po čim večji oprijemljivosti nekateri raziskovalci namesto risb priporočajo uporabo fotografij nanosnikov (Stern – White 2003), kar so upoštevali tudi pri zbirki BOSS (Brodeur idr. 2010; 2014). Res pa je, da fotografije lahko vključujejo tudi (pre)več nepomembnih podrobnosti, ki jih je v risbah mogoče izpustiti.

Na podlagi obstoječih podatkov slik v okviru podatkovne baze Franček in njihove pomenske opredelitve z navezavo na SSKJ2 in *Pojmovnik SSSJ* smo pregledali večpomenske besede in odstranili slike, ki so se nanašale na neosnovne pomene, tako da so ostale le slike, ki predstavljajo osnovni pomen posamezne besede. Pri tem smo izhajali iz seznama besed, ki je bil narejen za množično raziskavo razširjenosti slovenskih besed (Perdih idr. 2025a). Poleg tega smo, kot je predstavljeno v razdelku 3.4, za vsak osnovni pomen besede z več prirejenimi slikami izbrali eno, najbolj reprezentativno sliko. Tako je ostalo 1333 besed, ki so razvrščene v hierarhične pomenske skupine na treh ravneh (npr. za besedo *gajba*: predmet – posoda – shranjevanje/tovorjenje). Tem besedam smo nato dodali še podatek o pogostosti rabe na podlagi deduplicirane različice besedilnega korpusa Gigafida 2.0 (Krek idr. 2020).

Iz nabora 1333 besed smo ročno izbrali 270 ciljnih besed in pripadajočih ciljnih slik z upodobitvami nanosnikov, ki jih te besede vkodirajo. Za vsako ciljno sliko smo dodali dve motilni sliki, ki prikazujeta nanosnik iz iste pomenske skupine kot ciljna slika. Če bi motilne slike prikazovale nanosnike iz povsem drugih skupin, bi bilo nalogo mogoče rešiti že na osnovi osnovnega prepozna-

vanja pomena, brez polnega dostopa do ciljnega leksema v mentalnem slovarju. Udeleženec bi lahko na primer tudi brez celostnega poznavanja pomena besede *gajba* izločil slike živali ali ljudi in pravilno izbral sliko predmeta. Motilci iz iste pomenske skupine zato povečajo kognitivno zahtevnost naloge in zagotovijo, da udeleženec razlikuje med semantično sorodnimi koncepti, kar omogoča občutljivejšo merjenje leksikalnega dostopa in semantične diskriminacije.

V nadaljevanju smo pri izbiri motilnih slik upoštevali tudi frekvenco besed, ki vkodirajo nanosnike na motilnih slikah: izbrali smo tiste, ki imajo glede na ciljno besedo čim bolj podobno frekvenco v korpusu Gigafida 2.0. Pomembno je namreč, da imajo ciljna beseda in besede, ki vkodirajo nanosnike na motilnih slikah, približno enako frekvenco, saj ta močno vpliva na hitrost in natančnost leksikalnega procesiranja. Visokofrekvenčne besede so praviloma procesirane hitreje in z manj napakami kot nizkofrekvenčne, ne glede na vrsto naloge. Če bi se ciljna beseda po frekvenci bistveno razlikovala od motilnih, bi razlike v odzivnem času ali pravilnosti odgovorov lahko odražale učinke pogostosti, ne pa procesov, ki jih želimo preučevati.

Specifične grafične zahteve uporabniškega vmesnika naloge povezovanja besede s sliko nato zahtevajo še strojno ali ročno obrezovanje nekaterih slik, da ustrezajo zahtevanemu razmerju med višino in širino.

Z upoštevanjem pomenske skupine nanosnikov in pogostosti rabe besed med ciljnim in motilnimi postavkami smo torej zagotovili, da noben odziv nima sistematčne prednosti pri procesiranju. S tem smo povečali notranjo veljavnost naloge in primerljivost odzivnih časov ter zmanjšali možnost strategijskega odgovarjanja, pri katerem bi udeleženci do pravilnega odgovora prišli z izločanjem postavk, ki izstopajo po vizualnih, konceptualnih ali leksikalnih značilnostih.

5 ZAKLJUČEK

Uporaba slikovnega gradiva je v leksikografiji uveljavljena zlasti pri pedagoških slovarjih, obenem pa predstavlja velik potencial tudi za druge vrste slovarjev. V zadnjem obdobju se je z razmahom lažje in hitreje dostopnih slik ter z razvojem orodij za njihovo strojno generiranje proces vključevanja slik v slovarje poenostavil. Pri tem je pomembno ustrezno razumevanje njihove vloge, saj besedilno izražene razlage pomenov praviloma le dopolnjujejo. Tudi pri izbiri slik za portal Franček se je potrdilo, da je slikovna upodobitev najbolj uspešna pri samostalnikih, v manjši meri pa tudi pri glagolih in pridevniki. Števniki predstavljajo zanimivo skupino, saj je nekatere mogoče ponazoriti s slikovno upodobitvijo števil. Pristop k izbiri slik za portal Franček je bil širok: poleg slik, ki neposredno ustrezajo slovarskemu pomenu, so vključene tudi slike, ki so s pomenom povezane asociativno.

Ker leksikografija sloni na urejenih in strukturiranih podatkih, je nabor slik v povezavi s slovarskimi podatki prenosljiv na slovarje različnih tipov, med njimi tudi take, kjer jih donedavna nismo bili vajeni, npr. na etimološki slovar, uporaben pa je tudi zunaj meja leksikografije. Na primeru priprave slikovnega in slovarskega gradiva za psiholingvistično nalogo povezovanja besede s sliko smo dodatno potrdili smiselno povezovanje slik s posameznimi slovarskimi pomeni, medsebojno povezovanje slovarjev na pomenski ravni in pomembnost gradnje hierarhično urejenega sistema pomenskih skupin. Slikovno gradivo se tako vklaplja v širši nabor semantičnih in s semantiko povezanih podatkov.

VIRI IN LITERATURA

- Bates idr. 2003** = Elizabeth Bates idr., Timed picture naming in seven languages, *Psychonomic bulletin & review* 10.2 (2003), 344–380, DOI: <https://doi.org/10.3758/BF03196494>.
- Biesaga 2016** = Monika Biesaga, Pictorial Illustration in Dictionaries: the State of Theoretical Art, v: *Proceedings of the 17th EURALEX International Congress, EURALEX 2016*, ur. Tinatin Margalitadze – George Meladze, Tbilisi: Lexicographic Centre, Ivane Javakishvili Tbilisi State University, 2016, 99–108, http://euralex.org/wp-content/themes/euralex/proceedings/Euralex%202016/euralex_2016_007_p99.pdf.
- Biesaga 2017a** = Monika Biesaga, Pictorial Illustrations in Encyclopaedias and in Dictionaries – a Comparison, v: *Electronic lexicography in the 21st century: proceedings of eLex 2017 conference*, ur. Iztok Kosem idr., Brno: Lexical Computing CZ, 2017, 221–236, <https://elex.link/elex2017/wp-content/uploads/2017/09/paper13.pdf>.
- Biesaga 2017b** = Monika Biesaga, Dictionary Tradition vs. Pictorial Corpora: Which Vocabulary Thematic Fields Should Be Illustrated?, *Lexikos* 27 (2017), 132–151, DOI: <https://doi.org/10.5788/27-1-1397>.
- Bonin idr. 2003** = Patrick Bonin – Nathalie Malardier – Alain Méot – Marylène Chalard, A new set of 299 pictures for psycholinguistic studies: French norms for name agreement, image agreement, conceptual familiarity, visual complexity, image variability, age of acquisition, and naming latencies, *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers* 35.1 (2003) 158–167, DOI: <https://doi.org/10.3758/BF03195507>.
- Brodeur idr. 2010** = Mathieu B. Brodeur – Emmanuelle Dionne-Dostie – Tina Montreuil – Martin Lepage, The Bank of Standardized Stimuli (BOSS), a new set of 480 normative photos of objects to be used as visual stimuli in cognitive research, *PloS one* 5.5 (2010), e10773.
- Brodeur idr. 2014** = Mathieu B. Brodeur – Katherine Guérard – Maria Bouras, Bank of Standardized Stimuli (BOSS) phase II: 930 new normative photos, *PloS one* 9.9 (2014), e106953.
- Cycowicz idr. 1997** = Yael M. Cycowicz – David Friedman – Mairav Rothstein – Joan Gay Snodgrass, Picture naming by young children: norms for name agreement, familiarity, and visual complexity, *Journal of Experimental Child Psychology* 65.2 (1997), 171–237, DOI: <https://doi.org/10.1006/jecp.1996.2356>.
- Duden** = *Duden online*, <https://www.duden.de/>.
- Duñabeitia idr. 2018** = Jon Andoni Duñabeitia – Davide Crepaldi – Antje S. Meyer – Boris New – Christos Pliatsikas – Eva Smolka – Marc Brysbaert, MultiPic: a standardized set of 750 drawings with norms for six European languages, *Quarterly Journal of Experimental Psychology* 71.4 (2018), 808–816, DOI: <https://doi.org/10.1080/17470218.2017.1310261>.
- Dziemianko 2022** = Anna Dziemianko, The usefulness of graphic illustrations in online dictionaries, *ReCALL* 34.2 (2022), 218–234, DOI: <https://doi.org/10.1017/S0958344021000264>.
- Dziemianko 2024** = Anna Dziemianko, Pictures in Online Dictionaries: Shall We See Them?, *GEMA Online Journal of Language Studies* 24.2 (2024), 31–53, DOI: <https://doi.org/10.17576/gema-2024-2402-03>.

- eSSKJ 2016** = *eSSKJ: Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 2016–, <https://www.fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=201&View=1&Query=%2A>.
- Fran** = Portal Fran, www.fran.si.
- Franček** = Portal Franček, www.francek.si.
- Furlan 2017** = Metka Furlan, *Novi etimološki slovar slovenskega jezika*, 2017–, <https://www.fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=207&View=1&Query=%2A>.
- Kallas idr. 2024** = Jelena Kallas – Kristina Koppel – Katrin Tsepelina, The EKI Picture Dictionary. A Multilingual Tool for A1–B1 Learners, v: *Lexicography and Semantics. Book of Abstracts of the XXXI EURALEX International Congress*, ur. Kristina Despot idr., Zagreb: Institut za hrvatski jezik, 2024, 108–112, https://euralex.jezik.hr/wp-content/uploads/2021/09/Euralex_boa_20.pdf.
- Klemen idr. 2023** = Matej Klemen – Špela Arhar Holdt – Senja Pollak – Iztok Kosem – Eva Pori – Polona Gantar – Mihaela Knez, Building a CEFR-Labeled Core Vocabulary and Developing a Lexical Resource for Slovenian as a Second and Foreign Language, v: *Electronic lexicography in the 21st century: proceedings of the eLex 2023 conference*, ur. Marek Medved' idr., Brno: Lexical Computing CZ, 2023, 664–678, <https://ellex.link/ellex2023/wp-content/uploads/118.pdf>.
- Krek idr. 2020** = Simon Krek – Špela Arhar Holdt – Tomaž Erjavec – Jaka Čibej – Andraž Repar – Polona Gantar – Nikola Ljubešić – Iztok Kosem – Kaja Dobrovoljc, Gigafida 2.0: the reference corpus of written standard Slovene, v: *LREC 2020: Twelfth International Conference on Language Resources and Evaluation*, ur. Nicoletta Calzolari, Paris: ELRA - European Language Resources Association, 2020, 3340–3345, <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2020/LREC-2020.pdf>.
- Lew 2010** = Robert Lew, Multimodal Lexicography: the Representation of Meaning in Electronic Dictionaries, *Lexikos* 20 (2010), 290–306, DOI: <https://doi.org/10.5788/20-0-144>.
- Lew idr. 2018** = Robert Lew – Rafał Kaźmierczak – Ewa Tomczak – Mateusz Leszkowicz, Competition of Definition and Pictorial Illustration for Dictionary Users' Attention: an Eye-Tracking Study, *International Journal of Lexicography* 31.1 (2018), 53–77, DOI: <https://doi.org/10.1093/ijl/ecx002>.
- Lišková – Šemelík 2024** = Michaela Lišková – Martin Šemelík, Show me the meaning of being lonely... Graphic Illustrations in The Academic Dictionary of Contemporary Czech, v: *Lexicography and Semantics. Book of Abstracts of the XXXI EURALEX International Congress*, ur. Kristina Despot idr., Zagreb: Institut za hrvatski jezik, 2024, 163–165, https://euralex.jezik.hr/wp-content/uploads/2021/09/Euralex_boa_20.pdf.
- Liu 2015** = Xiqin Liu, Multimodal Definition: the Multiplication of Meaning in Electronic Dictionaries, *Lexikos* 25 (2015), 210–232, DOI: <https://doi.org/10.5788/25-1-1296>.
- Moreno-Martínez – Montoro 2012** = Francisco Javier Moreno-Martínez – Pedro R. Montoro, An ecological alternative to Snodgrass & Vanderwart: 360 high quality colour images with norms for seven psycholinguistic variables, *PloS one* 7.5 (2012), e37527, DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0037527>.
- Oxford Learners Dictionaries**, <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/>.
- Paivio 1991** = Allan Paivio, Dual coding theory: retrospect and current status, *Canadian Journal of Psychology* 45.3 (1991), 255–287, DOI: <https://doi.org/10.1037/h0084295>.
- Perdih idr. 2024** = Andrej Perdih – Kozma Ahačič – Nataša Jakop – Nina Ledinek – Špela Petric Žižić, Semantic Information on the Franček Educational Language Portal for Slovenian, v: *Lexicography and Semantics. Proceedings of the XXI EURALEX International Congress*, ur. Kristina Despot idr., Zagreb: Institut za hrvatski jezik, 2024, 155–168, <https://euralex.jezik.hr/wp-content/uploads/2021/09/Euralax-XXI-final-web.pdf>.
- Perdih idr. 2021** = Andrej Perdih – Kozma Ahačič – Janoš Ježovnik – Duša Race, Building an Educational Language Portal Using Existing Dictionary Data, *Journal of Linguistics / Jazykovedný časopis* 72.2 (2021), 568–578, DOI: <https://doi.org/10.2478/jazcas-2021-0052>.
- Perdih idr. 2025a** = Andrej Perdih – Dejan Gabrovšek – Matic Pavlič, Izdelava seznama besed za množično raziskavo razširjenosti slovenskih besed, *Slavistična revija* 73.1 (2025), 121–138, DOI: <https://doi.org/10.57589/srl.v73i1.4231>.
- Perdih idr. 2025b** = Andrej Perdih – Dejan Gabrovšek – Janoš Ježovnik, Image-to-sense alignment using AI tools, v: *Electronic lexicography in the 21st century (eLex 2025): intelligent*

lexicography. Proceedings of the eLex 2025 conference, ur. Iztok Kosem idr., Bled: Lexical Computing CZ s.r.o., 2025, 852–865, <https://elex.link/elex2025/proceedings/>.

SLOGOST = *Slovar za govorce slovenščine kot drugega in tujega jezika*, <https://lexonomy.cjvt.si/slovar-za-govorce-slovenscine-kot-d drugega-in-tujega-jezika/>.

Snodgrass – Vanderwart 1980 = Grace Snodgrass – Mary Vanderwart, A standardized set of 260 pictures: norms for name agreement, image agreement, familiarity, and visual complexity, *Journal of Experimental Psychology: Human Learning and Memory* 6.2 (1980), 174–215, DOI: <https://doi.org/10.1037/0278-7393.6.2.174>.

Snoj 2019 = Jerica Snoj, *Leksikalna sinonimija v Sinonimnem slovarju slovenskega jezika*, 2019, DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610501510>.

Snoj idr. 2018 = Jerica Snoj – Martin Ahlin – Branka Lazar – Zvonka Praznik, *Sinonimni slovar slovenskega jezika*, Ljubljana: Založba ZRC, 2018, www.fran.si.

SSKJ2 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja, 2014 (¹1970–1991), www.fran.si.

Stern – White 2003 = Robert A. Stern – Travis White, *NAB, Neuropsychological Assessment Battery: Administration, Scoring, and Interpretation Manual*, Lutz: Psychological Assessment Resources, 2003.

Székely idr. 2004 = Anna Székely idr., A new on-line resource for psycholinguistic studies, *Journal of Memory and Language* 51.2 (2004), 247–250.

Treven 2022 = Matevž Treven, *Medslovarsko pomensko povezovanje na primeru SSSJ in SSKJ 2: nabor iztočnic s sklicevalno razlago glagolnik od X*, diplomska naloga, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2022, <https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?id=141545>.

SUMMARY

Methodology of Image Set Compilation for the Franček Pedagogical Portal: Selection, Semantic Definition, and Further Use

The use of images in lexicography is mostly aimed towards younger users, while at the same time it also represents considerable potential for other types of dictionaries. In recent years, the process of incorporating images into dictionaries has been simplified by the increasing availability of easily and quickly accessible images and by the development of image generation AI tools. In this context, an appropriate understanding of their role is important, as images generally only complement textually explained meanings. The selection of images for the pedagogical Franček portal for Slovenian likewise confirmed that visual representation is most effective for nouns and, to a lesser extent, for verbs and adjectives. Numerals constitute an interesting group, as some of them can be illustrated by visual representations of numbers. The approach to selecting images for the Franček portal was broad: in addition to images that directly correspond to a dictionary sense (strictly lexical images), images that are only associatively related to the meaning were also included (associative images).

Since lexicography relies on organized and structured data, the set of images linked to dictionary data is transferable to dictionaries of various types, even in those where such material has not traditionally been used, for example etymological dictionaries, and it is also applicable beyond the field of lexicography. Using the example of preparing visual and lexicographic material for a psycholinguistic word-picture matching task, we further confirmed the usefulness of linking images to individual dictionary senses, establishing links between senses of different dictionaries, and the importance of building a hierarchically structured system of semantic groups. Visual material thus integrates into a broader set of semantic or semantically related data.

IRENA STRAMLJIČ BREZNIK — KATJA JARC

SLOVENSKI SINONIMI ZA IVANJŠČICO (*LEUCANTHEMUM*) V PREPLETU S POIMENOVANJI ZA MARJETICO (*BELLIS*) NA PRESEČIŠČU DISCIPLIN IN MEDJEZIKOVNEGA PRISTOPA

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.32.1.04](https://doi.org/10.3986/JZ.32.1.04)

Prispevek obravnava slovenska ljudska poimenovanja za ivanjščico (*Leucanthemum*) in njihovo pomenskost razlaga s pomočjo besedotvorja in etimologije, hkrati pa opozarja na opazno prepletanje s poimenovanji za marjetico (*Bellis*). Raziskava temelji na izboru slovenskega fitonimskega gradiva v starejših in sodobnih slovarskih virih ter združuje leksikološki, etimološki, etnobotanični in etnolingvistični pristop. Posebna pozornost je namenjena razkrievanju poimenovanj, ki izhajajo iz videza rastline, časa cvetenja, vonja, rastišča ter kulturnega in verovanskega izročila. Kontrastivni pogled na nemški in poljski fitonimski sistem dodatno osvetljuje podobnosti in razlike v poimenovalnih vzorcih ter potrjuje, da je prepletanje imen med ivanjščico in marjetico značilno tudi za poimenovalne procese v obeh jezikih. To kaže, da ljudska fitonimija ne odraža le botanične realnosti, temveč predvsem kulturno in simbolno dojetje rastlin v vsakdanjem življenju.

Ključne besede: ljudska rastlinska imena, ivanjščica, marjetica, besedotvorje, etimologija, medjezikovni pristop

Slovenian Names for *Leucanthemum vulgare* (Oxeye Daisy) Intertwined with Names for *Bellis perennis* (Common Daisy) at the Intersection of Disciplines and a Cross-Linguistic Approach

This article examines Slovenian folk names for *Leucanthemum vulgare* (oxeye daisy) from the perspective of their motivational patterns, word-formation, and etymological framework, highlighting their pronounced overlap with names for *Bellis perennis* (common daisy). The study is based on selected Slovenian material from older and contemporary lexicographic sources, combining lexicological, etymological, ethnobotanical, and ethnolinguistic approaches. Special attention is given to names derived from the plant's appearance, flowering time, scent, habitat, and cultural or religious traditions. A comparative view of German and Polish phytonymic systems further illuminates similarities and differences in naming patterns, confirming that the intertwining of names for oxeye daisy and common daisy is characteristic of naming processes in both languages. The analysis demonstrates that folk phytonymy reflects not only botanical reality but primarily the cultural and symbolic perception of plants in everyday life.

Keywords: folk plant names, oxeye daisy (*Leucanthemum vulgare*), common daisy (*Bellis perennis*), word formation, etymology, cross-linguistic approach

Irena Stramljič Breznik ■ Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta ■ irena.stramljic@um.si ■

 <https://orcid.org/0000-0002-7267-6507>

Katja Jarc ■ Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta ■ katja.jarc1@student.um.si

1 Uvod

Rastlinska imena ali fitonimi v slehernem jeziku predstavljajo bogat vir leksike, saj je zgodovina človeštva večplastno prepletena z rastlinami, za katere so se rojevala najrazličnejša ljudska poimenovanja. Ta so nastajala neposredno, in sicer na podlagi opisa njihovih zunanjih značilnosti glede na videz (oblika, barva, cvet, plod, korenine), njihovo uporabnost (npr. za namene zdravljenja, obredja, magije), ali pa posredno na podlagi metaforičnih poimenovanj, ki so izhajala iz primerjave rastline in njenih delov s predmetnostjo, pojavi iz stvarnosti, ljudskimi verovanji o njihovi moči ali celo podobnosti z deli človeškega telesa (Kolosova 2005: 137–150).¹

Motivacijska raznolikost se še posebej odraža v ljudskih narečnih poimenovanjih, ki so bila predmet tudi nekaterih slovenskih dialektoloških raziskav (npr. Koletnik 2008; 2016a; 2016b; Horvat 2010; Kumin Horvat 2018; Koletnik – Kučič 2021).

Namen prispevka je na primeru ivanjščice (*Leucanthemum*) izpostaviti bogastvo slovenskih ljudskih rastlinskih imen v kontekstu jezikoslovno-kulturološkega pristopa, ki odstira tako jezikovno kot kulturno dediščino (Stramljič Breznik 2008), hkrati pa izpostaviti preplet poimenovanj za ivanjščico, poimenovano tudi (*velika marjeta*), s poimenovanji za marjetico (*Bellis*), ki pripada isti družini nebinovk (*Asteraceae*).² Podobnost ali različnost njunih poimenovanj kontrastivno predstavljamo še v nemškem oz. poljskem kulturnem okolju.

2 METODA RAZISKAVE

Raziskovanje ljudskih rastlinskih imen zahteva interdisciplinarni pristop. Na kompleksnost takih raziskav je opozoril že Bezljaj (2003: 922–927), ki je izpostavil, da se z ljudskimi botaničnimi nazivi ne ukvarja samo botanik, farmakolog, ampak tudi jezikoslovec, etnograf in kulturni zgodovinar. Gre torej za interdisciplinarno področje raziskovanja, ki poleg jezikoslovnega vključuje še etnobotanični in etnolingvistični pristop.

Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (*Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine (2020–2027)*), vodja programa akad. prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije, in sicer na osnovi prispevka avtoric na 5. *Slovenskem dialektološkem posvetu* v okviru konference *DiaClas-SDP 5*, ki je bila na ZRC SAZU v Ljubljani organizirana od 22. do 25. 4. 2025. Temelji na raziskovalnih podatkih iz že obstoječih in javno dostopnih virov, ki so navedeni v razdelku Viri.

- 1 V tem delu so zbrani slovanski izrazi za antropomorfizirane rastline. Kot izhodišče je avtorica uporabila poimenovanja za dele telesa in se osredinila na tri ravni: na jezikovno (uporabo poimenovanj za dele telesa v fitonimih), na folklorno (etiološke zgodbe – izvor rastlin in človeškega telesa) in na obredno raven (uporaba rastlin zaradi njihovih učinkov na telo, pravila in tabuji glede sajenja rastlin).
- 2 Martinčič idr. 2007: 643, 661.

V izhodišče smo postavili izbrana poimenovanja za ivanjščico (*Leucanthemum*), ki se deloma prepletajo s poimenovanji za marjetico (*Bellis*). Gradivno smo izhajali iz SSKJ2 in SES ter najpomembnejših starejših slovarskih virov (Pleteršnik; Tuma 1924; Barle 1937; Cilenšek 1892; Šulek 1879). Izbrana poimenovanja smo najprej interpretirali jezikoslovno, pri čemer je bilo treba uporabiti tudi dodatne metodološke pristope. Pri odkrivanju podobnosti ali različnosti v pomen-ski motivaciji za isto rastlino v treh kulturnih in jezikovnih okoljih smo uporabili še kontrastivni pristop.

V okviru jezikoslovne interpretacije smo najprej upoštevali leksikografski vidik, saj smo kot vire uporabili izbor slovarjev, iz katerih smo izbrali zanimivejša poimenovanja za ivanjščico. V leksikološkem smislu smo uporabili besedotvorno analizo, ki je lahko pokazala sinhrono razvidno motivacijo poimenovanja. Kadar je bila ta zakrita, smo uporabili etimološko interpretacijo in razpoložljive etimološke slovarje slovenskega jezika (SES in ESSJ), ki odkrivajo izvirno motivacijo z diahronega vidika. Za raziskovanje rastlinskih imen je specifično, da besedje tega tipa podlega raznim ljudskoetimološkim naslonitvam, kar zamegljuje izvor in nemalokrat otežuje zanesljivo etimološko razlago. To je po svoje razumljivo, saj so se ta imena večinsko (do zapisov) ohranjala in prenašala med ljudmi ustno (Snoj v Stramljič Breznik 2008: 20).

Ljudska poimenovanja navadno niso motivirana le po zunanjih značilnostih, ampak tudi po uporabnosti, zato se bomo na posameznih mestih dotaknili etnobotaničnega pristopa. Etnobotanika (Ramšak 2019) združuje etnologijo in botaniko oz. širše arheologijo, jezikoslovje, religiologijo, medicino, farmacijo, ekologijo, geografijo in druge discipline, v svojem bistvu pa povezuje humanistiko in naravoslovje. Njeno osrednje področje je raziskovanje odnosa med človekom in rastlinami v kulturnih, zgodovinskih in ekoloških kontekstih. Doslej je bila slovenska etnobotanika osredotočena predvsem na medicinski vidik in etnofarmakologijo. Metodološko etnobotanika kombinira dva pogleda, tj. razlago skupnosti, ki izraz uporablja, in botanično klasifikacijo. Zato imajo v njej pomembno mesto zgodovinski viri, ljudsko slovstvo, botanična literatura, farmaceutska dela in kulturnozgodovinske študije.

Za uspešno raziskovanje so ključne tudi razlike med ljudsko in znanstveno klasifikacijo rastlin: ljudska temelji na neposredni uporabi, videzu in senzoričnih značilnostih, znanstvena pa na formalni taksonomiji. Raziskovanje obeh sistemov je potrebno za razumevanje, kako ljudje dojemajo rastline in kakšno vlogo imajo v njihovem življenju (Ramšak 2019: 3–28).

Težišče prispevka je na raziskovanju tvorbenih in motivacijskih značilnosti izbranih poimenovanj v slovenščini, v omejenem obsegu kontrastivno upoštevamo še motivacije v nemškem in poljskem jeziku, še posebej, če lahko prispevajo k razumevanju slovenskih. Pri tem uporabljamo etnolingvistični metodološki pristop.

Etnolingvistika izhaja iz pojma jezikovne slike sveta, ki razkriva kulturno pogojene koncepte, vrednote in predstave, zakodirane v jezikovnih strukturah.³ Babič (2011) podrobno analizira razlike med moskovsko šolo (Nikita I. Tolstoj, Svetlana M. Tolstoj), ki poudarja zgodovinski in semiotični vidik raziskovanja kulture, ter lublinsko šolo (Jerzy Bartmiński), ki je usmerjena v rekonstrukcijo kolektivnih jezikovnih stereotipov in svetovnega nazora nosilcev jezika. Obe šoli temeljita na razumevanju jezika kot kulturnega koda, ki omogoča rekonstrukcijo mentalitete in simbolnih sistemov skupnosti (Babič 2011: 169–180).

V prispevku bo, da bi odkrili vzroke za preplet poimenovanj za ivanjščico oz. marjetico in njihovo pomensko motivacijo, uporabljen medjezikovni pristop. Upoštevali bomo njuna poimenovanja še v nemškem (Marzell 2000) in poljskem (Bartmiński 2019) jezikovno-kulturnem okolju, ki imata zelo bogat in sistematično raziskan fond ljudske fitonimije. Uporabljena primerjava bo dodatno ilustrirala podobnosti in razlike v jezikovnih slikah sveta vseh treh jezikov.

Omejitev raziskave predstavlja izbor zanimivejših poimenovanj iz starejših in novejših slovarskih virov, ki so leksikografski posnetek stanja uslovarjene leksike v določenem časovnem preseku. Izbrana poimenovanja za ivanjščico niso ponovno preverjena na terenu kot pri Čopu (1997/98: 5–8), zato raziskava nima ambicije aktualizirati sodobnega poimenovalnega stanja za izbrani fitonim.

3 POMENSKA MOTIVACIJA SLOVENSKIH POIMENOVANJ ZA IVANJŠČICO

Fitonim *ivanjščica* z novolatinskim rodovnim imenom *Leucanthemum* je v SSKJ2 opredeljen kot botanični termin, ki poimenuje travniško rastlino z belimi in rumenimi cveti v koških. Že Cilenšek rastlino opiše kot »gospodarjevo neprijateljico«, ker je »[t]ežko najti trate, travnika ali pašnika, kjer bi ne bilo vse belo njenih cvetov. Tudi po njivah, zlasti med žitom in deteljo se marsikje naseli. Tu je očiten plevel; pa tudi drugje ni nič prida, ker je skoro samo steblo.« (Cilenšek 1892: 640–641)

3 O tem je pisala E. Kržišnik (2008: 33–34) v kontekstu frazeoloških raziskav in tam predstavila tri sicer povezane, a metodološko različne pristope pri raziskovanju součinkovanja jezikovnih sredstev in kulture. Etnolingvistični pristop z diahrono analizo odkriva pojavljanje kulturnih plasti pri nastajanju frazemov. Lingvokulturološki proučuje sposobnost frazeoloških sredstev, da odlikavajo sočasno kulturno samozavedanje neke (jezikovne) skupnosti, njeno mentaliteto, vrednote itd. Kontrastivni pa se usmerja v sinhroni opis pri sopostavljanju frazeoloških sistemov različnih jezikov.

Preglednica 1: Izbrana poimenovanja za ivanjščico

SSKJ, SSSJ	SES	Barle	Tuma	Pieteršnik	Čilenšek	Šulek
bot. ivanjščica <i>Leucanthemum</i> nar. ivanjska roža <i>Janeza</i> (24. VI.) ¹	ivanjščica cvetlica, ki cveti okoli sv. Ivana, <i>Janeza</i> (24. VI.) ¹	ivančica, ivanjka (<i>Adlešiči</i>)	ivanjščica	ivanjščica = 2. die <i>Wucherblume</i> (<i>chrysanthemum</i> <i>leucanthemum</i>)	ivanjščica, češuljasta (<i>doldentraubige</i> <i>Wucherblume</i> <i>Navadna</i> (weijße <i>Wucherblume</i>	<i>Ivan-cviet</i> , ivančica, cvetka sv. <i>Ivana</i> , ivanjska deklica
ekspr. marjetica		marjeta velika (<i>Šmihel</i>)				velika marjetica
marjetka		ljubljenka (<i>Šmihel</i>) ljubljenka »die grosse hübljenka«, v <i>Kresu</i> (<i>Celovec</i>) hübljenka, v <i>Št. Lovrencu na</i> <i>Dolenjskem</i> = <i>Bellis p.</i>	ljubljenka	ljubljenka	ljubljenka	ljubljenka
nar. volovsko oko			volovsko oko – <i>occhio di bue</i>	volovsko oko	volovsko oko	volovsko oko
		belocvet (<i>Dobrna</i>)				
		bel-rož (<i>Št. Janž kod Dobrne</i>				
		belica (<i>Izlake</i>)				
			dekliški = smrdljivi hlapček	dekliški hlapček <i>Wucherblume</i> <i>Kobarid-Erj.</i> (<i>Torb.</i>),	navadni hlapček	
			pekel-vice	pekelvice		
			prstnič	prstnič, mezinec		prstenak
				rigeljc		
			smrdela, smrdelka	smrdela		
			truta, trutica	truta		
			binkošnica	binkošnica		
		telovica (<i>Vinica</i>)				
nar. kresnica			kresnica	2. kresnica	kresnica	karsnica

Rastlina tudi danes v agronomiji ni pretirano cenjena:

[N]avadna ivanjščica [je] nezaželena zel, ki spada med večletnice iz družine nebinovk s pritlehno listno rozeto na začetku rasti spomladi in po defoliaciji ter z olistanimi, dolgimi in otrdelimi generativnimi poganjki z belimi in rumenimi cvetovi v socvetju ter je razširjena predvsem na srednje vlažnih in zmerno suhih in nevtralnih tleh eno- in dvokosnih travnikov. (AS, geslo *navadna ivanjščica*)

Sodi torej med zelo znane in relativno pogoste travniške rastline, ki uspevajo tam, kjer je pogostost košnje manjša. Prav zato ne preseneča, da zanjo v izbranih virih najdemo 16 različnih poimenovanj s še enkrat tolikšnim številom različic. V nadaljevanju bomo predstavili iz besedotvorne zgradbe razvidne motivacije, v drugih primerih bomo upoštevali pomenotvorno in etimološko razlago.

3.1 Barva ali oblika cveta

Videz rastline je najpogostejši vir za njeno poimenovanje. Nič drugače ni pri ivanjščici. Več takih primerov najdemo pri Barletu (1937), ki navaja ime *bel-ica* (Izlake), kar je izpeljano iz pridevnika *bel*, torej po beli barvi cveta, enako kot v zloženkah *bel-o-cvet-ø* (Dobrna) in *bel-ø-rož-ø* (Št. Janž kod Dobrne) iz besedne zveze *bela roža*.⁴

Po pomenskem prenosu je v različnih jezikih nastalo poimenovanje *volovsko oko*, po okroglem videzu cvetov.⁵

Po podobnosti je nastalo tudi ime *rigelj* (SSKJ), ki ga Pleteršnik predstavlja v geslu *rîgljȁc*:

das Gänseblümchen, *Tuš. (R.)*; = beli rigeljci, *Josch*; – rigljec, das Rindsauge (buphthalmum salicifolium), *Josch*; (beli rigeljci tudi = die Wucherblume [chrysanthemum leucanthemum], *Josch*). (Pleteršnik, geslo *rigljȁc*)

S stališča etimologije gre za prevzeto poimenovanje iz nar. nem. *Ringelblume* 'marjetica' (knjiž. nem. beseda pomeni 'ognjič, *Calendula officinalis*'), kar je zloženska iz nem. *Ringel* 'krogec, obroček' in *Blume* 'cvetlica' (SES).

⁴ Mogoče gre tudi zgolj za postopek kmitve in nato sklapljanja: *bel-rož*.

⁵ Marzell (2000: 959): nem. *Ochsenauge* 'volovsko oko', enako pomensko motivirano angl. *ox-eye daisy*, fr. *oeil de boeuf*, it. *occhio di bue*, rus. *volov'ye oko*, sh. *volovsko oko*.

3.2 Čas cvetenja

Najprepoznavnejše poimenovanje *ivanjšč-ica*⁶ je izpeljano iz vrstnega pridevnika *ivanjski*,⁷ saj *ivanjščica* cveti v juniju okoli godu sv. Ivana oz. Janeza (24. junija). Slovensko osebno ime *Ivan* je namreč različica imena *Janez* (SES). Obstajata še narečni obliki *ivanj-ka*⁸ iz pridevnika *ivanji*⁹ in *ivanč-ica*,¹⁰ ki je manjšalnica iz *ivank-* + *-ica*. Motivacijo po času cvetenja kažejo še drugi izrazi, npr. *kresn-ica*,¹¹ izpeljan iz pridevnika *kresen*, kar je povezano s kresno nočjo s 23. na 24. junij, ki velja za poletni ljudski praznik. Sama beseda *kres* ni dokončno pojasnjena, saj kaže na možnost povezave tako z ognjem (prim. *kurjenje kresov*) kot s sončnim obratom (prim. stcslovan. *vъskrъsenie* ‘velika noč’ (SES)).

*Binkoštn-ica*¹² je izpeljana iz pridevnika *binkošten*, ta pa iz samostalnika *binkošti*, prevzetega iz stvnem. *fimfchusti* ‘binkošti’, kar je po ljudskoetimološki naslonitvi na stvnem. *fimf* ‘pet’ izposojeno iz gr. *pentēkostýs* ‘petdesetica’ in prvotno pomeni ‘petdeseti dan po veliki noči’ (SES). Podobno motivacijo po prazniku *telovo*, ki je narečno poimenovanje za ‘praznik na drugi četrtek po binkoštih oz. 11 dni po binkoštni nedelji; praznik svetega rešnjega telesa’ (SES), ima poimenovanje *telov-ica*,¹³ izpeljano iz samostalnika.

3.3 Vonj

Ivanjščica ima tik pred ovenenjem izrazito neprijeten, smrdeč vonj, zaradi česar je poimenovana tudi *smrd-ela*¹⁴ ali *smrdel-ika* (Tuma 1924), v izhodišču poimevanja je glagol *smrdeti*. V drugem primeru ima pripona *-ika* dodatno funkcijo, da označuje fitonim (Bajec 1950: 89). Obrazilo *-ela* ima namreč izrazito slabšalni pomen (Bajec 1950: 33). Danes ni posebej pogosto, saj so v SSKJ2 zajete samo štiri take tvorjenke, ki vse opisujejo žensko (*babela*, *devetkela*, *hudičela* in *slabšela*).

6 Prim. SSKJ; Pleteršnik: 2) die Wucherblume (chrysanthemum leucanthemum), *Notr.-Erj. (Torb.)*; Cilenšek (1892: 640–641): *češuljasta* – doldentraubige Wucherblume, *navadna* – weisse Wucherblume.

7 Prim. Gregorič 2015: i'va:n'ska 'rɔ:ža *ivanjščica* |travniška rastlina z belimi in rumenimi cveti v koških|.

8 Prim. Barle 1937, Adlešiči.

9 Prim. SSKJ nar. tudi *ivanji kres*.

10 Prim. Barle 1937, Adlešiči.

11 Prim. Pleteršnik: – *bela k.*, die weiße Wucherblume (chrysanthemum leucanthemum), *Medv. (Rok.)*, *Bes.*, *Dol.-Navr. (Let.)*, *Josch*; = *kresnica* (leucanthemum vulgare), *Josch*; Cilenšek 1892.

12 Prim. Pleteršnik = *kresnica* (leucanthemum vulgare), *Josch*.

13 Prim. Barle 1937, Vinica.

14 Prim. Pleteršnik: *smrdela* 2) die Wucherblume (leucanthemum), *Nov.-C.*, *Kr.-Valj. (Rad)*; = velika s., *Cig*.

3.4 Kulturno izročilo

Rastlini so pripisovali tudi moč prerokovanja. Ime *pekel-vice*¹⁵ je sklop iz dveh samostalnikov *pekel* + *vice*, opuščen pa je tretji, tj. *nebesa*. Ime izhaja iz ugibanja na podlagi venčnih listov, ki jih je oseba trgala in pri tem izmenjuje izgovarjala besede *pekel* – *vice* – *nebesa*. Beseda, ki je bila izgovorjena ob zadnjem odtrganem listu, naj bi napovedovala, kaj je osebi usojeno po smrti.

Na podoben način je bilo uporabljeno tudi prerokovanje, iz katerega naj bi bilo razvidno, ali je oseba ljubljena ali ne – s trganjem lističev in izmenjujočim ponavljanjem *ljubi* – *ne ljubi*. To se verjetno povezuje s poimenovanjem *ljubljen-ka*,¹⁶ izpeljanim iz deležnika *ljubljen*. Že Cilenšek je navedel:

Ljubljenka ji pravijo tudi in ji pripisujejo neko skrivno moč, vsled katere neki vpliva na odraslo mladino. Ni menda treba dostavljati, da so to samo pobožne želje, ki se včasih uresničujejo, včasih pa tudi ne. Pametni gospodar pa gleda to rastlino z drugimi očmi, zakaj on dobro vé, da je njegova neprijateljica. (Cilenšek 1892: 640)

Izročilo o posebni moči tako ivanjščice (*Leucanthemum*) kot tudi marjetice (*Bel-lis*) se je ohranilo do danes. Cunningham (1996: 132) za obe rastlini navaja tri čarovne uporabe: (a) tisti, ki utrga prvo marjetico v letu, bo neobvladljivo obseden s spogledovanjem; (b) k tistemu, ki ima med spanjem pod blazino korenino marjetice, se morda vrne izgubljeni ljubimec; (c) marjetica, če jo nosimo s seboj, privabi ljubezen.

4 POMENSKA MOTIVACIJA NEMŠKIH POIMENOVANJ ZA IVANJŠČICO

Bezljaj (2003: 923) je v svoji oceni *Botaničnega rečnika* Dragutina Simonovića, ki je izšel leta 1959 v Beogradu, posebej izpostavil, da so bili Slovani pri sistematičnem ukvarjanju z ljudskimi rastlinskimi imeni mnogo skromnejši od Nemcev, ki so zelo skrbno raziskali svoj izrazni rastlinski fond in izdali *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen*. Za primerjavo bomo predstavili, katere lastnosti ivanjščice so bile imenotvorne v nemškem jezikovnem in kulturnem okolju, in pri tem uporabili ponatis tega slovarja (Marzell 2000: 956–972).

4.1 Barva, oblika stebela ali cveta

Med poimenovanji, ki temeljijo na motivaciji po barvi in obliki stebela, najdemo več leksemov, ki se nanašajo na značilnosti rastline v povezavi z gosjo. Tako denimo *Gänseblume*, dobesedno ‘gosja cvetlica’, odraža videz rastline, saj njeni beli cvetni listi in rumeni sredinski del spominjajo na belo perje in rumenkast kljun

¹⁵ Pleteršnik: die Orakelblume (*chrysanthemum leucanthemum*).

¹⁶ Pleteršnik: die große Maßliebe (*chrysanthemum leucanthemum*), *Kres*; Barle 1937, v Št. Lovrencu na Dolenjskem; Cilenšek 1892.

gosi.¹⁷ Podobno motivacijo zasledimo tudi pri poimenovanju *Gänsekraut*, dobesedno ‘gosja zel’, kjer prva sestavina *Gänse-* prav tako nakazuje povezavo z zunanjim videzom, čeprav točnega motivacijskega ozadja pri tem leksemu Marzell ne navaja. Poimenovanje *Gänsesträußl*, dobesedno ‘gosji šopek’, ohranja isti motivacijski okvir – ivanjščice pogosto rastejo skupaj v šopih.

Zelo pogosta je tudi motivacija, ki izhaja iz oblike ali barve cvetne glave, kjer pride do poimenovanj z izrazito slikovitimi, pogosto metaforičnimi elementi. Tako je fitonim *Sternblume*, dobesedno ‘zvezdna cvetlica’, nastal iz primerjave oblike cvetne glave z zvezdnimi kraki, kar vzpostavlja povezavo med rastlinskim in nebesnim svetom. Podobna vizualna asociacija je prisotna pri *Tellerblume*, dobesedno ‘krožniška cvetlica’, v katerem je poudarjena okrogla oblika cveta, ki je primerjana s krožnikom, enako je okrogla oblika cveta izpostavljena pri *Radblume*, dobesedno ‘kolesna cvetlica’. Zelo zanimivo je tudi poimenovanje *Preesterkragen*, dobesedno ‘duhovniški ovratnik’, ki izhaja iz kulturnozgodovinske primerjave z nekdanjo duhovniško opravo z nabranim ovratnikom, imenovanim tudi *Ruff*, ki je bil značilen del duhovniških oblačil. Drugi podobni poimenovanji, ki temeljita na podobnosti z delom živali, sta *Ochsenauge*, dobesedno ‘volovsko oko’, in *Ochsezung*, dobesedno ‘volovski jezik’. V prvem primeru gre za motivacijo na osnovi zgradbe cvetne glave – rumena sredina asociira na šarenico, beli venčni listi pa lahko na beločnico očesa. V drugem primeru pa naj bi podolgovata oblika posameznega cvetnega lista spominjala na obliko jezika. Zanimiva je tudi skupina poimenovanj, nastalih z drugimi metaforičnimi prenosi, kot pri *Alti Weiba*, dobesedno ‘stara baba’, oziroma *Altweiberblume*. Motivacija naj bi izhajala iz povezave z nagubanimi kapami, ki so jih nekoč nosile starejše ženske. Poimenovanji *Talerblume*, dobesedno ‘tolarska cvetlica’, in *Sunnrosen/Sonnenrosen*, dobesedno ‘sončna vrtnica’, pa kažeta na motivacijo v povezavi z denarjem oziroma soncem – v prvem primeru morda zaradi podobnosti cvetne glave z obliko kovanca,¹⁸ v drugem pa zaradi značilne svetle, kroglaste oblike, ki asociira na žareče sonce. V to skupino poimenovanj, ki izhajajo iz zaznane barve ali oblike cvetne glave, sodijo tudi primeri, kot so *Weißblume*, dobesedno ‘bela cvetlica’, *Milchbloumna*, dobesedno ‘mlečna cvetlica’, in *Schneebume*, dobesedno ‘snežna cvetlica’, ki se vsi nanašajo na belo barvo venčnih listov. V teh leksemih gre za zelo neposredno, vizualno motivacijo. Zanimivejše so tiste motivacije, ki vključujejo povezanost s kulinariko, kot v primeru *Quarkblume*, dobesedno ‘skutna cvetlica’, in *Käsblume*, dobesedno ‘sirna cvetlica’. Zadnje poimenovanje temelji na dveh motivacijskih vzgibih. Prvič, zaradi barvne kombinacije

17 Primerjava z gosjo je v nemških narečnih poimenovanjih pogosta tudi pri drugih rastlinah, kot sta *Gänsefingerkraut* ‘gosji petoprstnik’ (*Potentilla anserina*) ali *Gänsefuß* ‘gosje stopalo’ (*Chenopodium*), kjer gre pogosto za motivacijo po obliki listov ali socvetja.

18 Marzell (2020: 959) vidi povezavo z angleškim poimenovanjem *moon penny*.

rumene sredine in belih venčnih listov, ki lahko asociira na krožnik s kolačem sira na sredi, in drugič, zaradi vonja rastline v poznem cvetenju, ki naj bi bil izrazito podoben neprijetnemu vonju sira.¹⁹ Nabor metaforičnih prenosov dodatno bogatijo leksemi, ki izhajajo iz primerjav z živalmi ali določenim gospodinjstvi. Tako *Katzenschwanz*, dobesedno ‘mačji rep’, izhaja iz asociacije na prožno, gibljivo steblo, ki spominja na ta značilni del mačjega telesa, medtem ko *Kolöfferla* oziroma *Kochlöffelchen*, dobesedno ‘kuhalnica’, izpostavlja podobnost med dolgim, tankim stebлом in kuhalnico. Zanimiv primer predstavlja tudi *Haarstecker*, dobesedno ‘lasna sponka’, ki izhaja bodisi iz vizualne podobnosti med cvetom in okrasnimi lasnicami bodisi iz uporabe rastline v igri – dajanja cvetov v lase, kar kaže na pragmatično motivacijo, povezano z ljudskim vsakdanom.²⁰

4.2 Čas cvetenja

V tej skupini so poimenovanja motivirana s časom cvetenja, ki se v lokalni govorici pogosto povezuje z meseci, letnimi časi ali cerkvenim koledarjem. Rastlina postane neke vrste naravni označevalec časa, njeno poimenovanje pa nakazuje obdobje, v katerem se najpogosteje pojavi ali zacveti. Najosnovnejša so poimenovanja, ki neposredno odražajo mesec cvetenja: fitonima *Maiblume*, dobesedno ‘majska cvetlica’, in *Juniblume*, dobesedno ‘junjska cvetlica’, preprosto kažeta na čas cvetenja v zgodnjem oziroma srednjem poletju. Natančneje časovno uokvirjena so poimenovanja, ki se nanašajo na cerkvene praznike. Ime *Pfingstluckn*, dobesedno ‘binkoštna odprtina’, se nanaša na čas okoli binkošti, ko številne travniške rastline, vključno z ivanjščico, dosežejo višek razcveta. Sledijo tudi poimenovanja *Johansblumen*, dobesedno ‘Janezova cvetlica’, in *Sonnwendblume*, dobesedno ‘cvetlica sončnega preobrata’, ki sta vezani na poletni solsticij oziroma praznik sv. Janeza Krstnika 24. junija (gl. 3.2). V slovanski tradiciji je s tem časom povezan tudi Ivanov dan (t. i. kresna noč), kar kaže na skupno indoevropsko izročilo povezovanja naravnih pojavov in koledarskih prelomnic.²¹ V istem duhu je poimenovanje *Jakobskräutle*, dobesedno ‘Jakobovo zelišče’, ki se nanaša na 25. julij, praznik sv. Jakoba, in s tem označuje kasnejše poletno cvetenje.

19 Poimenovanja, ki izhajajo iz vonja rastline, so redkejša, vendar zato toliko bolj značilna, saj gre za prepoznavno senzorično lastnost. V slovenščini je v zvezi s tem zanimiv primerjalni frazem *smrdeti kot kvargelj* ‘zelo, neprijetno smrdeti’: *kvargelj* gastr. ‘mehki sir močnega vonja in ostrega okusa’.

20 Rastline, uporabljene v igri (npr. spletnje vencev, dajanje v lase, metanje cvetov), pogosto dobijo poimenovanja, ki izhajajo iz njihove funkcije, ne le zunanosti.

21 Povezava med fitonimi in kresnimi prazniki je prisotna tudi v slovenskem prostoru, npr. poimenovanje *šentjanževka* izhaja iz istega prazničnega konteksta kot *Johansblumen*. Rastline, ki cvetijo okoli solsticija, so pogosto veljale za zdravilne ali čudežne in so bile v ljudskem verovanju še posebej pomembne.

4.3 Bujna rast in lokacija rasti

Med poimenovanji, ki izhajajo iz načina oziroma intenzivnosti rasti, najdemo *Wucherblume*, motivirano z glagolom *wuchern* 'divje rasti, bujno se razraščati', kar namiguje na zelo intenzivno vegetativno širjenje rastline. Poimenovanje torej rastlino vrednoti negativno.²²

Skupina poimenovanj, ki motivacijsko izhaja iz značilnosti rastišča, temelji na opazovanju naravnega okolja in povezanosti rastline z določeno pokrajinsko rabo. V tej skupini Marzell (2000: 962) našteva poimenovanja, kot so *Mattblume*, dobesedno 'cvetlica s travnika, primerne za košnjo', *Feldblume*, dobesedno 'poljska cvetlica', in *Egaschtbleaml*, dobesedno 'cvetlica z zemljišča, ki je namenjeno kolobarjenju', ki jasno izražajo motivacijo s stališča razširjenosti rastline na različnih tipih zemljišč. Podobno velja za *Brachenblume*, ki izpostavlja prisotnost rastline na pustih, zapuščenih ali začasno neobdelanih površinah, prim. nem. *Brache* 'praha, ledina'. Ta raba lahko nosi tudi rahlo negativno konotacijo, saj namiguje na rast na »zanemarjenem« zemljišču, čeprav hkrati kaže na prilagodljivost rastline. Zelo zanimivo je poimenovanje *Heublume*, dobesedno 'senena cvetlica', ki izvira iz pogostega pojavljanja ivanjščic na travnikih, namenjenih za košnjo in spravilo sena. Poleg lokacijske motivacije pa to poimenovanje vsebuje še tradicionalno zeliščno rabo – izraz *Heublumen* se namreč v nemškem prostoru uporablja tudi za mešanico posušenih cvetov travniških rastlin, ki se v naravni medicini uporabljajo za kopeli in obkladke.²³ Poimenovanje *Schwandblume* pa naj bi izviralo iz besede *schwenden*, ki označuje tehniko krčenja gozda brez odstranitve koreninskega sistema dreves ali grmovnic.

4.4 Nekoristnost rastline

Čeprav sta tako nekoč Cilenšek kot tudi današnja agrarna stroka izpostavila nekoristnost ivanjščice, ta lastnost za razliko od nemščine ni motivirala slovenskih poimenovanj. V nemščini je po Marzellovem (2000: 962) slovarju izpričana posebna skupina, ki je vezana predvsem na nizko uporabno vrednost rastline, saj se pogosto pojavlja kot plevel, ki ni koristen za človeka. Takšna poimenovanja so navadno slabšalna, kar kaže na negativno dožemanje rastline v lokalnem okolju. Zelo zgovorno je poimenovanje *Hungerblume* oziroma *Hungerkraut*, ki odraža zgodovinsko izkušnjo pomanjkanja hrane, prim. nem. *Hunger* 'lakota'. Ker rastlina raste skoraj povsod in je izjemno odporna, so jo v težkih časih (vojna, lakota) tudi uživali. Ime tako ni le vrednostno zaznamovano, temveč nosi kulturni spomin

22 Slabšalna poimenovanja rastlin so pogosto posledica njihovega invazivnega značaja ali moteče prisotnosti na obdelovalnih površinah. Zanimivo je, da so poimenovanja, ki vsebujejo koren *wucher-*, pogosta tudi v pravnem in gospodarskem kontekstu (npr. *Wucherzins* 'oderuške obresti'), kar še dodatno nakazuje negativni vrednostni naboj izraza.

23 Poimenovanje *Heublumen* se v naturopatski praksi nanaša na cvetove različnih trav, ki jih pobirajo s travnikov ob košnji sena. Najpogostejše gre za cvetove ivanjščic, detelje in drugih travniških rastlin.

na revščino, skromnost in preživetje. V nasprotju s tem lahko *Judenblume*, dobesedno 'judovska cvetlica', nosi negativen ali diskriminatoren prizvok.²⁴

4.5 Kulturno izročilo

Znotraj te skupine bomo predstavili, kako poimenovanja za ivanjščico v nemščini odražajo rabo za potrebe ljudskega vedeževanja, verovanj ali običajev.

Ena najbogatejših skupin poimenovanj temelji na funkciji prerokovanja, kjer cvet – zlasti njegova bela žarkasta socvetja – postane nosilec simbolne izbire, napovedi prihodnosti in čustvene igre. Tu gre podobno kot v slovenščini za ljubezenske prerokbe, ki so del otroške igre ali ljubezenskega rituala, včasih pa tudi za globlje vprašanje življenja in smrti. Poimenovanja, kot sta *Orakelblume*, dobesedno 'orakelska cvetlica', in *Wahrsageblume*, dobesedno 'prerokovalska cvetlica', izrecno navajajo funkcijo cveta kot orodja za iskanje odgovorov na eksistencialna vprašanja. V znanih igrah – npr. *liebt mich – liebt mich nicht* (sln. *ljubi me – ne ljubi me*) – posamezniki trgajo cvetne liste, pri čemer je zadnji iztrgani listek odločilen. Imena, kot sta *Zupfblume*, dobesedno 'cvetlica za cufanje', in *Reißblöaml*, dobesedno 'cvetlica za trganje', izpostavljajo ta postopek.²⁵ Pogosto gre tudi za igre rimane izbire z več izidi, kjer vsak cvetni listek pripada enemu od njih: *Edelmann-Bettelmann-Kaiser-König-Papst* (sln. *plemič – berač – cesar – kralj – papež*) ali pa *Pfarrer-Rekter-Witwer* (sln. *duhovnik – rektor – vdovec*). Takšne formule razkrivajo razumevanje družbene razplatenosti v otroški igri. V to skupino sodijo še poimenovanja *Spruchblümel*, dobesedno 'rožica/cvetlica izreka', *Auszöhlbleamöl*, dobesedno 'cvetlica izštevanja', ter *Gevatterblume*, dobesedno 'botrska cvetlica', pri katerih je poudarjena ljudska govorna igra. V primeru *Paradiesmaie*, dobesedno 'paradižna cvetlica', je rastlina najverjetneje poimenovana po izštevanju z besedami *pekel – vice – paradiž*. Podobna praksa izštevanja je znana tudi drugod (npr. v Švici), kar dodatno potrjuje razširjenost tega motivacijskega tipa v alpskem prostoru.

Posebno skupino poimenovanj predstavljajo tista, ki so povezana z ljudskimi verovanji ter zaščitno uporabo rastlin v običajih in ritualnih praksah. Rastlina tu ni več zgolj predmet igre ali vizualne primerjave, temveč aktivna sestavina obreda. Gre za motivacijo po ljudskih verovanjih in običajih. Ime *Gewitterblume*, dobesedno 'nevihtna cvetlica', se navezuje na verovanje o prerokovanju vremena, natančneje nevihte. V tej vlogi se cvet uporablja v preroški igri (*kommt ein Gewitter – kommt kein Gewitter*), hkrati pa naj bi imel zaščitno moč pred nevihto.

24 Antisemitizem, kodiran v rastlinskih poimenovanjih, je v narečnih govorih sicer redko eksplicitno raziskan.

25 Zanimivo je, da tovrstna uporaba cvetja ni omejena na nemški prostor: podobne igre so razširjene tudi v slovenskem (npr. *ljubi – ne ljubi*), francoskem (*il m'aime – un peu – beaucoup – à la folie – pas du tout* 'ima me rad – malo – zelo – noro – sploh ne') in drugih evropskih jezikih, kar kaže na vseevropsko kulturno prakso povezovanja rastlin z napovedovanjem.

Takšna varovalna vloga rastlin,²⁶ ki naj bi odganjale zlo ali ujmo, je v skladu s širšo evropsko folkloro, ki rastlinam pripisuje magične lastnosti. Poimenovanje *Kranzblume*, dobesedno 'venčna cvetlica', se nanaša na konkretno ljudsko navedo, povezano z dnem svetega Janeza (24. junij). Na ta dan je mladina pletla vence iz cvetja, ki so jih nato nameščali na strehe, vrata ali ograje, da bi služili kot zaščita pred strelo in ognjem.

Nekatera poimenovanja ivanjščice odražajo njeno vpetost v religiozni prostor in liturgične prakse, kar potrjuje pomembno simbolno funkcijo rastline v krščanstvu. Tu ne gre več za opazovanje narave ali ljudsko simboliko, temveč za integracijo rastline v cerkveno življenje. Poimenovanje *Mariannenblume*, dobesedno 'marijanska cvetlica', se neposredno navezuje na Marijino čaščenje, zlasti v mesecu maju, ki je v katoliški tradiciji posvečen Devici Mariji. Rastlina se v tem času pogosto uporablja za okrasitev marijanskih oltarjev, kar kaže na njeno estetsko, simbolno in liturgično vrednost. Poimenovanje odraža poseben status cveta, ki ni zgolj naravni okras, temveč tudi znamenje pobožnosti. Podobno velja za ime *Fronleichnamsblume*, dobesedno 'cvetlica svetega rešnjega telesa', ki se povezuje s praznikom telovo na četrtek po drugi binkoštni nedelji. V tem obdobju so procesije in cerkvene obhode pogosto spremljali cvetlični aranžmaji, pri čemer so cvetovi ivanjščice navadno krasili oltarje ali procesijske poti. Poimenovanje tako pričuje o določenem času v cerkvenem letu, ko je bila uporaba te rastline posebej aktualna.

Obstajajo še poimenovanja, ki se ne vključujejo jasno v katerega izmed prej ugotavljanih motivacijskih sklopov, vendar so pomensko bogata in kažejo na povezanost rastline z ljudskimi običaji, procesijami, pripovedmi ali vsakdanjo izkušnjo. Primer je *Antlaßgitschen*, dobesedno 'telovska deklica', ki se nanaša na dekleta, okrašena s cvetjem med cerkveno procesijo ob prazniku telovo. V tem primeru gre za metaforični prenos med okrasjem in ženskami, ki jih bela obleka in cvetje napravita za del prazničnega rituala. Poimenovanje *Bauernblume*, dobesedno 'kmečka cvetlica', se lahko razlaga z dveh zornih kotov: bodisi kot rastlina, ki pogosto raste na kmetih, bodisi kot del izštevanke tipa *mešcan – kmet – pastir* ..., kar dokazuje, da se v jezikovnem poimenovanju flore lahko odraža tudi socialna struktura družbe. Zanimivo prerokbeno vlogo razkriva ime *Glasblume*, dobesedno 'kozarčna cvetlica', ki izhaja iz postopka, da se v kozarec postavijo tri rože, poimenovane po dekletih, nato pa njihova obstojnost čez noč določa prihodnost v ljubezni. Izraz *Schulmäschedäblumma*, dobesedno 'učiteljska cvetlica', naj bi bil prvotno oznaka za šopek, ki je krasil mizo učitelja – kar kaže na povezavo rastline z izobraževalnim prostorom, obenem pa tudi na socialno ozadje učenec, saj naj bi ti cvetovi krasili domove revnejših šolarjev. Zanimivo je poime-

26 Apotropeska funkcija je zaščitna, magična, varovalna funkcija predmetov ali rastlin, ki naj bi odganjali zlo ali nesrečo.

novanje *Storchenblume*, dobesedno 'štorkeljska cvetlica', ki izhaja iz asociacije s časom cvetenja, lokacijo rasti (mokrotni travniki) ali celo vizualno primerjavo – dolga stebila in bele cvetne glave spominjajo na eleganco štorklje. Ta primer dobro ponazarja raznolikost možnih interpretacij v procesu poimenovanja.

5 PREPLET POIMENOVANJ MED IVANJŠČICO IN MARJETICO

Že Bezlaj je poudaril, da je bila za botanike ljudska rastlinska sinonimika moteča, zato so se trudili, da bi bilo za znanstveno sistematiko po možnosti izbrano le eno domače ime. Ljudska rastlinska imena pa so nastajala v drugačnih pogojih kot uradna botanična nomenklatura, saj se je isto ime že v istem kraju (ne samo v različnih krajih) uporabljalo za različne vrste med seboj različnih rodov, s čimer so se oddaljevala od znanstvene sistematike. Fitonimi južnoslovanskih jezikov so se, kot ugotavlja Bezlaj, nabirali v času romantičnega odnosa do jezika in narodnega blaga, v novejšem času pa se je razen farmakologov, ki so pri nabiranju zelišč potrebovali stik z ljudskimi poimenovanji, samo izjemoma našel ljubitelj, ki je ljudska rastlinska imena zapisoval. Neizčrpen in bogat vir za rastlinska poimenovanja predstavlja tudi Pleteršnikov slovar. Nismo pa imeli niti jezikoslovca niti etnografa, ki bi jim načrtno posvetil pozornost, kar ni nič čudnega, saj so »ljudska rastlinska imena ena najbolj kočljivih vprašanj v jezikoslovju, snov, katere se bolj ali manj vsi bojimo ter se jih izogibamo, kjer in dokler moremo« (Bezljaj 2003: 923).

Dobra ilustracija Bezlajevih ugotovitev o ljudski poimenovalni raznolikosti in svobodi je npr. *Jugoslavenski imenik bilja* (Šulek 1879: 508), ki za nlat. *Chrysanthemum Leucanthemum* navaja številna imena iz različnih južnoslovanskih jezikov: *rada*, *prstenak*, *titrica*, *ušac*, *bratičina*, *ivan-cviet*, *ivančica revan*, *rman*, *ravan*, *rman*, *rmanj*, *bela ganka*, *krupni brnjiš*, *petrov cvet*, *petrovo cveče*, *volnje oko*, *volujsko oko*, *volje oko*, *volovsko oko*, *bili zvizdan*, *doktorove ili feličarske sluge*, *cvetka sv. Ivana*, *drobnica*, *drobnika*, *drobtince*, *droftince*, *karsnica*, *ledinščak*, *lublanka*, *ljublanka*, *dieklica*, *ivanjska deklica* ali *roža*, *velika marjetica*, znotraj katerih gre tudi za različne rodove. Tako je npr. *rada* lahko poimenovanje za ivanjščico (*Chrysanthemum Leucanthemum*) in njivsko pasjo kamilico (*Anthemis arvensis*).

Zato ne preseneča niti preplet med poimenovanji za ivanjščico (*Leucanthemum*) in marjetico (*Bellis*), saj je ivanjščica poimenovana tudi kot (*velika*) *marjeta*,²⁷ kar je podobno kot *marjet-ica*, *marjet-ka*²⁸ izpeljano iz osebne imena *Marjeta*, *Marjetica* po zgledu nem. *Margerite* 'Marjeta' in 'marjetica', it. *Margherita*

²⁷ Barle (1937: 79) navaja tako poimenovanje za Šmihel.

²⁸ Oba izraza sta v SSSJ sinonima k *marjeta* s kvalifikatorjem ekspr., drugi navedeni sinonimi so še nar. *ivanjska roža*, bot. *ivanjščica*, nar. *kresnica* in *volovsko oko*.

‘Marjeta’ in *margherita* ‘marjetica’, kar je izposojeno iz frc. *Marguerite* ‘Marjeta’, *marguerite* ‘marjetica’. Frc. poimenovanje cvetlice verjetno ne temelji neposredno na osebnem imenu, temveč na stfrc. *mergarite* ‘biser’, iz česar je bilo vzporedno tvorjeno tudi osebno ime *Biserka* (SES).

Tudi Marzell (2000: 969) ugotavlja, da nekatera poimenovanja za ivanjščico v narečnih govorih izvirajo iz jezikovnih stikov z romanskimi jeziki, zlasti s francoščino, kar odraža zgodovinske kulturne prenose enakih pomenskih motivacij. Poimenovanja, kot sta *Margrite*, *Margret*, *Margeritt* ali *Welde Margritt*, so neposredno povezana s francoskim imenom *marguerite*, ki izhaja iz lat. *margarīta* ‘biser’. Ta metafora temelji na podobnosti med bleščečo belo cvetno glavo in biseri. Tudi poimenovanja, kot so *Margaretenblume* ‘Marjetina roža’ in *Margaretensträußl* ‘Marjetin šopek’, so odraz istega kulturnega prenosa.

Pleteršnik pri drugem pomenu besede *truta* z oznako *vzhŠt.* navaja ‘die große Maßliebe (*chrysanthemum leucanthemum*)’. Motivacija je razvidna le prek etimološke analize. Pleteršnik navaja na vzhodu znane različice *trutika*, *trutica* (*Bellis perennis*) v Ščavnici in *trutarica* (*Bellis perennis*) na Murskem polju. Za *Bellis perennis* se pojavlja *tratnica* (*vzh. štaj.*) in *tratinščica* (*Tušek*), ki v osnovi ohranja besedo *trata* iz srvn. *trat* ‘pašnik’. Sln. fitonim *truta* pa je krn iz kočevskonemške predloge (*Truutenreashle* ‘*Bellis perennis*’), v kateri je kočevskonemško *Trute* ‘pašnik z nizko travo’ (ESSJ IV: 242) le glasovni razvoj iz srvn. *trat*. Besedotvorno je najsejše oblika *tratn-ica*, ki je izpeljana iz pridevnika *traten* iz *trata*.

Tudi poimenovanje *lubljanka* se po navedbah Barleta (1937: 78) v Št. Lovrencu na Dolenjskem uporablja za marjetico (*Bellis perennis*), enako kot v Pleteršnikovem slovarju *ljubljenka* poleg ivanjščice označuje tudi marjetico: 2. die Maßliebe (*bellis perennis*), *C.*; die große Maßliebe (*chrysanthemum leucanthemum*), *Kres.*

V to skupino sodita tudi v Pleteršnikovem slovarju zabeleženi poimenovanja *prstnič* (tudi: die Orakelblume (*chrysanthemum leucanthemum*), *Podgorje (Ist.)-Erj. (Torb.)*)²⁹ in *mezinec* (tudi: das Gänseblümchen (*bellis perennis*), *C.*), ki kažeta na pomenski prenos z dela človeškega telesa. Če je motivacija *mezinec* za marjetico jasna, ker se fitonim povezuje s pslovan. **męžīnъ* z domnevnim pomenom **‘najmanjši’* (SES), pa pomenska motivacija manjšalnice *prstnič* ni, saj je ivanjščica večja rastlina. Morda je to posredno povezano s tem, da je dekle z rastlino izštevalo, ali jo izbranec ljubi, in si nato obetalo poroko z njim. Za *prstan* je nar. izraz tudi *prsten* (SES), od koder je verjetna izpeljava *prstnič*, ki si ga kot simbol zvestobe natakneto zaročenca ali zakonca.

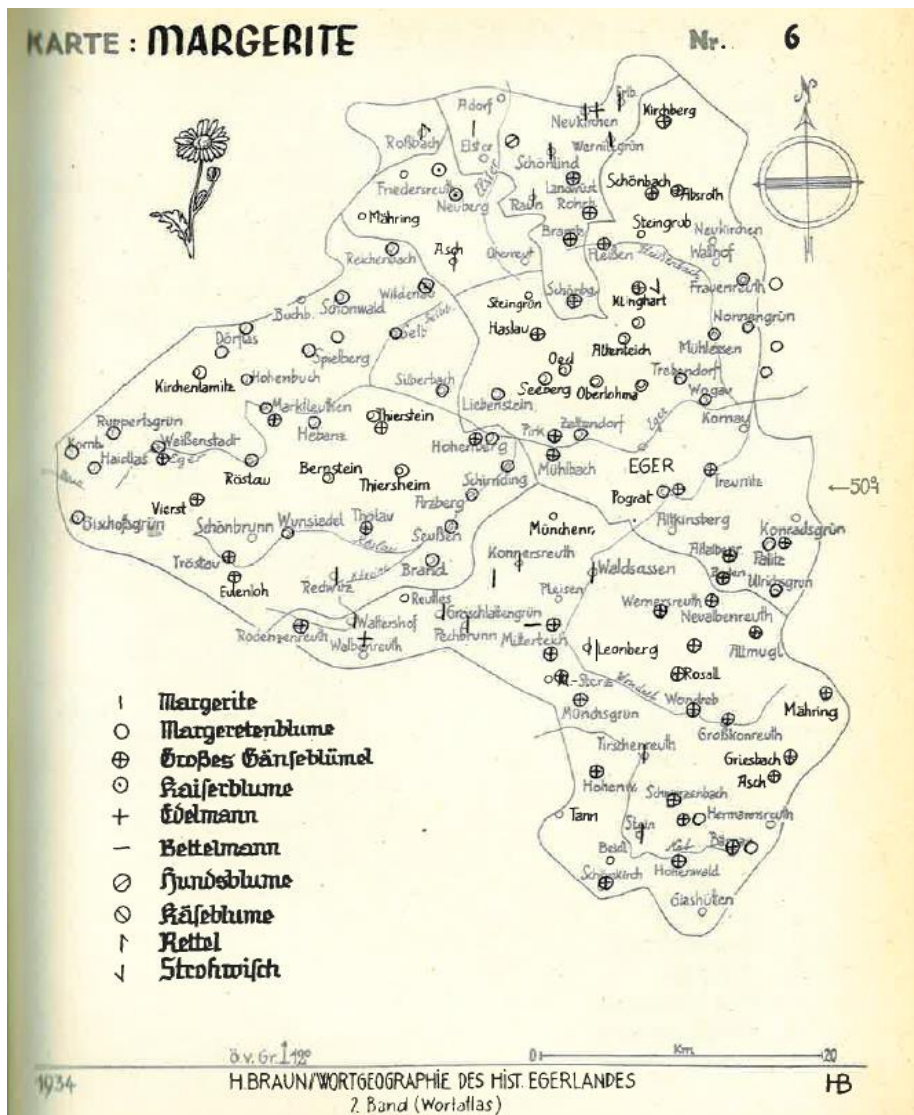
Podobno tudi v nemškem jezikovnem prostoru Marzell izpostavlja posebno skupino poimenovanj za ivanjščico, ki se niso oblikovala neposredno na podlagi zunanjih značilnosti ali družbenih funkcij rastline, temveč so rezultat prenosa fito-

²⁹ Prim. *prstenak* v Šulek 1879: 508.

nimov, pogosto s pomočjo analogij s sorodnimi ali bolj znanimi rastlinami. Primer je *Maslieben*, dobesedno ‘mera ljubezni’, ki je lahko narečni odraz ob knjižnem *Maßliebe* ali *Maßliebchen*. Značilni preneseni poimenovanji sta tudi *Pferdkamille*, dobesedno ‘konjska kamilica’, in *Stinkkamille*, dobesedno ‘smrdeča kamilica’.³⁰ Tu se ivanjščica poimenuje analogno po kamilici – bodisi zaradi oblike cvetne glave bodisi zaradi manj prijetnega vonja od kamilice. S tem je v prvem primeru implicitno izraženo vrednotenje rastline v odnosu do kamilice: ivanjščica ni prava zdravilna kamilica, temveč bolj navadna ali manj cenjena; v drugem primeru je izpostavljena kot rastlina z manj prijetnim vonjem. Vrednostna sodba o rastlini tako ni vezana le na njeno funkcionalnost, ampak tudi na kulturno asociacijo z drugimi vrstami (Marzell 2000: 970).

Marzell se pri predstavitvi ivanjščice sklicuje na delo Brauna (1938: 97–98) *Wortgeographie des historischen Egerlandes*, v katerem obravnava razširjenost poimenovanj za ivanjščico (*Chrysanthemum Leucanthemum* L.), podprto z zemljevidom, ki razkriva, da se ivanjščica zaradi velike podobnosti z navadno marjetico (*Bellis perennis*) z njo pogosto zamenjuje ali enači. V skladu s tem se pojavlja poimenovanje *Großes Gänseblüm(e)*, dobesedno ‘velika gosja cvetlica’, ki je bilo v preteklosti zelo razširjeno, vendar ga z izgubo lokalnih govorov in širjenjem knjižnega jezika vse bolj izpodrivajo prevzeta poimenovanja, kot sta *Margerite* ali *Margaretenblume*. Poleg tega Braun navaja številne druge lokalne izraze, ki odražajo kulturno, socialno in estetsko dožemanje rastline v posameznih vaseh ali krajih. Poimenovanje *Bettelmann*, dobesedno ‘berač’, bi bilo lahko povezano z že omenjenim vedeževanjem s pomočjo listov cveta in izštevanjem (npr. *Edelmann-Bettelmann-Pfarrer* ...). *Kaiserblume*, dobesedno ‘cesarska cvetlica’, izraža vrednostno poveličanje cveta, ki ga dviguje na simbolni nivo. *Käseblume*, kot že omenjeno, izhaja iz primerjave cvetne glavice s sirom na krožniku in tudi vonjem rastline tik pred ovenenjem, kar kaže na senzorično motivirano poimenovanje. *Hundsblume*, dobesedno ‘pasja cvetlica’, je najverjetneje zaničljivo poimenovanje za rastlino, ki naj bi bila primerna za pse. *Rettel* je skrajšana oblika imena *Margeritte*. *Strohwisch* je izrazito slabšalno poimenovanje, ki temelji na metafori šopka slame, kar izraža manjvrednost rastline.

30 Podobno v poljščini zveza *pasja kamilica* za poljsko kamilico (*Anthemis arvensis*) (Bartmiński 2019: 349).

Slika 1: Distribucija izoleks za *Chrysanthemum Leucanthemum* L. v Egerlandu (Braun 1938: 97)³¹

31 Egerland (narečno Eghaland, češko Chebsko) je zgodovinska pokrajina na zahodu današnje Češke, ob meji z Nemčijo. V nemščini je ime povezano z reko Eger (češko Ohře), v češčini pa z mestom Cheb (nemško Eger), ki je bilo središče regije. Območje zgodovinskega Egerlanda se danes nahaja na Češkem in Bavarskem. Češki del, s površino skoraj 1000 km², tvori večji del okrožja Cheb, ki sega v Nemčijo (<https://en.wikipedia.org/wiki/Egerland>).

6 NEJASNA POIMENOVALNA MOTIVACIJA

Posebno ime za ivanjščico je tudi Pleteršnikov *dekliški hlapček* (Wucherblume, *Kobarid-Erj. (Torb.)*), ki ga ohranja tudi Bezljaj (ESSJ I: 195) z oznako bot.(anično) *Chrysanthemum leuc.*, izraz *navadni hlapček* ima tudi Cilenšek (1892: 640), ki med škodljivimi rastlinami omenja še *smrdljivega hlapčka* (*Chrysanthemum Parthenium*) (Cilenšek 1892: 421). Tuma (1924: 166) poimenovanji *dekliški* in *smrdljivi hlapček* enači. Vendar poimenovanja *hlapček* v uporabljenih virih ne zasledimo za marjetico (*Bellis*). Kakšna je pomenska motivacija tega imena?

V slovenščini etimologija besede *hlapec* ni zadovoljivo pojasnjena, morda je izpeljana iz pslovan. **xol'iti* 'negovati, skrbeti' (SES). ESSJ (I: 195) pod iztočnico *hlapec* navaja izhodiščni pomen iz csl. *chlakъ* 'samski, neoženjen', od 16. do 18. stoletja tudi narečni pomen *hlapčič* za 'fant', nar. gor. *hlapčevati* pa v pomenu 'vasovati', sicer pa so z besedo *hlapec* poimenovane različne priprave in orodja.³²

Morda bi ustrezno pojasnilo lahko našli v povezavi z marjetico (*Bellis*), ki jo v poljščini imenujejo *stokrotka* (Bartmiński 2019: 243–249).³³ Ime je sestavljeno iz *sto-* 'sto, veliko' in *-kroć* 'krat', ki je obrazilo za tvorbo prislovov. Motivacija izhaja iz oblike cvetov, saj ima *marjetica* veliko drobnih belih ali rožnatih cvetnih listov, prim. nem. *Tausendschön*, dobesedno 'tisočkrat lep'. V naštetih sopomenkah je v nekaterih primerih prav tako opazna poimenovalna podobnost z nemščino (Bartmiński 2019: 244–245): (a) *sierotki* z različicama *sierotejki*, *sieroteńki*,³⁴ ker cvetijo jeseni, ko druge rastline že ne cvetijo več; (b) *gęsi pępek*, pogosto v množini in z več različicami po nem. *Gänseblümchen*; (c) *kokoszki*, navadno v množini, ker njihovi cvetni listi spominjajo na kokoške perje; (d) *jarzębinka*, *marzębionka*, arhaično *marzęjónka* – poimenovanje je verjetno povezano z ljubezenskimi vedeževanji z obtrgavanjem cvetnih listov; ni mogoče izključiti tudi vpliva nemškega *Marienblümchen*, dobesedno 'Marijina cvetlica'; (e) *knafelek*, *knopki* (iz nem. *Knopf* 'gumb') zaradi oblike cveta; (f) *wojciezski*, ker cvetijo na praznik sv. Voj-

32 SSKJ: 3. 'kar se rabi kot opora, podstava, pomoč pri kakem delu'; SP 2001: hlápec² -pca m s -em živ. (â) ~ na latah v kozolcu (*zdevalni stol*; sezuvati čevlje s ~em z *zajcem*; mizarski ~ *primež*).

33 Zanimivo je, da v tem delu ivanjščica (*Leucanthemum*) nima samostojne predstavitve. To rodovno ime najdemo znotraj predstavitve kamilice (*Matricaria chamomilla*) (Bartmiński 2019: 348–349), v poljščini poimenovane *rumianek*. Tudi tukaj je opazno poimenovalno prepletanje: na Podhalju se navadna kamilica ali navadni osatnik (*Leucanthemum vulgare*) imenuje tudi *kokoski*, *kokoska* (Kaš Podh 4/519). Zabeleženo je tudi ime z nejasno onomaziološko podlago *margareta* za poljsko kamilico, večjo od kamilice (Zar SSioł 68); na Podhalju *margaretka* (Kaš Podh 6/40), *margarytka* (Kaš Podh 6/41) ter *pogoda-dysc* (Kaš Podh 4/519). Kamilica je ponekod imenovana *stokrocja* – ime nakazuje podobnost cvetov kamilice z marjetico in hkrati večjo velikost kamilice (Pelc SGLub 5/427). Ime *gosji popek* (SGP PAN 8/307) se nanaša na marjetico, redkeje na kamilico.

34 Poimenovanje naj bi bilo znano tudi v slovaščini in se povezuje z napovedjo: če spomladi zacveti veliko *stokrotk*, bo jeseni veliko otrok sirot.

teha (23. april); (g) *pierwioska*, ker spomladi prve zacvetijo (prim. *pierwiosnek* 'jeglič'), in (h) *murawnik*, kar je povezano z rastiščem (prim. *murawnik* 'trata').

Morebitno pojasnilo imena *dekliški hlapček* bi lahko izhajalo iz zdravilne rabe marjetice in bilo nato preneseno tudi na ivanjščico. Po poljskem kulturnem izročilu naj bi najpogostejše pripravljali poparek iz cvetov in ga med drugim uporabljali za zdravljenje ženskih boleznih, npr. pri menstruaciji ali belem toku. Ponekod so tudi porodnicam, ki so bile brez mleka, dajali piti prevretek iz cvetov marjetic, kuhanih v mleku (Bartmiński 2019: 246–247). Zato se morda v poimenovanju *dekliški hlapček* skriva pomenska motivacija, da je bila rastlina pomočnik ženskam in dekletom pri njihovih težavah.

7 SKLEP

Raziskava slovenskih poimenovanj za ivanjščico (*Leucanthemum*) je pokazala izjemno poimenovalno raznolikost, ki je rezultat prepleta različnih zaznavanj lastnosti rastline, časovne umeščenosti njenega cvetenja, kulturnega izročila ter pragmatičnih in vrednostnih presoj okolja, v katerem so poimenovanja nastajala. Analiza je razkrila, da so slovenska ljudska imena za ivanjščico tesno povezana z osnovnimi motivacijskimi vzorci ljudske fitonimije, pri čemer imajo osrednje mesto vizualna zaznava, cerkveni koledar in ljudska verovanja. Posebej opazen je preplet poimenovanj z marjetico (*Bellis*), ki izhaja iz morfološke podobnosti obeh rastlin kot tudi iz ljudske poimenovalne raznolikosti, ki ni v nobeni povezanosti z znanstveno taksonomijo. Kontrastivni pogled na nemško in poljsko gradivo je potrdil, da gre za širši evropski pojav, znotraj katerega se ponavljajo primerljive pomenske motivacije, a se hkrati razkrivajo tudi kulturnospecifični poudarki. Prispevek potrjuje, da so ljudska rastlinska imena dragocen vir za razumevanje jezikovne slike sveta ter kulturnozgodovinskega odnosa skupnosti do narave.

VIRI IN LITERATURA

- AS = Rajko Bernik idr., *Agronomski terminološki slovar*, Ljubljana: Založba ZRC, 2025, DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610509585>.
- Babič 2011 = Saša Babič, Lingvistična antropologija in etnolingvistika, *Studia mythologica Slavica* 14 (2011), 169–180, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-WYQBZT6Q>.
- Bajec 1950 = Anton Bajec, *Besedotvorje slovenskega jezika 1: izpeljava samostalnikov*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1950.
- Barle 1937 = Janko Barle, *Prinosi slovenskim nazivima bilja*, Zagreb: Nadbiskupska tiskara, 1937.
- Bartmiński 2019 = Jerzy Bartmiński (ur.), *Słownik stereotypów i symboli ludowych II: rośliny – zioła*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2019.
- Bezljaj 2003 = France Bezljaj, *Zbrani jezikoslovni spisi 2*, ur. Metka Furlan, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003.
- Braun 1938 = Hermann Braun, *Wortgeographie des historischen Egerlandes: mit Wortatlas, 1 Übersichtskarte und 32 Kartenskizzen*, Halle (Saale): Niemeyer, 1938.

- Cilenšek 1892** = Martin Cilenšek, *Naše škodljive rastline v podobi in besedi*, Celovec: Družba sv. Mohorja, 1892–1896, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-9SZWLW79>.
- Cunningham 2019** = Scott Cunningham, *Enciklopedija čarovnih rastlin*, Ljubljana: Iskanja, 2019.
- Čop 1997/98** = Dušan Čop, O rastlinskih imenih na Gorenjskem, *Jezik in slovstvo* 43.1–2 (1997), 5–8.
- ESSJ I** = France Bezlaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika I: A–J*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1976.
- ESSJ IV** = France Bezlaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika IV: Š–Ž*, dopolnila in uredila Marko Snoj – Metka Furlan, Ljubljana: Založba ZRC, 2005.
- Gregorič 2015** = Jože Gregorič, *Kostelski slovar*, 2015, www.fran.si.
- Horvat 2010** = Mojca Horvat, Sadni, zelenjavni in cvetlični vrt v slovenskih narečjih (po gradivu za SLA), v: *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* 46: *slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*, ur. Vera Smole, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2010, 164–170.
- Kenda-Jež 2019** = Karmen Kenda-Jež, *Slovar oblačilnega izrazja ziljskega govora v Kanalski dolini*, 2019, www.fran.si.
- Koletnik 2008** = Mihaela Koletnik, Koroška botanična terminologija v Pleteršnikovem slovarju, v: *Od Megiserja do elektronske izdaje Pleteršnikovega slovarja*, ur. Marko Jesenšek, Maribor: Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 2008 (Zora 56), 230–247.
- Koletnik 2016a** = Mihaela Koletnik, Gornjeseniška botanična terminologija, v: *Rojena v narečje. Akademkinji prof. dr. Zinki Zorko ob 80-letnici*, ur. Marko Jesenšek, Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, 2016 (Mednarodna knjižna zbirka Zora 114), 166–189.
- Koletnik 2016b** = Mihaela Koletnik, Narečna poimenovanja za zdravilne rastline v Krajinskem parku Goričko, *Annales: anali za istrske in mediteranske študije. Series historia et sociologia* 26.4 (2016), 671–688.
- Koletnik – Kučič 2021** = Mihaela Koletnik – Vlasta Kučič, Fitonimi zdravilnih rastlin v severnem Prekmurju, *Fluminensia* 33.1 (2021), 105–122, DOI: <https://hrcak.srce.hr/259782>.
- Kolosova 2005** = Valerija B. Kolosova, Človeško telo in rastline: medsebojni odnosi med dvema sistemoma poimenovanja, *Etnolog* 15 (2005), 137–150.
- Kržišnik 2008** = Erika Kržišnik, Viri za kulturološko interpretacijo frazeoloških enot, *Jezik in slovstvo* 53.1 (2008), 33–47.
- Kumin Horvat 2018** = Mojca Kumin Horvat, *Besedotvorni atlas slovenskih narečij: kulturne rastline*, Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC, 2018.
- Martinčič idr. 2007** = Andrej Martinčič idr., *Mala flora Slovenije: ključ za določanje praprotnic in semenk*, Ljubljana: Tehniška založba Slovenije, 2007.
- Marzell 2000** = Heinrich Marzell, *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen 2: Daboecia - Lythrum*, Köln: Parkland, 2000 (1972).
- Pleteršnik** = Maks Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*, 2014 (1894–1895), www.fran.si.
- Ramšak 2019** = Mojca Ramšak, Etnobotanična metodologija: etnološki pristop, *Hladnikia* 43 (2019), 3–28.
- SES** = Marko Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, 2015 (1997), www.fran.si.
- SSKJ2** = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja, 2014 (1970–1991), www.fran.si.
- SSSJ** = Jerica Snoj – Martin Ahlin – Branka Lazar – Zvonka Praznik, *Sinonimni slovar slovenskega jezika*, 2018, www.fran.si.
- Stramljič Breznik 2008** = Irena Stramljič Breznik, *Ko cvetje spregovori jezikoslovcu*, Maribor: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 2008.
- Šulek 1879** = Bogoslav Šulek, *Jugoslavenski imenik bilja*, Zagreb: Dionička Tiskara, 1879.
- Tuma 1924** = Henrik Tuma, *Vocabolario botanico latino-sloveno*, 1924, <https://dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-UNLUBV80>.

SUMMARY

Slovenian Names for *Leucanthemum vulgare* (Oxeye Daisy) Intertwined with Names for *Bellis perennis* (Common Daisy) at the Intersection of Disciplines and a Cross-Linguistic Approach

This article addresses Slovenian folk names for *Leucanthemum vulgare* (oxeye daisy) as an expression of rich naming diversity shaped at the intersection of perceptual plant features, the temporal context of its flowering, cultural traditions, and value judgments within the environment where these names emerged. The analysis shows that the Slovenian folk phytonymy of oxeye daisy consistently reflects fundamental motivational patterns of folk naming, with visual perception—especially the color and shape of flowers—occupying a central role.

A significant portion of names originate from seasonal motivation, particularly the association of flowering with the annual and ecclesiastical calendar (midsummer, St. John's Day, Pentecost, and Corpus Christi), confirming the traditional understanding of plants as natural markers of time. In some cases, names also relate to perceptual properties, such as scent, and to cultural and religious traditions, notably in connection with rhymes that predict love outcomes or posthumous fate.

The overlap between names for oxeye daisy and common daisy (*Bellis perennis*) is particularly pronounced, stemming from the morphological similarity of the two plants and from the freedom of folk naming, independent of scientific botanical taxonomy. The analysis confirms that the same folk names are often used for different botanical species, reflecting an established naming mechanism.

A comparative insight into German and Polish phytonymy reveals that this is a broader European phenomenon, with matching motivational patterns, while also uncovering culture-specific emphases within individual language communities. The article affirms that folk plant names are important carriers of the linguistic worldview and a valuable source for understanding the relationship between language, culture, and perceptions of the natural environment.

ANA MARIJA JEVŠENAK

LEDINSKA IMENA V POTOPLJENI VASI DRUŽMIRJE

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.32.1.05](https://doi.org/10.3986/JZ.32.1.05)

Prispevek na kratko predstavlja že izginulo vas Družmirje, govor in ledinska imena na tem danes pretežno že potopljenem območju. Ledinska imena so bila zbrana s pomočjo informatorjev, ki so nekdaj živeli na tem območju, zemljevidov in zemljiških katastrov ter ankete o sedanjem poznavanju ledinskih imen na obravnavanem območju. Zapisana in predstavljena so glede na pomensko motivacijo, predstavljena so v obliki slovarskih sestavkov ter prikazana na zemljevidu. Uporabljena je bila metodologija projekta FLU-LED.

Ključne besede: dialektologija, srednjesavinjsko narečje, šoštanski krajevni govor, ledinska imena, Družmirje

Microtoponyms in the Submerged Village of Družmirje

This article briefly presents the now vanished village of Družmirje and the dialect and microtoponyms in this area, which is now mostly submerged. The microtoponyms were collected with the help of informants that once lived in this area, maps and land registers, and a survey on the current knowledge of microtoponyms in the area. They are recorded and presented according to their semantic motivation, presented in the form of dictionary entries, and shown on a map. The research uses the FLU-LED project methodology.

Keywords: dialectology, the dialect of the Middle Savinja Valley, the local speech of Šoštanj, microtoponyms, Družmirje

1 Uvod**1.1 O vasi Družmirje**

V prispevku so obravnavana ledinska imena vasi Družmirje in okolice. Družmirje je bilo obcestna vas v zahodnem delu Šaleške doline, ki so jo zaradi ugrezanja območja kot posledice izkopavanja lignita porušili. Ugreznine je zalila voda in nastalo je Družmirsko jezero. Območje Družmirskega polja, ki velja za enega kmetijsko najbolj rodovitnih in najbolj zgodaj poseljenih predelov Šaleške doline, naj bi bilo

Ana Marija Jevšenak ■ anamarija.jevsenak@gmail.com

Prispevek je nastal na osnovi avtoričinega diplomskega dela *Ledinska imena v potopljeni vasi Družmirje in okolici* (Jevšenak 2023) pod mentorstvom red. prof. dr. Vere Smole in doc. dr. Mojce Ilc Klun. Prva različica je bila predstavljena 22. 4. 2025 v študentski sekciji na 5. Slovenskem dialektološkem posvetu v Ljubljani. Temelji na raziskovalnih podatkih iz že obstoječih in javno dostopnih virov, ki so navedeni v razdelku Literatura in spletni viri, ter na gradivu, ki ni javno dostopno oziroma je dostopno pri avtorici na osnovi utemeljene prošnje.

glede na arheološke najdbe poseljeno že v (pozni) antiki (Ravnikar 2011: 19–27). Bogato in dolgo zgodovino obravnavane vasi nakazujeta tudi imeni potoka, ki je tekkel skozi vas, ter vasi: *Velunja* (*Və'lu:nja* ~ *Və'lu:ja*) in *Družmirje* (*Druž'mi:rje*), ki sta slovanskega izvora.

Prvi ohranjeni zapis imena kraja je iz leta 1309, in sicer kot *Tresimir*, leta 1311 kot *Stresimir*, leta 1318 pa že kot *Smersdorf* (Ravnikar 2011: 30, 80). To nemško poimenovanje je bilo v rabi še med drugo svetovno vojno, zapisano je tudi v katastru iz leta 1942 (kot *Schmersdorf*). Po Snoju (2009: 128) ime vasi izhaja iz pridevnika slovanskega osebnega imena **Družimirь*, prvotno ime **Družimir'e* (*selo*). Manj verjeten naj bi bil izvor iz nepotrjenega slovanskega osebnega imena **Tręsimirь*. Po legendi naj bi bil Tresimir knez, ki je s svojim ljudstvom poselil območje nekdanjega Družmirja in po katerem naj bi naselje tudi poimenovali.

Vas se je vse do rušenja in izseljevanja širila. Na začetku 60. let 20. stoletja je obsegala 94 hišnih števil. Porušili so jo v drugi polovici 20. stoletja – glavnino v letih 1974–1979 (Seher 1998: 284–308). Vas z najmanj tisočletno zgodovino je torej izginila v manj kot pol stoletja.

1.2 Nabor gradiva in metodologija ter dosedanje raziskave

Na usodo omenjenega območja se predvsem v zadnjih desetih letih vedno bolj opozarja, zlasti na lokalni ravni, z raznimi prispevki, projekti, razstavami in prireditvami. Prav tako so na tem območju delno že bila predstavljena ledinska imena, in sicer v reviji *List: revija za kulturna in druga vprašanja občine Šoštanj in širše* (Poles 2022), vendar samo tista, ki so izpričana v jožefinskem (1784–1790) in franciscejskem katastru (1825), zato sem se pri zbiranju ledinskih imen osredotočila na novejša poimenovanja, ki so bila v rabi v prejšnjem stoletju. Zbrala sem jih predvsem s pomočjo informatorjev.¹ Gradivo sem pridobila na terenu v obliki zvočnih posnetkov, ki sem jih nato transkribirala v fonetični transkripciji. Pri preučevanju sem se opirala na metodologijo zbiranja ledinskih imen pri projektu FLU-LED, ki je predstavljena v publikaciji *Metode zbiranja hišnih in ledinskih imen* (Klinar idr. 2012). Najprej sem ledinska imena zbirala preko spontanah pripovedi informatorjev. Že pred snemanjem sem se zavedala, da bo zbiranje ledinskih imen na danes potopljnem območju izziv. Zaradi časovne oddaljenosti uporabe ledinskih imen in neohranjene prvotne kmetijske podobe pokrajine so mi bili pri snemanju v pomoč številni zemljevidi, stare slike in katastri. Pri kasnejših intervjujih pa sem podatke pridobila s pomočjo vprašanj iz obrazca za dokumentacijo ledinskih imen, ki je predstavljen v Klinar idr. 2012.

¹ Informatorja sta bila avtoričina stara starša; informatorka B (roj. 1939 v Družmirju, kasneje se je selila v Šoštanj in Velenje) in informator D (roj. 1931 v Šoštanju, kasneje se je preselil v Velenje).

Zvočno pridobljeno gradivo je zapisano in urejeno tudi v slovarskih sestavih,² vsa pridobljena imena pa so analizirana glede na pomensko motivacijo.

1.3 Šoštanjski krajevni govor – govor informatorjev

Glede na narečno karto spada Družmirje v severni del srednjesavinjskega narečja štajerske narečne skupine. Srednjesavinjsko narečje diahrono uvrščamo v južnoštajersko narečno ploskev južne slovenščine (Šekli 2018: 341–342).

Govor informatorjev spada v šoštanjski krajevni govor, ki pa je pod vplivom knjižnega jezika že precej preoblikovan, nadnarečen, zato se določene narečne značilnosti v njem pojavljajo le občasno. Govor informatorjev je bil primerjan z analizo govora Gaberk, ki je nastala v sklopu diplomskega dela *Govor Gaberk pri Šoštanju* (1995) avtorice Terezije Balant, in z analizo govora Raven pri Šoštanju iz diplomskega dela *Glagolski sistem krajevnega govora Šoštanja* (2013) avtorja Janoša Ježovnika.

V govoru informatorjev se občasno opušča narečni umik s kratkega, dolgega končnega ali nekončnega naglašenege zloga proti začetku besede (*na're:dit/nare'di:t*, *'za:pret/zap'rē:t*, *po'su:šit/posu'ši:t*, *'jə:mou/'mē:u* (del -l m), *'bē:jžəla/bē'ža:la* (del -l ž), *'la:xkə/lax'kə:*, *'me:so/me'sə:*, *'pe:let/pe'la:t* (ned), z *'ro:kami/z ro'ka:mi*), vsi naglašeni samoglasniki so dolgi, dvoglasniki so se večinoma že monoftongirali (*'sje:stra > 'se:stra*, *'le:is > 'lē:s*, *'kūo:š > 'ko:š*, toda *s'le:iku* (del -l m), *'puo:l* in *'duo:l*), izgublja se zaokroženost *ā*. Prav tako v njunem govoru ni več prisotna ejevskavalizacija dolgega polglasnika. Kakovost kratkih samoglasnikov se med informatorjema razlikuje: informator D ima širši nenaglašeni *o* kot informatorka B, ki ima večinoma ozke ali zelo ozke (*ô*) – ti so največkrat za ustničniki in za *d*. Prav tako se zelo ozki kratki *e* (*ê*) pojavlja samo pri informatorki B. Poleg tega je zelo spremenljiva stopnja slabitve nenaglašanih samoglasnikov (*ut'ro:ci*, *ôt'ro:ci*, *ut'ro:ci*, *ot'ro:ci*, *ô'tro:ci*; *o'za:di*, *u'dza:di*; *v'sa:kiga*, *v'sa:kega*). Prisoten je pojav vrinjenega *j* v položaju med *o*: ter pripornikom *s*, *z* in zobnim zapornikom *d* (*za'de:jst*, *t'ro:jsu*, *z'vo:jzu*, *'xə:jdli*).

Čeprav so še zelo prisotne oblikoslovne značilnosti štajerske narečne skupine, je opazno tudi njihovo opuščanje, na primer: feminizacija srednjega spola v dvojini in množini (*dik'le:te*, *pe'ci:ve*, *se'mē:ne*), v ednini je srednji spol ohranjen (*ti:stə i'mē:*); pluralizacija dvojine v ženskem spolu (*smo se z'və:rnale*) – v moškem se dvojina ohranja; v 2. in 3. os. dv. in mn. imajo atematski glagoli končnico *-tal-te* (*'bə:te*), končnica za 1. os. dv. je *-ma* (*'dē:lama*, *u'pi:jema*); prehod glagolov na *-niti -em* v glagole na *-nati -am* (*smo se z'və:rnale*, *po'ga:snat*). V pregiban-

2 Ledinska imena in besedila so bila pripravljena z vnašalnim sistemom ZRCola (<http://zrcola.zrc-sazu.si>), ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil Peter Weiss.

ju se zaradi vpliva knjižnega jezika občasno pojavlja preglas za funkcijsko mehкими soglasniki, ki ni značilen za govore štajerske narečne skupine (z *'no:žem*). Nedoločnik je kratki, variantno tudi dolgi; v teh primerih ima enake oblike kot namenilnik (*po'su:šit/pòsu'ši:t*, *'za:pret/zap're:t*, *'de:lat*). Zaradi novejših naglasnih premikov in naglasne analogije, ki so povzročili izgubo končniškega ter povečini tudi mešanega in premičnega naglasnega tipa, je najpogostejše v rabi nepremični naglasni tip (*p're:mog – p're:moga*). Pod vplivom knjižnega jezika se pojavljajo tudi posamične oblike premičnega naglasnega tipa (*'ro:ke*, z *ro'ka:mi*). Določna oblika pridevnika se tvori s členom *ta* (*ta 'za:dna*, *ta 'pə:rvi*) (Smole 2012: 18; Balant 1995: 170–171). Ožjenarečne in iz nemščine prevzete besede že občasno nadomeščajo prevzete knjižne sopomenke (*'tɔ:kac > 'ja:boučnik*, *št're:kna > že'le:znica*).

K opuščanju narečnih značilosti je pripomoglo tudi dejstvo, da je bil pogovor sneman, večina informacij o ledinskih imenih pa pridobljenih s pomočjo vprašanj, ki so zahtevala kratke odgovore. Njun govor je tako bolj avtentičen v daljših snemanih pogovorih, ki se navezujejo na pripovedi iz njunega otroštva.

2 LEDINSKA IMENA

Ledinska imena (mikrotoponimi) so nenaselbinska zemljepisna lastna imena. Z njimi poimenujemo (a) dele površja za gojenje kulturnih rastlin (agronimi), pridelovanje krme, pašo živine (npr. travniki, pašniki) in rast gozda (gozdna imena); (b) vodne površine (vodna ledinska imena); (c) vzpetine (gorska ledinska imena); (d) poti in njihove dele ter orientacijske točke. Njihov namen, tako v preteklosti kot danes, je bil predvsem orientacijski, prav tako pa se v njih zrcali zgodovinski in jezikovni razvoj pokrajine (po Klinar idr. 2012: 13).

S pomočjo informatorjev je bilo zbranih 28 ledinskih imen, ki so v nadaljevanju prikazana tudi v obliki slovarskih sestavkov, in 30 pridevnikov, izpeljanih iz hišnih imen ali priimkov kmetov, s katerimi so poimenovali travnike, sadovnjake, gozdove, polja, njive ... Poleg tega je bilo iz odgovorov na anketo o ledinskih imenih ter iz zapisov na zemljevidih in v katastrih pridobljenih še 36 poimenovanj, ki so bila prav tako vključena v analizo pomenskih motivacij.

2.1 Pomenska motivacija zbranih ledinskih imen

Pri razvrščanju zbranih ledinskih imen glede na pomensko motivacijo sem izhajala iz motivacijske razlage ledinskih imen, zapisane v Klinar idr. 2012: 54–55. Zaradi odsotnosti ledinskih imen za nekatere segmente sem te iz navedb izpustila.

Največkrat (18-krat) se kot pomenska motivacija pojavi zemljišče: oblika površja, sestava in lastnost tal ter druge značilnosti zemljišča. Sledi osebno lastno ime (16-krat) – k njim lahko prištejemo tudi vseh 30 svojilnih pridevnikov lastni-

kov (hišno ime ali priimek lastnika), po katerih so poimenovali travnike, polja, gozdove, njive itd. Pogosta (15-krat) so tudi poimenovanja s pomensko motivacijo vodovja. To nakazuje, da je bilo obravnavano območje, predvsem ob Velunji in Paki, velikokrat poplavljen, torej precej močvirnato, kar potrjujejo tudi pripovedi informatorjev. Precej manj prisotna so ledinska imena s pomensko motivacijo rastlinstva (sedemkrat) in živalstva (dvakrat). Kot pomembna pomenska motivacija se je izkazal tudi človek oz. njegove dejavnosti, stvaritve ter lastniški in pravni odnosi (15-krat). Ledinsko ime ima lahko tudi več pomenskih motivacij, npr. *Kurje loke*.

V nadaljevanju so ob poimenovalnih motivacijah glasovno poknjženo zapisana vsa zbrana ledinska imena.

(1) zemljišče:

(a) oblike površja:

(i) uravnano površje, ravnina: *Ležno* ~³ *Ležnen* – *Ležen*, *Dobrava*;

(ii) nagnjeno in vzpeto površje: *Gorice*;

(iii) poglobljeno površje (vdrtine): *Graben*;

(b) sestava in lastnost tal: *Na Kamelcah* – *Kamelce*;

(c) značilnosti zemljišča: *Črna pot*, *Veliki travnik*, *Mali travnik*, *Na Delih* – *Dele*, *Spodnje loke*, *Zgornja loka*, *Gornje polje*, *Spodnje polje*, *Zgornja gmajna*, *Spodnja gmajna*, *Dolga njiva v Posteznicah*, *Podležnom*, *Pod Plazom*;

(2) vodovje: *Studenec*, *Tajht*, *Žabja vas*, *Kurje loke*, *Močvirje*, *Močvirski travnik*, *Travniki ob Paki*, *Cerovšekov tajht*, *Spodnje loke*, *Zgornja loka*, *Za Jezerom*, *Tamšetov brod*, *Ločevje*, *Njiva v Močlah*, *Loka*;

(3) rastlinstvo:

(a) rastlinske vrste: *Terstenjak*, *Dobrava*, *Jevše*, *Ločevje*, *Ločje*, *Trstičje*, *Miklavovi hrasti*;

(4) živalstvo:

(a) živalske vrste: *Žabja vas*, *Kurje loke*;

(5) človek:

(a) lastninski in pravni odnosi: *Zgornja gmajna*, *Spodnja gmajna*;

(b) človekova dejavnost:

(i) kmetijstvo: *Pungart*, *Za Ozarami* – *Ozare*;

(ii) druge dejavnosti: *Na Tržišču*;

(b) človekove stvaritve:

(i) naselje in stavbarstvo: *Šmihel*, *Njiva pri sušilnici*, *Njiva pri kozolcu*, *Nad Vasjo*, *Pri Falkovem križu*, *Pri Basistovem križu*, *Šmelcerjeva sušilnica*;

(ii) razmejitveni objekti: *Njiva onkraj štrekne*, *Travniki na onkraj štrekne*, *Za Polaku*;

3 Znak ~ označuje besedotvorne različice imena.

(6) lastna imena:

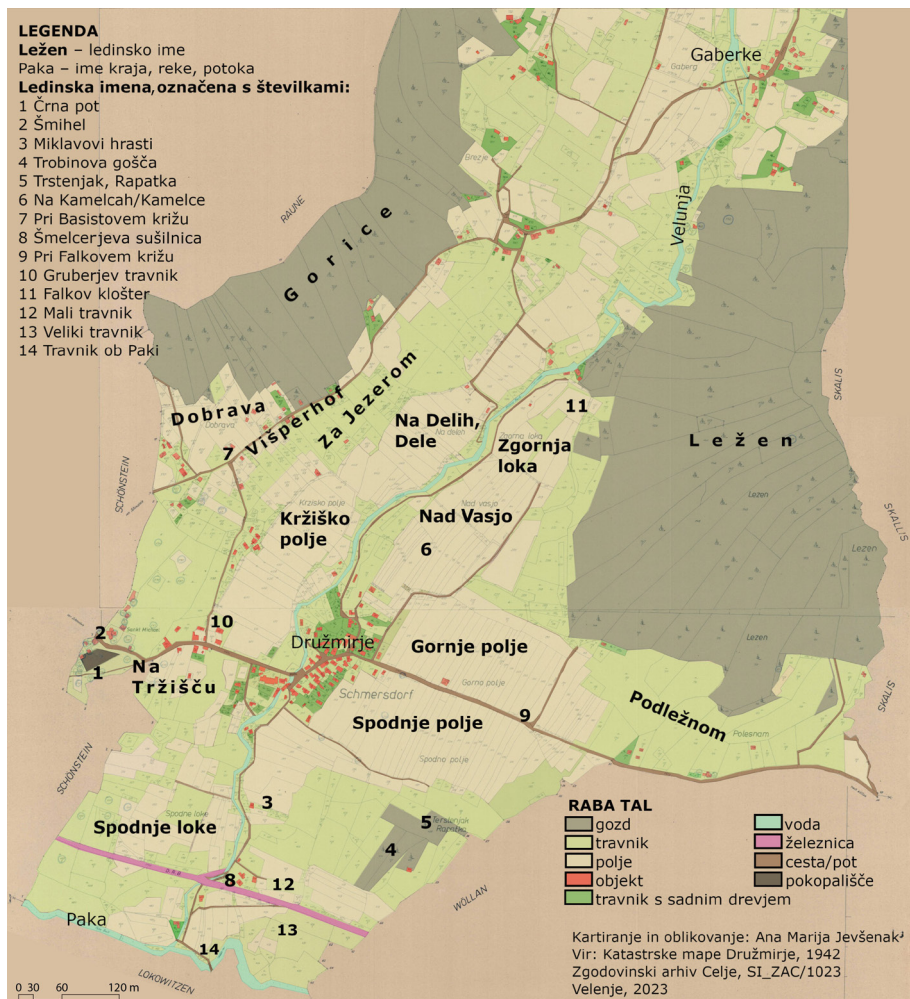
(a) osebna imena: *Gruberjev travnik, Trobinov gozd, Miklavovi hrasti, Tašlerjev travnik, Polje od Zgornjega Slivnika, Cerovšekov tajht, Rakova gošča, Bizjakov klanec, Falkov kloster, Stropniška njiva, Za Polaku, Tamšetov brod, Pri Falkovem križu, Njiva Zevnik, Pri Basistovem križu, Šmelcerjeva sušilnica, vsa ledinska imena s svojilnim pridevnikom iz hišnega imena ali priimka; Dvornikov, Hlišev, Virnikov, Šavčev, Miklavov, Božičev, Sotlerjev, Tašlerjev, Falkov, Srebreto, Šmelcerjev, Kodrunov, Kozlevčarjev, Trobinov, Kavretov, Kokolov⁴/Kokelov, Slomškov, Tamšetov, Apatov, Srebotnikov, Mešetarjev, Dermolov, Perovčev, Jonkov, Kosarjev, Bodjanov, Peskov, Miklavščev, Basistov.*

(7) Pomenska motivacija je nejasna: *Višperhof, Pringelc, Rapatka, Tržiško polje/ Križiško polje, Falkov kloster.*

Določena ledinska imena so prikazana tudi na zemljevidu oz. v katastru iz leta 1942. Na sliki 1 so vključena vsa zbrana ledinska imena, tudi iz katastrov, zemljevidov in ankete, katerih lokacija je znana in segajo na območje katastra – določena (npr. *Kurje loke, Razbornikov hrib*) segajo že v drugo katastrsko občino.

Primerjava zbranih ledinskih imen z ledinskimi imeni, zapisanimi v jožefinskem katastru (Poles 2022: 12–13), je pokazala, da so se številna ledinska imena, zabeležena v jožefinskem katastru, prav tako tudi še v franciscejskem katastru ter v katastru iz leta 1942, opustila in so jih nadomestila druga, predvsem s pomensko motivacijo lastnega imena. Na primer, poimenovanji *Rapatka* oz. *Trstenjak* sta v katastru zapisani na območju zaplate gozda, ki sta ga informatorja poimenovala *Trobinova gošča/Trobinov gozd*. Pri tem pa seveda ne smemo spregledati dejstva, da so na zemljevidih katastrov vključena le ključna ledinska imena tega območja.

⁴ Znak / označuje glasovne različice imena.

Slika 1: Zemljevid rabe tal in zemljepisnih imen v Družmirju

Glede na tvorjenost prevladujejo večbesedna poimenovanja, najpogosteje kot samostalniške besedne zveze s pridevniškim prilastkom, ki največkrat določa lastništvo oz. svojino ledine (*Miklavovi hrasti*, *Tašlerjev travnik*, *Falkov kloster* ...), nato pa tudi lego (*Spodnje polje*, *Zgornja gmajna* ...), lastnost in velikost (*Črna pot*, *Veliki travnik*, *Močvirski travnik* ...). Nekaj večbesednih ledinskih imen je tvorjenih tudi iz predložne zveze (*Za Jezerom*, *Nad Vasjo* ...) ali samostalniške besede s samostalniškim prilastkom (*Njiva pri kozolcu*). Enobesedna poimenovanja izhajajo predvsem iz občnoimenskih poimenovanj (*Gorice*, *Graben*, *Pungart* ...), nekatera pa so nastala tudi s sklapljanjem (*Podležnom*).

Večina obravnavanih imen je tvorjenih iz občnih imen, ki so danes v govoru še prisotna, nekaj občnih poimenovanj pa je sicer še znanih, vendar ne več v splošni rabi (*dobrava, močile, ločevje, gmajna* ...).

Ledinska imena kot odraz jezikovne preteklosti ohranjajo tudi značilnosti, ki se v govoru sicer opuščajo oz. niso več v rabi; npr. naglasne – *S'tu:dənc*, glasoslovne – *P'ri:nglɛ* in oblikoslovne – *Za Polaku* (končnica -u pri sam. m. sp. v Oed).

3 SLOVAR LEDINSKIH IMEN

3.1 Zgradba slovarskega sestavka

V slovarskih sestavkih je analiziranih 28 ledinskih imen, zbranih s pomočjo informatorjev. Glasovno poknjiženi iztočnici, opremljeni z neprvimi slovarskimi oblikami, za znakom ► sledi narečna iztočnica, za njo so v lomljenih oklepajih navedene pregibne oblike, obvezno roditeljski, pri določenih poimenovanjih tudi tožilnik in mestnik. Za podpičjem sledita navedba lege ter izvor poimenovanja oz. ljudskoetimološka razlaga izvora. Nekaterim geslom sta v manjšem tisku v umaknjenem odstavku dodana tudi razlaga ali informatorjev opis ledinskega imena, zapisana v fonetični transkripciji.

3.2 Slovar ledinskih imen

Črna pot -e -i ž ► **Č̣:rne 'pɔ:t** (Red *Č̣:rne pɔ'ti:*); pot, ki je vodila iz Družmirja pod cerkvijo sv. Mihaela mimo pokopališča do Šoštanja. Poimenovanje izhaja iz občnoim. nar. *č̣:ran*, knjiž. *črn*, in nar. *'pɔ:t*, knjiž. *pot*. Pomenska motivacija za ime poti je bila njena barva, saj je bila posuta z lešem 'pogašeni delci premoga' (SSKJ2).

D: Ker so jo po'si:pali z 'le:šom, ki so ga dɔ'bi:vali pər s'ta:ri èlèkt'rɑ:mi in so 'ti:st 'lɛ:š pɔ'si:pali za 'ti:ste pɔ'ti.

Gorice -0 ž mn ► **Gó'ri:ce/Gɔ'ri:ce** (Red *Gó'ri:c/Gɔ'ri:c*); hrib, ki se razteza na SZ strani doline Velunje, danes tudi Družmirskega jezera. Poimenovanje izhaja iz občnoim. nar. *gɔ'ri:ca*, knjiž. *gorica* 'hrib, grič, vinograd (na griču)' (Snoj 2015).

Graben -bna m ► **G'ra:bən** (Red *G'ra:bna*); jarku podobno območje (travnik) ob železnici, kjer se je ob deževju nabirala voda. Poimenovanje je nastalo iz občnoim. nar. *g'ra:bən*, knjiž. pog. *graben* 'jarek', prevzeto iz nem. *der Graben* 'jarek', kar je sorodno z nem. *graben* 'kopati' (Snoj 2015).

B: Qd 'tɑ:te Tru'bi:nove 'gɔ:še, 'tu:ki je 'mɔ:gu 'bi:t en 'ta:k 'pɔ:tɔk, ki je 'šɔ:u pod že'le:zanco, 'pɔ:l se je pa, a 'ne:, je 'ta: g'ra:bən 'pɑ:ršu dɔ 'Pa:ke. 'Tu:le 'dɔ:u, dɔ 'Pa:ke se je iz'li:voɔ. 'Ta: 'pɔ:tɔk je biɔ sa'mɔ: tak'ra:t, 'ke:der je blɔ dɛ'že:vje, ko ga pa 'ni: b'lo:, je 'bi:u pa 'su:x.

Gruberjev travnik -ega -a m ► **G'ru:berjev/G'ru:bərjev t'ra:ɯnik** (Red *G'ru:bər-jeɯga t'ra:ɯnika*); travnik je dobil ime po lastnikih, ki so se pisali Gruber.

B: G'rɛ:mo 'go:rteɟ x G'ru:berju. [...] G'rɛ:mo na t'ra:ɯnik G'ru:bərjəv.

Hrastelov hrib -ega -a m ▶ **Xras'te:lou/Xres'te:lou x'ri:p** ⟨Red *Xras'te:louga/Xres'te:louga x'ri:ba*⟩; hrib vzhodno od Hudobreznikovega hriba. Poimenovali so ga po bližnji kmetiji Hrastel.

Hudobreznikov hrib -ega -a m ▶ **Xudob'rę:znikou x'ri:p** ⟨Red *Xudob'rę:znikouga x'ri:ba*⟩; hrib za Termoelektrarno Šoštanj (TEŠ), vzhodno od Vrhovnikovega hriba. Poimenovanje izvira iz imena bližnje kmetije Hudobreznik.

Kurje loke -ih -0 ž mn ▶ **'Ku:rje 'lō:ke** ⟨Red *'Ku:rjix 'lō:k*⟩; naravno kopališče in območje ob reki Paki v jugovzhodnem delu Šoštanja, tam, kjer je danes tovorni vhod v TEŠ (Poles 2021: 15). Poimenovanje je nastalo iz občnoim. nar. *'ku:rje*, knjiž. *kurje*, in občnoim. nar. *'lō:ke*, knjiž. *loke* mn od *loka* 'nekoliko močvirnat travnik ob vodi' (Snoj 2009: 244). Informatorjema je bil izvor imena, predvsem pridevnika *kurje*, neznan. Po izročilu Danila Čebula pa so se na tem mestu pasli prašiči in kokoši, kar bi lahko bil povod za ime, prav tako naj bi nekoč tam živel a Kurja Lonka (Poles 2021: 15).

D: 'Tō: je 'Pa:ka 'te:kla in 'ta:m je blō 'ma:l 've:č ska'lō:vja pa 'tō:, [...] ka'mę:ne p'lō:šče in 'ta:m je pa 'bi:ū ən 'ta:k od'sę:k in 'ta:k tul'mu:n, a 'ne:, ki je biū glo'bo:k kot 'ma:lo 'ję:zerce in glo'bo:ko je b'lō: na sre'di:ni 'tut t'ri: 'mę:tre pa še 've:č. In 'ta:m 'ti:ste kam'hi:te p'lō:šče pa 'ta:m, 'ta:m smo se 'sō:nčli in se 'kō:pali ū 'ti:stem ba'zę:nu. [...] Ug'la:ūnem, ve'li:k 'Šō:štančanou je 'xō:dlo 'tu: 'gō:r se 'kō:pat.

Ležno ~ Ležnen uradno **Ležen** -a m ▶ **'Lę:žnō ~ 'Lę:žnən** ⟨Red *'Lę:žna* tudi iz *'Lę:žnega*, Ted ū *'Lę:žno*, Med ū *'Lę:žnem*⟩, gozd, ki se je raztezal med dolinama potokov Velunje in Sopote. Poimenovanje etimološko ni pojasnjeno. Po besedah informatorjev naj bi bilo to območje precej uležano, zaradi česar bi lahko sklepali, da je pomenska motivacija lahko oblika površja. Bezljaj v *Slovenskih vodnih imenih* navaja potok *Ležič*. Ime naj bi izviralo iz glagola **lęči*, **lęzem* ← **legti*, **lęgō*. Badjura za občnoim. *lęga*, mn. *lęge*, poda pomen 'ravninice, planje, kjer polega živina'. Dalje našteje nekaj ledinskih imen, med njimi tudi ledinsko ime *Ležen* (Bezljaj 1956: 340). Prav tako za poimenovanje male ravninske ploskve omenjeno ime navaja Sore (1993: 95).

D: 'Tō: je b'lō: [...] 'bō:l 'ra:ūno, a 'ne:, in 'tō:lk je b'lō: 'gō:zda pa 'tō:, 'a:mpak 'ta:m sō borov'ni:ce se ze'lō: dər'zale. B: Je 'mō:glō 'kər 'və:lko 'bi:t, kō je 'ma:ma 're:kla: »'A:xtete, da se na 'bō:te zgu'bi:li.« Tō je 'mō:glō 'və:lko 'bi:t.

Mali travnik -ega -a m ▶ **'Ma:li t'ra:ūnik ~ Ta 'ma:li t'ra:ūnik** ⟨Red *Ta 'ma:lga t'ra:ūnika*, *'Ma:lga t'ra:ūnika*, Med na *Ta 'ma:lmū t'ra:ūniku*⟩; travnik v lasti kmetije Šmelcer⁵ ob poljski poti ob *Travniku ob železnici*. Pomenska motivacija je bila velikost travnika.

5 Šmelcer je bilo hišno ime družine informatorke B.

Močvirski travnik -ega -a m ▶ **Moč'vi:rski t'ra:ɯnik** ~ **Moč'vi:rni t'ra:ɯnik** (Red *Moč'vi:rzga/Moč'vi:rnegā t'ra:ɯnika*, Med na *Moč'vi:rskem/Moč'vi:rnem t'ra:ɯniku*) tudi **Močvirje** -a s ▶ **Moč'virje** (Red *Moč'vi:rja*); močvirnat travnik ob *Grabnu* oz. ob železnici.

B: Moč'vi:rski t'ra:ɯnik je biɥ ob G'ra:bnu.

Miklavovi hrasti -ih -ov m mn ▶ **Mik'la:vovi/Mək'la:vovi x'ra:sti** (Red *Mik'la:vo-vix/Mək'la:vovix x'ra:stou*); drevored hrastov v lasti Miklava, ki so se nahajali za Šavčevimi poslopji. Poimenovanje izhaja iz priimka *Miklav* in rastlinskega poimenovanja *hrasti*.

Njiva onkraj štrekne -e -e ž ▶ **'Ni:va 'ɔ:nkraj/'u:nkraj št'rɛ:kne** (Red *'Ni:ve 'ɔ:nkraj/'u:nkraj št'rɛ:kne*); njiva, ki je bila na drugi strani železnice kot hiša oz. vas. Poimenovanje izhaja iz občnoim. nar. *št'rɛ:kna*, prim. iz nem. *die Strecke* 'pot, proga', knjiž. *železnica* (Snoj 2015).

Njiva pri kozolcu -e -u ž ▶ **'Ni:va pri kɔ'zɔ:ɯcu** (Red *'Ni:ve pri kɔ'zɔ:ɯcu*); njiva v lasti Šmelcerjev, ki se je raztezala ob kozolcu.

Njiva pri sušilnici -e -i ž ▶ **'Ni:va pri su'ši:ɯnici** (Red *'Ni:ve pri su'ši:ɯnici*); njiva v lasti Šmelcerjev, ki se je raztezala ob sušilnici.

Pringelc -a m ▶ **P'ri:ngəlc/P'ri:nglc** (Red *P'ri:ngəlcā/P'ri:nglcā*); izvir izpod Hudobreznikovega vrha, danes je na tem mestu postavljen hladilnik Termoelektrarne Šoštanj. Poimenovanje etimološko ni pojasnjeno.

D: 'Tu: ko je 'dɔ:j elekt'ra:na, a 'ne:, na 'tɔ:ti st'ra:ni elekt'ra:rne. 'Ta:m je 'bi:ɥ, 'ja:, 'ta:k iz'vi:r. Iz'vi:r in 'tja: smɔ 'mi: 'xɔ:dli. 'Ta:m je 'pɔ:l biɥ 'ta:k 'ma:li 'pɔ:tok 'dɔ:ɥ in 'ta:m s'pɔ:dej, ko se je že u'mi:ru, je pa 'tu:t b'la: 'vo:da, o'zi:roma nap'ra:va, da sɔ 'la:x 'žɛ:nske pe'ri:lo s'pi:rale. 'Tja: 'go:r smo 'mi: 'ma:mi 'vɔ:zli, a 'ne:, pe'ri:lɔ z vo'zi:čkām, da je 'ta:m s'pi:rala pe'ri:lɔ. 'Tɔ: je biɥ 'ta: P'ri:ngəlc. AM: A Pringlc je bil tudi potok? [...] D: 'Ne:, P'ri:ngəlc je biɥ iz'vi:r, 'kɔ:k je pa 'tɛ:mu pɔ'tɔ:ku ... na 'vɛ:m. [...] AM: Zakaj ste tako rekli? D: Za'tɔ:, kɔ je bla 'do:bra, 'či:sta 'vo:da in je do'bi:ɥ to i'mɛ:.

Pungart -a m ▶ **'Pu:ngərt** (Red *'Pu:ngərtā*, Ted *'Pu:ngərt*, Med u *'Pu:ngərtu*); je splošno ime za sadovnjak oz. nasad sadnih dreves. Poimenovanje izhaja iz občnoim. nar. *pungart* < *(pungart)-ъ ← bav. srvnem. *poumgart* za srvnem. *Boumgarte* 'drevesnica' (> nem. *Baumgarten* 'drevesnica, arboretum') (Horvat 2016: 301).

B: Is 'Pu:ngərtā smo 'ja:pke prəp'e'la:li.

Razbornikov hrib -ega -a m ▶ **'Raz:bernikou x'ri:p** (Red *'Ra:zbernikouga x'ri:ba*); hrib, poimenovan po bližnji kmetiji Razbornik.

Studenec -nca m ▶ **S'tu:dənc** ⟨Red *S'tu:dəncia*⟩ tudi **Petretov studenec** -ega -nca m ▶ **Pet'rɛ:tou s'tu:dənc** ⟨Red *Pet'rɛ:touga s'tu:dəncia*⟩, kasneje so izvir preimenovali v **Tresimirjev studenec** -ega -nca m ▶ **T'rɛ:simirjev s'tu:dənc** ⟨Red *T'rɛ:simirjeuga s'tu:dəncia*⟩; izvir vode pod Lokoviškim hribom. Enako so imenovali tudi precej kratek potok, ki je tukaj izviral in se je izlival v Pako. Poimenovanje je nastalo iz občnoim. nar. *s'tu:dənc* ali *stu'de:nc*, knjiž. *studenec* 'manjši izvir vode' (Snoj 2015). Poimenovanje *Petretov studenec* je sestavljeno iz svojilnega pridevnika hišnega imena nar. *Pet'rɛ:*, knjiž. *Petre*. Trenutno poimenovanje studenca pa izvira iz svojilnega pridevnika imena nar. *T'rɛ:simir*, knjiž. *Tresimir*. Po legendi naj bi bil Tresimir knez, ki je s svojim ljudstvom naselil območje nekdanjega Družmirja. Po njem naj bi naselje tudi poimenovali.

Šmihel -a m ▶ **Šmi'xɛ:ɥ** ⟨Red *Šmi'xɛ:la*⟩; območje, kjer je stala cerkev sv. Mihaela s pripadajočimi objekti. Poimenovanje je nastalo po cerkvi sv. Mihaela, nem. *šent Mihael*, ki se je s hitrim govorom obrusil preko *Šmihel* v *Šmihel*, nar. *Šmi'xɛ:ɥ* (Snoj 2015; 2009: 416).

Tajht -a m ▶ **'Ta:jxt** ⟨Red *'Ta:jxta*⟩; majhno jezero oz. močvirje pod staro elektrarno na južni strani, ki se je izsušilo. Prevzeto iz nem. *Teich* 'ribnik, baje' (Pons 2023).

Tašlerjev travnik -ega -a m ▶ **'Ta:šlerov t'ra:ɥnik** ⟨Red *'Ta:šlerjouga t'ra:ɥnika*, Med na *'Ta:šlerjoumu t'ra:ɥniku*⟩; travnik v lasti Tašlerjev.

Travnik ob Paki -a -i m ▶ **T'ra:ɥnik op_ 'Pa:ki** ⟨Red *T'ra:ɥnika op_ 'Pa:ki*⟩; travnik v lasti Šmelcerjev, ki je ležal ob Paki. Poleg so bile njive v lasti različnih kmetov iz Družmirja in Lokovice. Pomenska motivacija je njegova lega.

Travnik ob železnici -a -i m ~ **Travnik na onstran šrekne** -a -e m ~ **Travnik na onkraj štrene** -a -e m ▶ **T'ra:ɥnik ob žɛ'lɛ:znici** ~ **T'ra:ɥnik na 'u:nst'ra:n št'rɛ:kne** ~ **T'ra:ɥnik na 'u:nk'ra:j št'rɛ:kne** ⟨Red *T'ra:ɥnika ob žɛ'lɛ:znici* ~ *T'ra:ɥnika na 'u:nst'ra:n št'rɛ:kne* ~ *T'ra:ɥnika na 'u:nk'ra:j št'rɛ:kne*⟩; travnik ob železnici, na isti strani kot kmetija Šmelcer oz. Družmirje ter na drugi strani kot *Veliki travnik*.

B: Ker je biɥ na 'tɛj st'ra:ni, kɔ je bla 'xi:ša. Ta 'və:lek t'ra:ɥnik je biɥ pa 'tu:ki 'do:l, a 'ne: [na drugi strani železnice].

Trobinov gozd -ega -a m ▶ **Tro'bi:nou 'gɔ:st** ⟨Red *Tro'bi:nouga 'gɔ:zda*⟩; tudi **Tru'bi:nova 'gɔ:ša** -e -e ž; manjša zaplata gozda v lasti Trobine. Poimenovanje izhaja iz priimka Trobina in občnoim. nar. *'gɔ:st*, knjiž. *gozd*, oz. občnoim. nar. *'gɔ:ša* = *'gɔ:šča*, knjiž. *gozd*.

Veliki travnik -ega -a m ▶ **'Və:lik/'Və:lek t'ra:ɯnik ~ Ta 'və:lek t'ra:ɯnik ~ 'Na:š ta 'vɛ:č(i) t'ra:ɯnik** (Red *'Və:lkiga t'ra:ɯnika*, Med na *'Və:lkmu t'ra:ɯniku*); travnik v lasti kmetije Šmelcer med železnico in Pako, danes so tam deponija premoga in objekti v lasti Premogovnika Velenje. Pomenska motivacija je bila velikost travnika, saj je bil to največji travnik v lasti Šmelcerjev.

Višperhof -a m ▶ **'Vi:šper'xɔ:f** (Red *'Vi:šper'xɔ:fa*); območje hiš pod Goricami. Izvor imena etimološko ni pojasnjen. Glede na pogovor z informatorjema naj bi po ljudski etimologiji poimenovanje pomenilo višje dvorišče. Izvor imena bi lahko povezali z izvorom imena potoka *Višprijski potok*, ki ga Bezlaj navaja kot levi pritok Zilje na Koroškem, ter toponimom *Višprije*. Poimenovanji naj bi izvirali iz sbh. *vispar, ispar* »sursum, qui supra est« (Bezlaj 1961: 303), kar bi v slovenščino prevedli kot »gor, kdor/ki je zgoraj«.

D: 'Tu: je blɔ po z'gɔ:ni 'čɛ:sti p'rɔ:ti 'Ga:berkam, ker 'ta:mle 'nɛ:k se je pa 'čɛ:sta zd'ru:žla. 'E:na je pɔd Gɔ'ri:camɪ, 'e:na pa ɔd Bɔd'ja:na 'gɔ:r. [...] Po 'nɛ:mško, 'ja:, 'xɔ:f je, 'xɔ:f je d'vɔ'ri:šče. [...] 'Ta:m sɔ že prɛd d'ru:gɔ sve'tɔ:ɯno 'vo:jno, a 'ne:, sɔ ble 'ta:m že 'xi:še, sɔ gra'di:li. Se p'ravi, po 'pɔ:rvi sve'tɔ:ɯni 'vo:jni se je 'tɔ: pɔ'čɛ:si nas'ta:jalo. [...] B: 'Bɔ:l sɔ b'li: 'dɛ:lɔuski 'raz:ret, 'bɔ:l kɔ 'ne: 'dɛ:lɔuski. D: 'Ja:, 'bɔ:l, 'no:, s'kɔ:r že 'ne:ke s'rɛ:dnjiga s'lo:ja. B: 'Xɔ:dli sɔ vɔ To'va:rno 'u:snja 'Šɔ:štan, a 'ne:. 'Že:ne sɔ ble pa dɔ'ma:. 'Mɛ:le sɔ mo'gɔ:če 'ka:ko 'ni:vico pa 'vɛ:rt, 'tɔ: je b'lɔ: ɔ'se:.

Vrhovnikov hrib/vrh -ega -a m ▶ **Vər'xɔ:vənkɔu x'ri:p/'və:rx** (Red *Vər'xɔ:vənkouga x'ri:ba*, Med z *Vər'xɔ:vənkouga x'ri:ba*); hrib za Termoelektrarno Šoštanj, poimenovan po kmetiji Vrhovnik v neposredni bližini.

Žabja vas -e -i ž ▶ **'Ža:bja 'va:s** (Red *'Ža:bje 'va:si*); močvirnat travnik ob Paki, tam, kjer je bil nekoč speljan kanal za Tovarno usnja, oz. ob Agrariji. Poimenovanje je nastalo iz občnoim. nar. *'Ža:bji* in *'va:s*, knjiž. *žabji* in *vas*. Po mnenju informatorjev je *Žabja vas* poimenovanje za močvirnat travnik, kjer je bilo veliko žab in ni bilo naselja oz. zaselka, čeprav so bile v njeni bližini štiri hiše. Se pa kot naselbinsko ime pojavi na območju pod Goricami, vendar že višje pri Gaberkah. Zanimivo je, da v obravnavanih katastrih (franciscejski kataster (VAČ 2023) in kataster iz leta 1942 (ZAC 1942)) ime ni označeno, se pa pojavi na topografskih kartah iz let 1935–1941 in 1996. »Ime je prvotno označevalo mlako z žabami, drugotno naselje ob njej.« (Snoj 2009: 485)

AM: Zakaj se je imenovala Žabja vas? D: 'Vɛ:š 'ka:j 'je:, 'ta:m je b'lɔ: moč'vi:rje in sɔ ɔb vi'čɪ:ra:x 'ža:be reg'la:le. 'Re:s, a 'vɛ:š, p'ra:ɯ 'ta:k, da se je 'čɛ:lo 'pɛ:tje 'čɛ:lo. 'Pɔ:l je dɔ'bi:ɯ 'ti:stɔ 'i'mɛ:. 'Re:s, je b'lɔ: pɔ:ɯno 'ža:b 'ta:m in pɔ vi'čɪ:ra:x je b'lɔ: 'ti:stɔ reg'la:nje in 'pɔ:l sɔ 'da:l 'ta:k vz'dɛ:vek, 'Ža:bja 'va:s. AM: Koliko je bilo pa tam hiš. B: No'bɛ:ne. D: 'Ja:, sɔ p'ra:ɯm, 'ni:žje 'dɔ:ɯ sɔ b'le: 'pɔ:l 'xi:še, s'tiri. AM: Torej Žabja vas ni bila vas? D: 'Ne:, 'ne:, [...] 'sa:m 'vaz_-'ža:p, bi 'la:xkɔ 'rɛ:ku. AM: Kaj je bilo potem to [...] D: 'Tra:ɯnik, moč'vi:rje. [...]

Zemljišča/ledine so poimenovali tudi po lastnikih, npr. **Slomškov** (travnik) ▶ **S'lq:mšekou**, **Hlišev** (travnik) ▶ **X'li:šou**, **Polje od Zgornjega Slivnika** ▶ **Z'gq:r-niga S'li:unika 'pqlle**, in mejaših, npr. **Njiva ob Dvornikovi njivi** ▶ **'Ni:va ob D'vq:rnikovi 'ni:vi**.

4 ANKETA O POZNAVANJU LEDINSKIH IMEN

V sklopu raziskave me je zanimala tudi ohranjenost in pogostnost poznavanja ledinskih imen na tem, danes pod jezerom potopljenem območju, zato sem izvedla anketo, s katero sem poleg podatkov o poznavanju že zbranih ledinskih imen pridobila še nekaj novih poimenovanj. Čeprav za ta ledinska imena nimam ohranjenega glasovnega posnetka, so določene narečne značilnosti govora vidne tudi preko zapisa poimenovanj (npr. *Za Polaku*, *Kurja ves*). V anketo sem vključila ledinska imena, zbrana s pomočjo informatorjev, ter tista, zapisana v katastrih iz let 1825, 1942 in 1955, za katera se je kasneje izkazalo, da so, razen redkih, anketirancem tako kot tudi informatorjema neznana.

Pri anketi izpostavljam tri vprašanja, ki so se nanašala na poznavanje termina in definicije ledinskega imena, poznavanje poimenovanj ledinskih imen na območju Družmirja in ali se je kakšno poimenovanje na obravnavanem območju skozi čas spremenilo.

Anketo je odprlo 85 oseb. Skoraj vsi anketiranci so bivali ali še bivajo v Šaleški dolini. Kar 68 % vprašanih pa se je v življenju že preselilo, od tega jih je šest za kraj izselitve navedlo Družmirje. Vsi vprašani vas Družmirje poznajo. Precej manj, 38,8 %, jih je označilo, da vedo, kaj so ledinska imena. Na vprašanje o poznavanju navedenih ledinskih imenih v Družmirju in okolici je odgovorilo 64,7 % vseh anketirancev. Največkrat so bila označena imena *Gorice* (48 %), *Šmihel* (45 %), *Tajht* (36 %), *Ležen* (36 %), *Črna pot* (35 %), *Žabja vas* (29 %), *Graben* (27 %), *Pungart* (24 %) in *Trobinov gozd* (24 %). Omenjena ledinska imena so ali še vedno v rabi (*Gorice*, *Ležen*) ali pa so splošno rabljena (npr. *Tajht*, *Graben*, *Pungart*, *Šmihel* ...). Osem vprašanih je navedlo, da ne pozna nobenega ledinskega imena. Kot novi poimenovanji sta bili navedeni *Tresimirjev studenec*, nekoč *Petretov studenec* oz. *Studenec*, ter *Družmirsko* oz. *Šoštanjско jezero*.

5 SKLEP

Zbiranje ledinskih imen je ravno zaradi popolne spremembe obravnavanega območja predstavljalo velik izziv. S pomočjo informatorjev je bilo zbranih 28 poimenovanj, h katerim lahko dodamo tudi 30 svojilnih pridevnikov, tvorjenih iz hišnega imena ali priimka lastnika zemljišča, ter 36 ledinskih imen, ki so bila zbrana s pomočjo katastrov, zemljevidov in ankete. Zbrana ledinska imena ter rezultati ankete

kažejo, da je veliko ledinskih imen na območju Družmirja še ohranjenih, čeprav jih zaradi spremembe pokrajine od leta 1975 večina ni več v rabi. Slabše sta poznana njihova lega in izvor, kar je bilo tudi pričakovano. Najmanj poznana so ledinska imena, zapisana v katastrih. Ta so nadomestila druga, novejša poimenovanja, predvsem po lastnikih zemljišč. Raznolikost in številčnost poimenovanj na obravnavanem območju potrjujejo tudi ledinska imena, ki so jih zapisali anketiranci.

Glede na nekatere odzive anketirancev ob napisu *Šoštanjsko* namesto *Družmirsko jezero* ter ob preimenovanju izvira lahko sklepamo, da je vrednost ledinskih imen na tem območju predvsem spomin na nekdanjo podobo in funkcijo tega območja. Poleg tega so ledinska imena odraz krajevnega govora, torej govora Družmirja (širše šoštanjskega krajevnega govora), katerega govorci so se bili vsi primorani preseliti – kratek opis govora informatorjev je vključen tudi v prispevek. Vse omenjeno nas torej opozarja na pomembnost in nujnost, da se ledinska imena na obravnavanem območju ohranjajo in se ne spreminjajo zaradi turističnih ali drugih potreb, saj se s tem briše del pokrajinske, kulturne in tudi jezikovne preteklosti.

SEZNAM KRAJŠAV

bav. = bavarsko; **del -l** = deležnik na -l; **dv.** = dvojina; **knjiž.** = knjižno; **m** = moški spol; **Med** = mestnik ednine; **mn** = množina; **nar.** = narečno; **ned.** = nedoločnik; **nem.** = nemško; **občnoim.** = občnoimensko; **Oed** = orodnik ednine; **os.** = oseba; **pog.** = pogovorno; **Red** = roditelj ednine; **roj.** = rojen; **sam.** = samostalni; **sbh.** = srbohrvaško; **sp.** = spol; **srvnem.** = srednjevisokonemško; **sv.** = sveti; **Ted** = tožilnik ednine; **ž** = ženski spol

VIRI IN LITERATURA

- Balant 1995** = Terezija Balant, *Govor Gaberk pri Šoštanju*, diplomsko delo, Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta, 1995.
- Bezljaj 1956** = France Bezljaj, *Slovenska vodna imena 1: A–L*, Ljubljana: SAZU, 1956.
- Bezljaj 1961** = France Bezljaj, *Slovenska vodna imena 2: M–Ž*, Ljubljana: SAZU, 1961.
- Horvat 2016** = Mojca Horvat, SLA V165(a).01 'sadni vrt', 2/66, v: *Slovenski lingvistični atlas 2: kmetija 2: komentarji*, ur. Jožica Škofic – Matej Šekli, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016 (Jezikovni atlas), 300–303.
- Jevšenak 2023** = Ana Marija Jevšenak, *Ledinska imena v potopljeni vasi Družmirje in okolici*, diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2023.
- Ježovnik 2013** = Janoš Ježovnik, *Glagolski sistem krajevnega govora Šoštanja*, diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2013.
- Klinar idr. 2012** = Klemen Klinar – Jožica Škofic – Matej Šekli – Martina Piko-Rustia, *Metode zbiranja hišnih in ledinskih imen, Projekt FLU-LED v okviru Operativnega programa Slovenija–Avstrija 2007–2013*, Jesenice – Celovec: Gornjesavski muzej Jesenice, 2012.
- Poles 2021** = Špela Poles, Na Pusti grad bo šla vzpenjača, *List: revija za kulturna in druga vprašanja občine Šoštanj in širše* 15.2 (2021), [pril. Kulturni list občin Šoštanj], 13–15.
- Poles 2022** = Rok Poles, Družmirje – prehod skozi izgubljeno krajino, *List: revija za kulturna in druga vprašanja občine Šoštanj in širše* 26.9 (2022), [pril. Kulturni list Občine Šoštanj], 12–13.
- PONS 2023** = *PONS spletni slovar*, <https://sl.pons.com/prevod>.
- Ravnikar 2011** = Tone Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja I*, Šoštanj: Krajevna skupnost Šoštanj, 2011.

- Seher 1998** = Anton Seher, *Zgodovina premogovnika Velenje 2*, Velenje: Premogovnik Velenje, 1998.
- Smole 2012** = Vera Smole, *Pregled narečnih skupin slovenskega jezika: del vsebin za predmet Slovenska dialektologija*, Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2012.
- Snoj 2009** = Marko Snoj, *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*, Ljubljana: Modrijan, Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009.
- Snoj 2015** = Marko Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, ³2015, www.fran.si.
- Sore 1993** = Anton Sore, Ledinska in krajevna imena v Savinjsko-Sotelski Sloveniji, *Geografski vestnik* 65 (1993), 91–113.
- SSKJ2** = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja, 2014, www.fran.si.
- Šekli 2018** = Matej Šekli, *Tipologija lingvogenez slovanskih jezikov*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2018.
- VAČ 2022** = VAČ [Virtualna arhivska čitalnica], *Franciscejski kataster za Družmirje*, <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=370679>.
- ZAC 1942** = Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/1023 Zbirka katastrskih map – katastrske mape Družmirje, leto 1942, predalnik 9, predal 2.

SUMMARY

Microtoponyms in the Submerged Village of Družmirje

This article discusses the microtoponyms of the village of Družmirje and its surroundings. In a brief analysis of informants' speech, the emphasis is on some typical characteristics of the Šoštanj local dialect and their supra-dialectal variants. Družmirje was a roadside village in the western part of the Šalek Valley, which was destroyed due to land subsidence caused by lignite mining. The resulting depression was later flooded, creating Lake Družmirje. In the area under study, sixty-four microtoponyms were collected with the help of informants and subsequently supplemented through a survey. These were analyzed in terms of their semantic motivation (in addition, possessive adjectives formed from owners' house names or surnames are also included). Twenty-eight microtoponyms are presented in detailed dictionary entries, which include a standardized form, a phonetically transcribed dialect form, information about the location, and locational data, and explanations of their origin or folk etymology. Certain entries also include an informant's explanation or description of the microtoponyms, written in phonetic transcription. Most of the recorded microtoponyms are multiword expressions, typically noun phrases with adjectival modifiers. The most common semantic motivations are land features (terrain, soil structure, and land characteristics) and personal names. A survey conducted among local residents in the area provided important information regarding the preservation and use of microtoponyms and sends a clear message that microtoponyms, especially in this now submerged area, are an important source of regional, cultural, and linguistic heritage.

VERA SMOLE

VKLJUČEVANJE OBČANSKIH RAZISKAV V ŠTUDIJSKI PROCES NA PRIMERU DOLENJSKE DOBREPOLJSKE FRAZELOGIJE IN PAREMIOLOGIJE

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.32.1.06](https://doi.org/10.3986/JZ.32.1.06)

Namen prispevka je prikazati (1) postopke vključevanja in povezovanja občanskih raziskav v študijski proces; (2) pridobljene izkušnje ob tem; (3) nekaj rezultatov skupnega dela in s tem novega gradiva, ki bi bilo lahko vključeno v nabor slovenskih frazemov in pregovorov v sodobnih slovarjih na portalu Fran. Proces tega dela je ponazorjen z obravnavo neznanih ali manj znanih frazemov in pregovorov v govoru Vidma v Dobrepoljski dolini na Dolenjskem, ki jih že več kot deset let zbira domačinka Anica Štrubelj.

Ključne besede: občanska znanost, dolenjsko narečje, govor Vidma v Dobrepoljski dolini, narečna frazeologija in paremiologija, živalski frazemi

Integrating Citizen Science into Education: the Case of Phraseology and Paremiology in Dobrepolje, Lower Carniola

This article presents (1) the procedures for incorporating citizen research into the academic study process; (2) the experiences gained through such collaboration; and (3) selected results of joint work and thus newly collected material that could be included among the Slovenian idioms and proverbs in modern (literary language) dictionaries on the Fran portal. The research process is illustrated by examining unknown or lesser-known idioms and proverbs in the local dialect of Videm in the Dobrepolje karst field in Lower Carniola, which have been collected by the local resident Anica Štrubelj for more than ten years.

Keywords: citizen science, Lower Carniolan dialect, local dialect of Videm in the Dobrepolje karst field, dialect phraseology and paremiology, animal idioms

1 Uvod

Prispevek je nastal iz gradiva in izkušenj, pridobljenih pri strokovnem vodenju nastajanja slovarja v govoru Vidma v Dobrepoljski dolini na Dolenjskem, pri katerem sta sodelovali dve domačinki, tj. zbirateljica in pobudnica Anica Štrubelj,

Vera Smole ■ Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta ■ vera.smole@ff.uni-lj.si

Prispevek je nastal na osnovi avtoričinega prispevka na 5. Slovenskem dialektološkem posvetu v okviru konference DiaClas-SDP 5, ki je bila na ZRC SAZU v Ljubljani organizirana od 22. do 25. 4. 2025. Temelji na raziskovalnih podatkih, ki jih hrani avtorica in niso javno dostopni oz. so drugim dostopni na osnovi utemeljene prošnje.

ki je tudi rojena govorka videmskega govora, in Andreja Štorman Vreg (priseljena s Štajerske) predvsem z nudenjem tehnične pomoči, ter štiri skupine študentov (v skupinah je bilo od pet do 14 študentov) v študijskih letih 2023/24 in 2024/25 pri dveh različnih izbirnih predmetih v zadnjih letnikih prve in druge stopnje slovenistike. Prikazan je primer vključevanja in povezovanja občanskih raziskav¹ v študijski proces, ki predstavlja dragoceno in spodbudno prakso predvsem za tiste študente, ki bodo delali v (šolskih) okoljih z dobro ohranjeno narečno zvrstjo ali pri kakršnem koli slovarskem delu, tudi pri večjezičnih slovarjih. Poleg predstavitve te izkušnje prispevek vsebuje še manj znane živalske frazeme in pregovore.

2 NASTAJANJE DOBREPOLJSKEGA SLOVARJA LEKSEMOV, FRAZEMOV IN PREGOVOROV

- 2.1 Slovenski narečni slovarji imajo zelo raznoliko zgodovino nastajanja, avtorje, sodelavce, obsege, stopnjo (ne)strokovnosti, tudi načine izdaje oziroma dostopa. Če že ne izdelave narečnega slovarja, pa se vsaj zbiranja narečne leksike (in lahko še česa jezikovnega oziroma folklornega) lotevajo tudi ljudje, ki jim je mar za svoj jezik in ustvarjalnost v njem, to pa potem želijo slej ko prej tudi objaviti. Pri pripravi za objavo se nekateri zavedo pomanjkanja znanja in začnejo iskati strokovno pomoč. Za urejanje narečnega gradiva smo seveda najbolj dobrodošli narečjeslovci, ki pa ob svojih delovnih obveznostih težko najdemo dovolj časa za pomoč pri včasih res obsežnem gradivu, če tega ne moremo vključiti med svoje redne delovne obveznosti. Zaprošena za tako pomoč in soočena s stanjem in obsežnostjo gradiva sprva možnosti sodelovanja nisem videla, a ob vztrajanju zbiralke in z njeno privolitvijo, da lahko vključim študente, se je naše skupno delo začelo. Navsezadnje smo imeli svežo izkušnjo z urejanjem in oblikovanjem leksičnega in frazeološkega gradiva v slovarčka za govor Pišec in okolice v zimskem semestru študijskega leta 2022/23, vendar v veliko manjšem obsegu (Smole – Orel 2023; Smole 2024).² Odločitvi sta botrovala tudi zavzetost študentov pri tem konkretnem delu in njihovo zadovoljstvo s pridobljenim znanjem. V dveh študijskih letih smo s štiridesetimi študenti do prve resnejše redakcije slovarsko obdelali okrog 180 pregovorov in rekov, 450 frazemov in 3000 leksemov.

1 Tu so mišljeni rezultati raziskav nestrokovnjakov, laikov, pogosto v lastnem lokalnem okolju, kar se poimenuje tudi kot občanska (skupnostna, državljanska, ljubiteljska, laična ...) znanost.

2 Knjižica *Slikovito izražanje v domačem govoru Maksa Pleteršnika* vsebuje slovar 29 pregovorov in rekov, 113 frazemov, okrog 70 nekonvencionalnih replik in 162 leksemov, medtem ko imamo v Vidmu že doslej slovarsko obdelanih okrog 180 pregovorov in rekov, 450 frazemov in skoraj 3000 leksemov, seveda pa bo število vseh še naraslo. Anica Štrubelj ima še obsežno zbirko starih molitev (ki jo ista skupina študentov ureja skupaj s profesorico ddr. Nino Ditmajer Prando, s katero sva si predmet delili v študijskem letu 2024/25) ter precej posnetega pripovednega folklornega gradiva, povedk.

2.2 Zbrano gradivo je bilo po pričakovanju zapisano nestrokovno, narečni leksemi so imeli razložen pomen ali dodano knjižno ustreznico, mestoma je bil dodan narečni stavčni zgled v prav tako približnem zapisu, in sicer abecedno urejeno v Excelovi tabeli (slika 1). Posebej so bili v Excelovi tabeli razvrščeni (in mestoma pomešani) pregovori in frazemi (slika 2); zlasti zadnji so se nahajali tudi med leksičnim gradivom (gl. *ašpičen*).

1	beseda	pomen	izgovorjava
115	apresnk	nekvasen kruh	apresn k
116	aprijznu	previdno	aprijznu
117	apšarat	obdrgniti; zadeti ob nekaj	apšarat
118	aptaht	stati pri miru	aptaht
119	arcnije	zdravila	ærcnije
120	arest	zapor	arêst
121	arš	rž	arš
122	aržet, varžet	žep	aržét
123	aržetni nuoščk	žepni nožek	aržetni nuwoščk
124	asavina	os	asavina
125	asesar	zapriseženi pričevalec na sodišču	asešar
126	asijerat	obrekovati	asijêrat
127	asipaunk	naprava, orodje za osipanje krompirja	asipaun'k
128	asljezvat	dati meso od kosti	âsljêzvat
129	astat	ostati	astát
130	astrajzvat	opazovati	astrêjzvat
131	asuvraj	osorej, ob tem času, ob tej uri	asuvraej
132	asvajta	osveta, maščevanje	asvájta
133	ašpičen	ošiljen (ašpičene prajkle - ošiljene palice) (je padalu, k bi letajle ašpičene prajkle - zelo močne padavine)	ašpičen
134	aštrkat	omejevati; nadeti komat goveji živini, ukrotiti	aštrkát
135	at	od (at čjesa? - od česa?) (at kuot? - od kod?)	at

Slika 1: Leksično gradivo v dobljeni Excelovi datoteki

Dela in hiti brez pameti.		
A	B	C
	Če te je uole, pa pajt u špajs pa uole.	Če te je volja, pojdi v shrambo po olje.
	Čpi k grl za leajšta.	Sedi sam v kotu.
	Čpi k kiura u gnejzdi.	Ne premakne se.
	Da kasti ga buo abrau.	Zelo ga je obrekoval.
	Dakjer sm bla snaha, sm imajla slaba tašča, atkar sn	O sebi vse dobro.
	Deabeu k pitan prešč.	Zelo debel, dobro rejen.
	Djerja k kiura bres glavje.	Dela in hiti brez pameti.
	Driug driuzmi sta šla na ruoke.	Usrezala sta si.
	Drug driuzmi sa si kliuka padajal.	Pogosto prihajati.
	Drži se ga k klap/lšč.	Močno objemati.
	Ga je trajba rint k koja na ispa.	Znova in znova ga je treba priganjati.
	Gamilce grgraj!	Tiho bodi!
	Gauru ja bres glavje in bres rjepa.	Nesmiselno je govoril.
	Gavari k prstrižena.	Ženska, ki neprenehoma govori.
	Gavari k rastargan duohtar.	Zelo zgovoren človek.
	Gdur se za teale preauda, še krava zaguoni.	Tožiti se za majhne stvari je nesmiselno.
	Gliha ukp štriha.	Ljudje podobnih razmišljanj se radi povezujejo.

Slika 2: Frazološko gradivo v dobljeni Excelovi datoteki

2.3 Glede na stanje, količino in čas za obdelavo gradiva³ sem se odločila za osnovne in najbolj nujne sestavine slovarskih sestavkov tako leksičnega kot frazeološkega slovarja in slovarja pregovorov.⁴ Ker sta bili domačinki sposobni zvočno posneti osnovne slovarske oblike in stavčne zglede v narečnem govoru za lekseme ter stavčne zglede rabe frazemov, sta postopoma to naredili, sama pa sem prevzela fonetično transkribiranje in pripravo tabel v Wordu (slika 2).⁵ Vanje so študentje po predhodnih pripravah⁶ vnašali transkribirano gradivo ter po izdelanih slovaropisnih načelih in v vnaprej določenem času postopoma izdelovali slovarske sestavke, mi jih pošiljali v pregled, kot skupno delo pri urah pa smo vsi označevali problematične dele, iskali rešitve in postopoma dopolnjevali navodila. Ker je govor fonetično precej zahteven in ker veliko besed niso poznali, so imeli študentje z različnih koncev slovenskega prostora precej težav že z glasovnim poknjiževanjem geselskih besed, ki omogoča iskanje po slovarjih, še več pa s prevajanjem stavčnih zgledov v knjižni jezik,⁷ kar je bilo pri nekaterih načinih izražanja zelo težko in/ali je zahtevalo celo dve različici prevoda. Pozorni smo morali biti tudi na ujemanje geselske besede s tisto v zgledu, saj je bilo veliko primerov neujemanja: pri glagolih npr. pri predponah in (ne)dovršnosti, pri prislovih je bilo podanih več različic, ki so spadale v različne slovarske sestavke, ipd. V teh primerih smo v isto celico tabele in v drug odstavek za znakom + dodajali nove slovarske sestavke in označili, za katere besede manjkajo slovnični podatki in zgledi.⁸ Pri razlagi pomena je bilo najtrši oreh to, kako ravnati v primerih, ko je osnovni pomen enak knjižnemu, do razlik pa prihaja pri prenesenih pomenih in pomenskih otenkih, zaradi česar je bila beseda sploh vključena v (diferencialni) slovar. Priložnosti za razmisleke, pogovore, primerjave z rešitvami v drugih slovarjih in pomeni v lastnih govorih itd. je bilo več kot dovolj, zato so bila skupna srečanja vedno dinamična in so (pre) hitro minila.

3 Prvotna želja zbirateljice, da bi bil slovar končan in natisnjen v dobrem letu in pol, se je hitro razblinila.

4 Namen tega prispevka ni predstaviti naša slovaropisna načela, ampak – vsaj za nas – najboljše možno rešitev v danih okoliščinah: dokončati izdelavo slovarskih sestavkov za vse tri slovarje v dveh študijskih letih s po dvema skupinama študentov s pričakovanim številom od pet do sedem v eni in od deset do petnajst študentov v drugi skupini; njihovo končno število je bilo 9 + 6 v prvih dveh in 12 + 13 v drugih dveh, skupaj ravno 40 študentov.

5 Excelove tabele so se nam zdele manj pregledne.

6 Te so vključevale seznanitev s slušno podobo govora, njegovimi osnovnimi značilnostmi predvsem na glasovni ravni, sproti pa smo spoznavali tudi posebnosti oblikoslovja in skladnje ter seveda leksičnega gradiva. Prav tako smo si ogledali različne slovaropisne rešitve v obstoječih narečnih slovarjih ter se seznanili s slovarskimi ureditvami narečnih frazemov in pregovorov kot tudi možnostmi uporabe vsaj vseh slovarjev na portalu Fran.

7 Stavčne zglede pri leksičnem slovarju smo v knjižni jezik prevajali na željo zbirateljice.

8 Tako smo delali zato, da ne bi spremenili prvotnega oštevilčenja. Seveda pa bo treba v naslednji redakciji zanje narediti nove vrstice ali enega od leksemov izločiti.

2.4 Delo pri izdelavi slovarja leksemov se je razlikovalo od tistega pri izdelavi slovarja pregovorov in frazemov, zato so bile tudi priprave drugačne. Tudi za njihovo obdelavo je bilo treba določiti načela, jih sproti dopolnjevati in jih seveda upoštevati. Morda je bilo najtežje ločiti nekatere pregovore in reke od frazemov ter strokovno ubesediti pomensko razlago tistih enot, ki jih v slovarjih nismo našli ali pa imajo v govoru drugačen pomen.

'parx pórxa Áte ima 'parx, máit pa zláta ži:la; 'fant, sma bagát por 'nas!
 porxajá:č -a Porxajá:č je por'su, dójugu sma ga čá:kal.
 prida 'bot 'Le-ucnle nej pa 'nač prida.
 prjédiga 'Kar prjédiga pastá:y.
 prjédja/-e 'Kar prjédja/-e pastá:y.
 priélčén -čna -u 'Le-ucnu je pa 'tok priélčnu, de bi blu 'kar za y'zet.
 priélka -e Na priélka se je ažá:nu.
 priéša -e drug primer

1.	poknj.		nar. beseda	slovníčni podatki	pomen	zgled rabe in prevod v KJ	kazalke
2.					pruh, kila; zaklad; velika količina nečesa (prh je najdu - našel je zaklad)		
3.	prh Sara >				pršlek		
4.	prhajač				biti dober		
5.	prida bt				pred njega		
6.	prjédiga				priročen		
7.	prjelčn				priložnost		
8.	prjelka				stiskalnica za sadje		

Slika 3: Pripravljena tabela leksemov za študente

1.	morati pojesti eno dolino žgancev	'morati postati precej starejši, močnejši'	Ana dali:na žgá:ncu muo:raš še pa'jest, da buoš zrá:stu. – Eno dolino žgancev moraš še pojesti, da boš zras(t)el.	☐ SSKJ , SSF
2.	Ene sorte ptiči vkup letijo.	– Ane sù:orte tí:ž u'kəp leti:je.	Izraža, da ima kdo podobne lastnosti, zlasti negativne, kot kdo, s komer se rad, pogosto druží.	☐ SSKJ , SSP
67.			Za usá:ka 'rát rá:ste pá:lca.	
68.			Zakù:onski stà:n je kə trá:unou dā:n.	
69.			Zarečéá:nga krjū:xa se 'narveč pajé:j.	
70.			Zatù: grič y'se nariùbe na tejm svè:jti, kə bá:be xlá:če nuòsja {zadnji del pove med smehom}.	
71.			Žlá:xta je rastárgana plá:xta.	

Slika 4: Pripravljena tabela pregovorov in frazemov za študente

23.	sakljā* sakljāš* + sakljat(i)* > Ana Marija	sak'le -iēta ?? sakleāč -a ?? sak'let ?? -čāim ??	sam. m. nedov. gl.	človek, ki tako govori, da mu leti slina iz ust KAJ V ZVEZI S SEKLJATI?	Al 'tok sakleāš, de ti slīna leti: z ūjst. – Tako sakleš, da ti slina iz ust leti.	
24.	sakramokra* + pikrapokra*	sākramō:kra ??	medm. medm.	vzklīk, ki izraža močno podkrepitev jeze (jotroški odgovor na ta vzklīk je pikra pōkra)j ??	Sākramō:kra, ti: mō:le ti!: – Sakramokra (presneto), ti mulec ti! ??	→ pikrapo- kra → sakramo- kra
25.	sakrament	sakra'ment	medm.	vzklīk, ki izraža močno podkrepitev jeze [ali kakršneoli rditve]??	Sakra'ment nazaj! 'dej že miēr an'kat! – Sakrament nazaj, daj že enkrat mir! (Sakrament nazaj, umiri se že enkrat!)	
26.	salamur*	salamjūr -ja	sam. m	salamurja, razsol, razsolica, slanica (zmes (kuhinjske) soli, začimb in drugih dodatkov, s katero se prepoji meso zlasti pred prekajevanjem)	Salamjūr buo trē:žba zamē:inat, je začiej smrā:dat. – Razsol bo treba zamenjati, ker je začel smrdeti.	
27.	samofāč*	samafā:čē -a	sam. m		Is samafā:čēam se je peā:clay skuz vācs. – Z avtom se je peljal skozi vās.	

Slika 5: Izpolnjena tabela leksemov – študenti

183.	pijan ko krava	'zelo pijan'	Pi'jan kə krá:va. – Pijan ko krava.	SSKJ+, SSF+
184.	piti ko dratar	'zelo, dosti, pogosto piti alkohol'	Pi:je kə drā:tar. – Pije ko dratar 'električar'.	SSKJ–, SSF–
185.	piti ko žolna	'zelo veliko, pogosto piti (alkohol)'	Pi:je kə žā:yna. – Pije ko žolna.	SSKJ+, SSF+
186.	peti ko štingelj	'zelo lepo peti'	Pō:je pa kə šti:ngalc. – Poje pa ko štingelje 'lišček'.	SSKJ– (kot slavček), SSF–
187.	Pri enem[u] ušesu not, pri drugem[u] ven.	'izraža, da nekdo nič ne uboga, ne upoštevā; si nič ne zapomni' (Anica: da sliši samo, kar hoče).	Pər an'mi ušiēsi nōt, pər drjū:zmi 'uən. – Pri enem ušesu not, pri duzemu ven.	SSKJ+ pri enem ušesu mu gre noter, pri drugem pa ven ničesar ne uboga, ne upoštevā; nič si ne zapomni, SSF–
188.	Prem(er) se boš poročila, se ti bo že pocajtalo. kam spada?	'izraža tolažbo, namenjeno otroku, ki se lažje poškodeje'	Prē:jm se boš parači:la, se ti buo žie pacā:jtalū. – Premer 'preden' se boš poročila, se bo že pocajtalo 'pozdravilo'.	SSKJ–, SSF–
189.	Prazna buča fajn bobni.	Prā:zna bjū:ča fā:j babni:.	Izraža opazko za nevednega človeka.	SSKJ–, SSP–
190.	prestī ko mačka	'kazati, izražati občutek ugodja, zadovoljstva'	Preā:de kə mā:čka. – Prede ko mačka. Anica: Značilno za stare ljudi, ki so sedeli v zapečku pri krušni peči in dremali.	SSKJ+, SSF–

Slika 6: Izpolnjena tabela frazemov in pregovorov s popravki mentorice (avtorice prispevka)

- 2.5 Vsaka skupina se je z zbiralko tudi srečala – dve v predavalnici, dve na njenem domu. Srečanja so bila zelo koristna, saj so povečala medsebojno zaupanje in omogočila dodaten uvid v delo ene in druge strani. Na njih smo skupaj predelovali težavnejše dele slovarja, pridobivali dodatne razlage leksemov in odpravljali dvome, ki so ostali tudi po mojem pregledu. Tako smo ponovno ugotovili, kako naše slovaropisno delo še zdaleč ni zaključeno ter da bodo pred izdajo potrebni še številni popravki in uskladitve, ki jih bosta pred natisom morali opraviti zbirateljica in strokovna vodja.

Slika 7: Ob koncu delovnega srečanja v predavalnici, 13. december 2023

Slika 8: Na obisku pri domačinih v Vidmu, 17. december 2024

Slika 9: Na obisku pri domačinih v Vidmu, 15. maj 2024

2.6 Med delom smo vedno znova ugotavljali, da slovaropisno delo v okviru pedagoškega procesa zahteva usklajeno skupino študentov, ki se drži tako pravil izdelave kot rokov oddaje. Nekoliko lažje je bilo, ker so bili predmeti izbirni, študentje pa so na začetku izvedeli, kaj jih čaka, in so še imeli možnost zamenjati predmet. Poudarim naj, da je tako delo izredno zahtevno tudi za pedagoga, saj mora nepretrgoma usklajevati več vrst dela: (1) fonetično transkribiranje gradiva vnaprej ali vsaj do časa, ko dobi v pregled prve izdelke študentov (sproti je še težje);⁹ (2) pripravo tabel za študente, kar zajema izrez določenega števila slovarskih sestavkov iz skupnega izhodiščnega slovarja, dobljenega od zbirateljice, pri čemer so na teden v izdelavo dobivali od deset do dvajset slovarskih sestavkov, odvisno od intenzivnosti dela v določenih obdobjih semestra;¹⁰ (3) sledenje spremembam

⁹ Za vse vrste slovarjev je doslej (gradivo se namreč še dopolnjuje) nastalo 8,5 ure posnetkov, ki sem jih transkribirala v 40,5 ure. Po usvojitvi glasovnih značilnosti govora in preverjanju slišane z zbirateljico je transkribiranje v primerjavi s transkribiranjem različnih govorov potekalo zelo hitro. Časa za pripravo gradiva za tabele ter pregledovanja narejenih slovarskih sestavkov, pošiljanja po elektronski pošti, razreševanja nekaterih zagat z zbirateljico in združevanja narejenega v posamične slovarje žal nisem merila, zagotovo pa je to zahtevalo še veliko več časa kot zapis.

¹⁰ Morda se bo komu zastavilo vprašanje, zakaj ni bil celoten del slovarja, namenjenega obdelavi v določeni skupini študentov, razdeljen že na začetku. Vzrok je v predhodnih izkušnjah: (a) večkrat se namreč zgodi, da kdo od študentov iz takih ali drugačnih razlogov umanjka in je treba vrzel zapolniti, pri čemer je lažje dopolniti manjše kot večje dele; (b) generacije študentov in tudi okoliščine so različne, zato gre pri eni delo hitreje, pri drugi počasneje; (c) tudi študentje so bolj motivirani, ko delo naredijo in oddajo ter dobijo povratno informacijo o kvaliteti dela; (č) pedagogu je lažje spremljati njihovo (ne)napredovanje tako v strokovni obdelavi kot pri sami natančnosti, kamor spada polno pravopisnih in tehničnih drobnarij ter upoštevanje navodil.

načel izdelave in obveščanje študentov z namenom stalnega izboljševanja dela; (4) čim bolj sprotno in sledljivo (z orodjem Sledi spremembam) preverjanje študentskega dela z namenom odkrivanja novih problemov in možnosti za obdelavo pri urah, kar je predstavljalo tudi prvo redakcijo slovarja;¹¹ (5) sestavljanje delov v pripravljen slovar za nadaljnje redakcije ter (6) sodelovanje in stalna komunikacija z zbirateljico gradiva. Vse naše delo je imelo za cilj čim več narediti in se čim več naučiti.

3 OSNOVNE ZNAČILNOSTI GOVORA V VIDMU

Govor vasi Videm¹² spada v dobrepoljski krajevni govor, ki se poleg v tej, središčni vasi¹³ z nekaj manjšimi odstopanji govori še v okoliških vaseh Cesta, Zdenska vas, Mala vas, Zagorica, Podpeč, Bruhanja vas, Podgora, Kompolje, z malo večjimi pa na Ponikvah in v Predstrugah. Dobrepoljska dolina ali kar Dobrepolje je suho in podolgovato kraško polje med Malo goro na zahodu in zahodno Suho krajino. Skoznjo vodi železniška proga Ljubljana–Grosuplje–Kočevje, železniška postaja Dobrepolje je v vasi Predstruge, kak kilometer severo-zahodno od Vidma. Cesta in s tem tudi avtobusna povezava z Ljubljano gre ali na zahod proti Rašici in Turjaku ali na sever skozi Grosuplje; v ti smeri potekajo tudi najpogostejše dnevne migracije. Prebivalstvo se deloma še preživlja s kmetijsko dejavnostjo (poljedelstvo, živinoreja in gozdarstvo), večina pa je zaposlenih v drugih dejavnostih.

Dobrepoljski krajevni govor je vključen v SLA s točko T234 Podgorica, zapisal ga je takratni študent Milan Šuštar leta 1959, in sicer na kartotečne listke (Benedik 1999: 123). Po isti vprašalnici je govor bližnje Zagorice leta 2002 zapisala in na kratko opisala tudi Barbara Škrjanc v svoji diplomski nalogi (Škrjanc 2002).

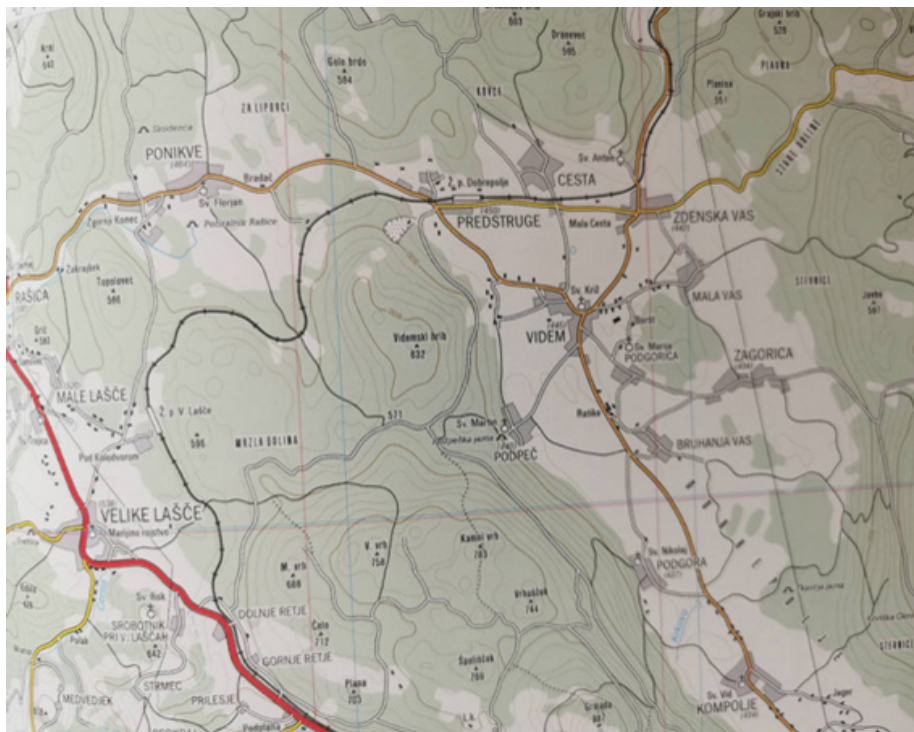
3.1 Naglas

Kot za večino govorov dolenskega narečja je tudi za dobrepoljski govor značilno, da je obdržal tonemska in kolikostna nasprotja na dolgih zlogih, zgodaj podaljšal skrajšane staroakutirane in kratke novoakutirane samoglasnike v nezadnjih besednih zlogih, ki so, z izjemo novoakutiranega *o-*, sovpadli z že prej dolgimi izvornimi samoglasniki, v zadnjih besednih zlogih pa ohranil kratke in dinamične naglase. Redko se pojavlja akut tudi na mladoumičnih kratkih zlogih, torej na nezadnjih besednih zlogih.

11 Naj opozorim, da za pedagoga v enem tednu ni malo pregledati vse narejeno, ko ima skupina npr. 14 članov, saj to pomeni pregledati 280 slovarskih sestavkov.

12 Ker v ospredju prispevka ni opis govora, je ta skrajšan na minimum.

13 Kraj ima župnijsko cerkev, pošto, občinsko središče, vrtec, osnovno šolo, banko, etnografski muzej v kulturnem domu, zdravstveni dom, večnamensko športno dvorano itd., v bližnjih vaseh pa je tudi nekaj proizvodnih obratov.

Slika 10: Videm s širšo okolico na zemljevidu (*Veliki atlas Slovenije* 2013: 162)

3.2 Dolgi naglašeni samoglasniki

Govor je obdržal poseben odraz za psl **ě*, tj. dvoglasnik *e:ĩ* ali njegovo razširjeno pa tudi zoženo različico (*pažré:ĩšən*, *slé:ĩp*, *tré:ĩba*),¹⁴ medtem ko sta nosnika razvojno sovpadla, in sicer sprednji **ę* z **e* ter cirkumfektiranim in novoakutiranim *e-* v nezadnjem besednem zlogu v *ię* (*suzię/săũzię*, *pretięgjen*, *ledięn*, *s kmiętu*), zadnji **ę* pa z novoakutiranim *o-* v nezadnjem besednem zlogu v *uo* (*dva galuóþčka*, *nuóšəm*), ker se je cirkumfektirani *o* kot par **ě* že zgodaj udvoglasil v *o:u*, se nato poenoglasil v *u*: (*Bù:x*, *gnù:j*, *zgù:daj*; v nekaterih primerih je sovpadel celo z **u*: '*narbiũ:lš*, *tĩũ:*') in v samoglasniškem sistemu zavzel mesto **u*, ki pa se je že zgodaj izgovorno pomaknil naprej v *ũ*: in se v tem govoru dosledno udvoglasil v *ĩũ*: (*kĩũ:ra*, *mexĩũ:r*, *mĩũ:xa*, *žĩũ:pa*). Z zaokroženim *ă*: je sovpadel vokalizirani cirkumfektirani in novoakutirani *ə-* in se popolnoma razokrožil v *a*: (*Mă:la và:s*, *je pà:la*), pri čemer je posebnost govora ta, da se je za mehкими soglasniki (*j < *j*, **ń* in *l < *l*) in **r* preglasil in sovpadel z odrazom za umičnonaglašeni *e* (*papreá:ulet*, *je spreá:vu*, *veleá:š*, *žiũleá:je*). Zlogotvorna *ř* in *ľ* sta razpadla na *ər* in *əľ* in se

¹⁴ Izgovor ene od različic ni vezan na določene besede ali položaje, zato je zapis fonologiziran.

nato razvila naprej v *ar* in *ou* (*dô:ugu*), pri čemer je *a'r*, z vmesno različico *a'r*, že veliko manj pogost od *a:r* (*apà:rtni* 'kaš', *čq:rən/čá:rən*, *kà:rt*, *mà:rzu*).¹⁵ Po umiku naglasa na prednaglasna *e* in *o* sta nastala še dva dolga samoglasnika, in sicer se je umičnonaglašeni *e* udvoglasil v *ea*: (*sa pərneá:slī*, *zeá:mle*, *meá:n*, iz *ulneá:ka*), *o* pa se je po predhodnem udvoglašenju že poenoglasil v ozki *o*: (*člô:uk*, *dô:bra*, *gərdô:ba*, *kô:sa*, *nô:sət*).

3.3 Kratki naglašeni in nenaglašeni samoglasniki

Skupen jim je prvotni razvoj **ě* v *i* in sovpad z **i*, ki se mu po razokrožitvi pridruži tudi *i* iz *ü* (< **u*), ta *i* pa pogosto oslabi v polglasnik ali položajno onemi. V izglasju se **-o* zoži v *-u*, v notranjih zlogih pa je za **o* in **ə* prisotno akanje. Preglas za mehкими soglasniki je skoraj že odpravljen, njegov nekdanji obstoj dokazujejo posamični manj rabljeni leksemi in pogosto zelo svetel izgovor *a* za njimi. Nekdanja **e* in **ə* sovpadeta v *e* in – enako kot **a* – v notranjih zlogih ob zvočniku včasih oslabita v polglasnik.

3.4 Soglasniki

Zvočnik **l* je pred zadnjimi samoglasniki izgubil trd izgovor, **l* pa mehkega – sovpadla sta v srednji *l*. Mehki **n* je v vzglasju in pred soglasnikom izgubil mehkost (> *n*), v vzglasju lahko tudi nosnost (> *j*) (*za nì:mi*, *neá:m* 'njemu', je *zmà:nkalu*; *jəm*), v izglasju in pred samoglasnikom pa nosnost (*kà:mje* I/Red, (*kai:čək* 'konjiček'), *'kəoj*, *kô:ja*, *s kô:jəm*). Skupini *dl* in *tl* v del. na *-l* sta prešli v *l*, *r* v skupinah *črě-* in *žrě-* je v nekaterih besedah ohranjen, v drugih ne, pač pa je vedno ohranjena skupina *šč* v medsamoglasniškem položaju.

4 NEKAJ ZANIMIVEJŠIH ŽIVALSKIH FRAZEMOV

Kot najkrajšo definicijo frazema pri nas poznamo (po Eriki Kržišnik, prim. npr. Kržišnik 2010): frazem je stalna besedna zveza, katere pomen ni izpeljiv iz pomena njenih sestavnih delov (npr. *imeti dve levi roki*). Delimo jih lahko na več načinov, med drugim glede na eno od sestavin frazema. V tem prispevku je bila izbrana živalska sestavina (samostalniška in (redka) pridevniška). V dobrepoljskem slovarju bo okrog 450 slovarsko urejenih frazemov,¹⁶ med njimi je takih z živalsko sestavino

15 Vse različice obravnavam kot enofonemske dvoglasnike, zapis polpičja ali dvopičja za samoglasnikom ima enak pomen kot pri drugih tovrstnih dvoglasnikih. Čeprav so pri nekaterih besedah možni različni izgovori, je iz primerov opazen postopen razvoj od že skoraj leksikaliziranega *a'r* prek *a'r* do sodobnejšega in pogostejšega *a:r*. Da ni prišlo do razpada na sestavna dela, dokazujeta krajša izgovora ajevskega elementa: *a* se ne izenači z dolgim *a* pred *r*.

16 Zaradi majhnega števila in obravnave po sestavini so v tem prispevku navedeni zaporedno, vendar z istimi sestavinami kot v slovarskih sestavkih – izpuščena je le oznaka pojavnosti v SSKJ2 in SSF, saj so predstavljeni samo primeri, ki v obeh v slovarjih niso izpričani. Narečni zgled in njegova glasovna poknjžitev z razlago manj znanih besed v pomenskih oklepajih nista umaknjena v novo vrstico, ampak sta od pomenske razlage ločena z znakom •.

okrog 90, torej kar petina. Za prispevek so izbrani tisti, ki niso navedeni v SSKJ2 ali SSF niti v kakšni od različic (ali pa ima knjižna različica drugačen pomen), in takih je 33. Te bom v nadaljevanju analizirala pomensko, zato sem jih razdelila v več ožjih pomenskih polj: deset frazemov ima za eno od sestavin poimenovanje za domačo žival (*konj* (dvakrat), *pasji/mačji*, *kura* (dvakrat), *bik*, *prašič*, *mačkin*, *telek* 'teliček', *kuzla*, *kurji*), osem za vrtné živali (*črv*, *kača* (dvakrat), *žaba*, *strgulja*, *kobilica*, *glista*, *krt*), šest za ptiče (*sova*, *golobček*, *ptiček*, *štangeljc* 'lišček', *bravec* 'vrabec', *vrana*), šest za gozdne živali (*medved*, *afna* 'opica', *veverica*, *zajčji*, *zajec* (dvakrat)), dva za zajedavce (*stenica*, *uš*) in eden za žuželko (*grilj* 'ščurek').

4.1 Domače živali

Z izjemo enega so vsi frazemi primerjalni. Z njimi se izražajo:

(a) človekove osebnostne lastnosti, npr.:

- navezanost na delo: **biti ko pricaman konj** 'biti vezan na delo, ne imeti prostega časa' • 'Si kə pərcə:man 'kɔj. — *Si ko pricaman* 'pritrjen, privezan /z uzdo/' *konj*.
- prikrito hudobnost: **biti ves pasji, samo oči imeti mačje** 'biti hudoben, a gledati prijazno' • 'ʋəs je pəs:ji, sa'mu ači: i:ma mà:če. — *Ves je pasji, samo oči ima mačje*.
- zgovorno neprepričljivost: **čibast ko kura** 'ničast, neprepričljiv, čebļav' • 'Si čí:bast kə kǔ:ra. — *Si čibast ko kura*.
- slabovoljnost: **držati se, ko bi bik v koga prdnil** 'grdo se držati, biti slabe volje' • 'Se dərží:, kə bə 'bək vāja pərdnu. — *Se drži, ko bi bik vanjo prdnil*.
- požrešnost: **požrešen ko prašič** 'zelo požrešen' • 'Je pažré:šən kə pre'šəč. — *Je požrešen ko prašič*.
- neodločnost: **riniti koga ko konja na ispo** 'izraža, da je treba nekoga močno prepričevati, da nekaj stori' • 'Ga je tré:iba rí:nt kə kǔ:ja na i:spa. — *Ga je treba riniti ko konja na ispo* 'izba, podstrešje, podstrešna soba'.
- površnost: **videti ko slepa kura** 'površno, slabo gledati' • 'Vi:dəš kə slé:ipa kǔ:ra. — *Vidiš ko slepa kura*.
- brezskrbnost: **živeti ko telek na gmajni** 'brezskrbno živeti' • 'Žəví: kə teá:lək na gmə:jni. — *Živi ko telek* 'teliček' *na gmajni*.

(b) redko človekovo zunanost, npr.:

- pretirano suhost: **kumeren ko pretegnjena kuzla** 'zelo suh /o človeku/' • 'Je kǔ:mə:ən kə pretiégjena kù:zla. — *Je kumeren* 'suh' *ko pretegnjena kuzla*.
- nizko telesno težo: **lahak ko en kurji peresček** 'zelo lahek' • 'Tok je biq ləxák kə-n ti:čək al pa k-an kǔ:rji perieščək. — *Tako je bil lahak ko en ptiček ali pa kurje peresce*. Glej **lahak ko en ptiček**.

4.2 Vrtne živali

Tudi ti frazemi so večinoma primerjalni in pomensko enaki kot za domače živali, tj. izražajo:

(a) človekove osebnostne lastnosti, kot npr.:

- ljubosumje: **17 črv žre koga** 'ljubosumen je' • Čà·ru ga ž're. – Črv ga žre.
- nečustvenost, čustveno hladnost: **mrzel ko kača** 'nečustven, izražajoč nena-klonjenost' • Je mǎ:rzu kǎ kǎ:ča. – *Je mrzel ko kača.*
- zgovornost: **regljati ko žaba** 'veliko govoriti' • Reglǎa: kǎ žǎ:ba. – *Reglja ko žaba.*

(b) človekovo zunanost, tj.:

- pretirano suhost: **kumeren ko strgulja** 'zelo suh' • Je kiũ:mǎrǎn kǎ stǎrgiũ:le. – *Je kumeren 'suh' ko strgulja 'strigalica'.*
- suh, ko bi same kobilice jedel** 'zelo suh' • Ta'ku je siũ:x, kǎ bi 'ju sǎ:me kabĩ:lce. – *Tako je suh, ko bi jedel same kobilice.*
- tenak ko glista** 'zelo suh, slaboten' • Je tǎnǎ:k kǎ glĩ:sta. – *Je tenak ko glista.*

(c) visoko stopnjo kakšne lastnosti, npr.:

- barve: **<biti> črn ko krt** '<biti> zelo črn' • Je čǎ:rǎn kǎ kǎ:rt. – *Je črn ko krt.*
- občutka: **leden ko kača** 'zelo mrzel' • Je lediǎn kǎ kǎ:ča. – *Je leden ko kača.*

4.3 Ptiči

Pomensko so ptiči prisposodobbe še za nekaj dodatnih vsebin, zato ti frazemi izražajo npr.:

- zmožnost napovedovanja prihodnosti: **sova spoje koga** '(po ljudskem verovanju) sova s petjem napove smrt' • Sǎ:va pǎ:je, an'ga buo spǎ:ĩla. – *Sova poje, enega bo spela.*¹⁸
- zaljubljenost: **zaljubljena ko dva golobčka** 'zelo zaljubljena' • Sta zalĩũ:blena kǎ dva galuǎpčka. – *Sta zaljubljena ko dva golobčka.*
- nizko telesno težo: **lahak ko en ptiček** 'zelo lahek' • 'Tok je biũ lǎxǎ:k kǎ-n ti:čǎk al pa k-an kiũ:rji perĩšǎčǎk. – *Tako je bil lahak ko en ptiček ali pa kurje peresce.* Glej **lahak ko en kurji perešček**.
- lepo petje: **peti ko štingelj** 'zelo lepo peti' • Pǎ:je pa kǎ šti:ngǎlc. – *Poje pa ko štingelj 'lišček'.*
- stradanje: **stradati ko bravci pozimi** 'biti zelo lačen' • Strǎ:dat kǎ brǎ:ũci pazĩ:m. – *Stradati ko bravci 'vrabci' pozimi.*
- visoko stopnja česa (šumenja): **šumi, ko bi vrane v koruzo padale** 'zelo šumi' • Šǎmĩ:, kǎ bi urǎ:ne u karũ:za pǎ:dale. – *Šumi, ko bi vrane v koruzo padale.*

4.4 Gozdne živali

Frazemi s sestavino gozdnih živali so večinoma primerjalni in izražajo človekove osebnostne ali fizične lastnosti, npr.:

- visoko stopnjo: **hiter ko veverica** 'zelo hiter' • Xi:tǎr kǎ lé:ĩvarca. – *Hiter ko veverica.*

¹⁷ Edini neprimerjalni frazem v tej kategoriji.

¹⁸ Edini neprimerjalni frazem v tej kategoriji.

uren ko zajec 'zelo hiter' • Je ú:rən kə zà:jc. – *Je uren ko zajec.*

skakati ko zajec 'biti zelo poskočen' • Ská:če kə zà:jc. – *Skače ko zajec.*

- bojazljivost: **imeti zajčjo korajžo** 'biti boječ, bojazljiv' • Če si 'mu pa zà:jčja karà:jža, si se pa u'səga bà:u. – *Če si imel zajčjo korajžo, si se pa vsega bal.*
- podobnost v čem: **brundati ko medved** 'govori (poje) z nizkim glasom' • Brjũ:nda kə meá:dvət. – *Brunda ko medved.*
- norčevanje: **guncati afne iz koga** 'norčevati se iz koga' • Kaj á:fne gũ:ncaš iz meá:ne?! – *Kaj afne guncaš iz mene?*

4.5 Zajedavci

Pričakovano frazemi s temi sestavinami nimajo pozitivne konotacije, in sicer lahko izražajo:

- posmeh: **iz grinte uš** 'pomeščanjen kmet' • Tà: je pa iz grĩ:nte 'uš, sa reá:kli učà:s, kə-j šu s kmiətu u-Lbleá:na. – *Ta je pa iz grinte uš, so rekli včas(ih), ko je šel (kdo) s kmetov v Ljubljano.*
- slabovoljnost: **držati se, ko bi kdo komu pod nosom stenice trl** 'grdo se držati, biti slabe volje' • Se dərži:š, kə bi ti gdũ: steni:ce pad nũ:sam tə'ru. – *Se držiš, ko bi ti kdo stenice pod nosom trl.*

4.6 Žuželke

Negativno konotacijo ima tudi ta sestavina, saj izraža:

- osamljenost: **čepeti ko grilj za lajšto** 'sedeti sam v kakšnem kotu' • Čəpĩ: kə gə:rəl za leà:jšta. – *Čepi ko grilj 'ščurek' za lajšto 'letvijo'.*

5 NEKAJ ZANIMIVEJŠIH PREGOVOROV

Pregovori spadajo med frazeme v širšem smislu, zato je po njih povzeta tudi definicija. Pregovori so ustaljene enote tako po obliki kot po pomenu. Kot celota imajo drugačen pomen, kot bi ga imele posamezne sestavine pregovora. Za njih je prav tako značilna slikovitost in poučnost.

Od okrog 180 pregovorov, zbranih v videmskem govoru, jih okrog 60 ni v SSKJ2 ali SSP, okrog deset pa jih je, a v kakšni drugi varianti s (približno) istim pomenom.¹⁹ Izmed njih je izbranih deset vremenskih in 15 drugih, še vedno aktualnih pregovorov. Prve obravnavam še po ožjih pomenskih poljih, druge samo navajam, oboje oštevilčeno,²⁰ po abecedi in v slovarski obliki: za številko je pregovor zapisan najprej v krepkem tisku v glasovno poknjženi obliki, za pomišljajem sledi fonetični

¹⁹ Seveda ne moremo pričakovati, da bi imel SSKJ2 celoten nabor pregovorov; upoštevamo ga, ker se v njem pojavljajo v ponazarjalnih zgledih. SSP spada med rastoče slovarje, zato se bo zagotovo kateri od tu navedenih v njem pojavil kasneje; naša želja je, da bi jih bilo čim več.

²⁰ Oštevilčeni in abecedno urejeni bodo tudi v dobrepoljskem slovarju.

zapis, v katerem so krajevne posebnosti na drugih jezikovnih ravneh pojasnjene v pomenskih oklepajih, v novi vrstici je navedena razlaga pregovora, kakor jo razumejo domačini in kakor smo jo uspeli strokovno ubesediti. Oblika razlage je povzeta po SSP, večinoma se začneja z *Izraža, da ...* in je tu oblikovana stavčno ter zapisana v ležečem tisku. V tretji vrstici bo v videmskem slovarju pregovorov za znakom L zapisano tudi, ali je pregovor vsebovan v SSKJ2 ali SSP v kakšni drugi varianti s (približno) istim pomenom. V tem prispevku so izbrani samo pregovori, ki jih navedena slovarja (še) nimata, zato je ta vrstica izpuščena.

5.1 Vremenski pregovori

V kmečkem okolju je vreme pomemben dejavnik uspešnosti letine, zato so vremenski pregovori in reki pogosti. Vsebinsko jih lahko razdelimo na tiste, ki:

- (a) opozarjajo na bolj splošne pojave v naravi in napovedi, nekateri pa so prilagojeni celo ožjemu okolju (gl. 4):
- (1) **Če kukavica na rjavo prileti, z rjavega odleti.** • Če kú:kouca na rjá:vu pərletí:, z ərjá:uga adletí:. – *Izraža, da pozna pomlad napoveduje sušno leto.*
 - (2) **Če mušice (ptiči) nizko letijo, bo kmalu dež.** • Če məši:ce al pa tí:č ní:sku letí:je, buo xmà:l 'dəš. – *Izraža, da kadar mušice (ptiči) nizko letijo, bo kmalu deževalo.*
 - (3) **Če slišiš žabe regljat(i), bo kmalu dež padal.** • Če slí:šəš žá:be reg'let, buo xmà:l dəš pá:daɹ. – *Izraža, da regljanje žab naznanja deževno vreme.*
 - (4) **Če se v Kumpalskem koncu oblači, je Sakunderjeva kula lahko na fraj.** • Če se ɥ Kú:mpalskəm 'vas Kompolje v Dobrepolju' kô:nci ablači:, je Sakù:ndarjeva 'hišno ime na Vidmu' kú:la 'lesen voziček z dvema kolesoma' lax'ku na f'rej 'zunaj, na prostem'. – *Izraža, da oblaki z jugozahoda ne prinesejo dežja.*
- (b) se nanašajo na vremenske okoliščine ob godovih svetnikov in napovedi:
- (5) **Če je na svetega Jerneja vreme lepó, še celo jesen ne bo grdó.** • Če je na sviédga Jerné:ja '24. avgusta' vreá:me ləpù:, še cé:ɹla jesíen na buo gərdù:. – *Izraža, da lepo vreme na god sv. Jerneja napoveduje tudi lepo jesen.*
 - (6) **Če na Martina gos po ledu drsí, ob treh kraljih po blatu lazi.** • Če na Mərtí:na '11. novembra' gù:s pa liédí dərsí:, ap trɪ:jex krà:lix '6. januarja' pa blá:ti ləzi: 'lazi'. – *Izraža, da če je na sv. Martina mrzlo, bo na sv. tri kralje toplo.*
 - (7) **Če se Zofka polula, ne bo kaj prida poletje.** • Če se Zə:fka '15. maja' palú:la, na bùq kej prí:da palè:itje. – *Izraža, da če na god sv. Zofije dežuje, bo poleti slabo vreme.*
 - (8) **Sveti Vid, češenj sit.** • Sviət Vi:t '15. junij', čè:ɹši sì:t. – *Izraža, da ob svetem Vidu češnje najbolj zorijo.*

(9) **Tepežji dan oblačen, čez leto ne boš lačen.** • Təpižji dā:n '28. december, god nedolžnih otrok – v spomin nanje se je ohranil običaj tepežkanja' ablā:čən, čəz lé:itu na buoš lá:čən. – *Izraža, da če je na god nedolžnih otrok oblačno, bo naslednje leto dobra letina.*

(c) kakšen pa opozarja na navade ob določenih (krščanskih) praznikih:

(10) **Na binkošti ptič ptiča je, samo da pride do mesa.** • Na vi:nšti '50. dan po veliki noči' 'təč tí:ča jé:i, sa'mu de prí:de da mesà:. – *Izraža, da je na binkošti morala biti na mizi obvezno šunka ali drugo meso.*

5.2. Drugi pregovori

Čeprav so morda že zelo stari, izražajo še vedno uporabne nasvete, opozorila in ugotovitve.

(11) **Beseda ustom uide, nazaj več ne pride.** • Besè:ida ú:jstam uí:de, nazá:j več na prí:de. – *Izraža, da se izgovorjenih besed ne da vzeti nazaj.*

(12) **Če bolj delaš, bolj ti kaže.** • Če 'bəl dè:ilaš, 'bəl ti ká:že. – *Izraža, da pridnemu človeku ne zmanjka dela.*

(13) **Če je dve(je)h lušt, je majhna kunšt.** • Če je dvé:jəx 'ləšt 'želja, volja', je mè:jxna 'kənšt 'umetnost'. – *Izraža, da če se dva o čem strinjata, ni težav pri izvršitvi dejanja.*

(14) **Če se preveč sveti, rada sraka odnese.** • Če se pre'več své:iti, rá:da srá:ka adneá:se. – *Izraža, da svojega premoženja ni dobro razkazovati, saj bo lahko ukradeno.*

(15) **Če sem rekel, še nisem dal.** • Če səm riəku, še né:i səm dà:u. – *Izraža, da obljubiti še ne pomeni dati.*

(16) **Domač gvant naj se kar doma opere.** • Da'mač g'vənt 'obleka' nāj se 'kar damá: apeá:re. – *Izraža, da se o družinskih težavah in nesoglasjih ne pripoveduje drugim.*

(17) **Kadar je vojska, so nebesa odprta.** • Kədər je ɔ:jška 'vojna', sa nebiəsa atpə'rta. – *Izraža, da med vojno umre veliko (dobrih, nedolžnih) ljudi.*

(18) **Kakor se koscem streže, tako kosa reže.** • Kù:kər se kò:scəm stré:iže, takù: kò:sa rè:iže. – *Izraža, da se skrb za prehrano koscev obrestuje; izraža, da je uspeh pri čem odvisen od vlaganja v to.*

(19) **Kar naj dež pada, saj pada na naše, ne z našega.** • 'Kar nej 'dəš pá:da, sej pá:da na ná:še, 'ne iz ná:žga. – *Izraža, da se ni treba braniti podarjenega.*

(20) **Kdor dolgo leži, se ga slama drži.** • Gdù:r dɔ:ugu leži:, se ga slá:ma dərži:. – *Izraža, da je za uspešen dan treba vstati zgodaj.*

(21) **Po riti se hlače meri.** • Pa rít se xlá:če mieri. – *Izraža, da naj vsak dela tisto, česar je zmožen.*

- (22) **Vsak(do) lahko kokodaka, jajca pa le ne more vsak(do) znesti.** • Ŭsà:k ləx'ku kokodà:ka, já:jca pa 'le na muóra ũsà:k z'nest. – *Izraža, da lahko kdo marsikaj obljublja, težko pa to uresniči.*
- (23) **Vsak zase, Bog pa za lase.** • Ŭsà:k zà:se, Bù:x pa za là:se. – *Izraža, da človek sam ne doseže veliko in da Bog kaznuje tiste, ki mislijo le nase.*
- (24) **Vsaka grmada ima ušesa.** • Ŭsà:ka gərmà:da 'grm' ima ũšiəsa. – *Izraža, da ljudje radi prisluškujejo.*
- (25) **Vse mine, še voda segnije.** • U'se məní:, še ó:da səgní:je. – *Izraža, da je prav vse minljivo.*

6 ZAKLJUČEK

V prispevku je opisan sicer redek primer vključevanja in povezovanja občanskih raziskav v študijski proces,²¹ ki bo ob ugodnem zaključku, to je izdaji slovarja, zagotovo dober primer tovrstne prakse – in upam, da ne zadnji. V vsakem primeru pa je bilo to dobra izkušnja za študente.

Že izbor, predvsem pa celotna zbirka frazeološkega in paremiološkega (ter leksičnega) gradiva ponovno potrjuje, da so naša narečja, s tem pa terensko delo, še vedno neizčrpen vir za popolnjevanje zakladnice izrazja slovenskega jezika.

VIRI IN LITERATURA

- Benedik 1999** = Francka Benedik, *Vodnik po zbirki narečnega gradiva za Slovenski lingvistični atlas (SLA)*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 1999.
- Fran** = *Fran, slovarji* Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2014–, različica 8.0, www.fran.si.
- Kržišnik 2010** = Erika Kržišnik, Idiomatska beseda ali frazeološka enota, *Slavistična revija* 58.1 (2010), 83–94.
- Meterc 2020** = Matej Meterc, Pregovori: koliko jih imamo, poznamo, uporabljamo? *Alternator* 44 (2020), <https://www.alternator.science/sl/daljse/pregovori-koliko-jih-imamo-poznamo-uporabljamo/>.
- Smole 2024** = Vera Smole, Slovaropisni prikaz glagolskih frazemov v govoru Pišec in okolice, v: *Pleteršnikova dediščina: ob stoletnici smrti Maksa Pleteršnika*, ur. Marko Jesenšek, Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba, 2024 (Mednarodna knjižna zbirka Zora 154), 255–286.
- Smole – Orel 2023** = Vera Smole – Irena Orel (ur.), *Slikovito izražanje v domačem govoru Maksa Pleteršnika (pregovori, frazemi, nekonvencionalne replike in zanimivejša leksika v Pišecah in okolici)*, Ljubljana: Znanstvena založba Univerze v Ljubljani – Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2023.
- SSF** = Janez Keber, *Slovar slovenskih frazemov*, 2015 (12011), www.fran.si.
- SSKJ2** = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja, 2014 (1970–1991), www.fran.si.
- SSP** = Matej Meterc, *Slovar pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov*, 2020–, www.fran.si.
- Škrjanc 2002** = Barbara Škrjanc, *Govor Zagorice v Dobropoljski dolini: zapis vprašalnice za Slovenski lingvistični atlas*, diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2002.

21 Z izjemo sodelovanja z domačini iz Pišec je bilo drugo od domačinov zbrano gradivo slovarsko obdelano v diplomskih nalogah, kar predstavlja povsem drugačen način dela; prav tako je drugačen način dela, če pri tem sodeluje samo pedagog brez študentov.

Štrubelj = Anica Štrubelj, Gradivo za Dobropoljski slovar (Excelov dokument). Hrani avtorica prispevka.

Veliki atlas Slovenije 2013 = Vlasta Mlakar (ur.), *Veliki atlas Slovenije*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2013.

SUMMARY

Integrating Citizen Science into Education: the Case of Phraseology and Paremiology in Dobropolje, Lower Carniola

This article draws on material and experience gained through the professional supervision of a dictionary of the local dialect of Videm in the Dobropolje karst field in Lower Carniola. The material was collected over a longer period by Anica Štrubelj, a local resident and native speaker, with technical assistance from Andreja Storman Vreg. Under Vera Smole's mentorship, four groups of Slovenian studies students, forty in total, prepared lexical, phraseological, and proverb entries in the 2023/24 and 2024/25 academic years. The initiative came from the collector herself. The article presents an example of citizen science in education and practical experience for students who may later work in dialectally rich school environments or in lexicography, including multilingual dictionary work.

The main task was to transform the extensive but non-professionally written and edited dictionary material into a simple dictionary (or dictionaries) edited as professionally as possible. A decision was made to compile separate dictionaries for idioms and proverbs, both including phonetic transcription of dialect headwords and example sentences. The workflow consisted of several stages: (1) gradual recording of basic dictionary forms and dialectal example sentences for lexemes and examples of the use of idioms and proverbs (the collector and her assistant); (2) phonetical transcription of the recordings (the teacher); (3) the preparation of Word-based tables as a structural basis for compiling dictionary entries (the teacher); (4) preparation for student work, including familiarization with the local dialect and with basic lexicographic principles (in the seminar room); (5) the development of guidelines for working with different types of dictionaries (the teacher, with input from students); (6) the division of the material into smaller sets assigned to individual students for a week or two of work (the teacher); (7) the compilation of dictionary entries (students, partly in class but mostly at home); (8) the review of completed work (the teacher); (9) joint discussion of more complex cases, including processing, classification, and refining guidelines (in the seminar room); (10) ongoing consultation with the collector (the teacher); (11) at least one meeting of each group with the collector either in the seminar room or at her home; and (12) the selection of the most interesting examples and final student presentations. Throughout the process, it was repeatedly established that lexicography as part of higher education requires a well coordinated group of students that adhere to both the methodological guidelines and the submission deadlines, as well as a teacher that systematically prepares the material and provides consistent, structured feedback.

The local dialect of Videm is one of the typical varieties of central Lower Carniolian dialect. Its distinctive features are the reflex of long **u*, which is consistently the diphthong *jū*: (*kjū*:ra 'hen', *mexjū*:r 'bladder', *mjū*:xa 'fly', *žjū*:pa 'soup'), and the diphthong *ea*: (*sa pørneá*:sli 'they brought', *zeá*:mle 'soil', *meá*:n 'to me', *iz ulneá*:ka 'from a beehive'), which is rare in related varieties. The same reflex also occurs for long **a* after palatals (*j* < **j*, **ñ*, and *l* < **ĥ*) and **r* (*je spreá*:vu 'he put away', *žjuleá*:je 'life').

Over two years, the researcher and forty students processed around 180 proverbs and sayings, 450 idioms, and three thousand lexemes into dictionary entries, forming a substantial first edition and a notable contribution to citizen science and dialectology. From this material, the article presents thirty-three animal-related idioms, ten weather proverbs, and fifteen additional proverbs not yet included on the Fran portal.

KATARZYNA KONCZEWSKA

THE ROLE OF HISTORICAL LANGUAGE MATERIALS IN THE STUDYING OF THE BALTIC-SLAVIC BORDERLANDS

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.32.1.07](https://doi.org/10.3986/JZ.32.1.07)

The paper sets out the hypothesis that historical language materials have considerable potential for use in the study of the Baltic-Slavic borderlands. It briefly outlines preliminary results of research on language contacts in the Baltic-Slavic border area in the light of new historical sources. The investigation of dialects and their interferences in border areas with heterogeneous historical and contemporary sociolinguistic situation is a complex task. The author believes that the micro-area approach is the most productive in the study of border areas. It appears that the most appropriate approach to the study of border areas is a combination of traditional linguistic methodology with the findings of ethnographers, anthropologists and ethnohistorians.

Keywords: border studies, linguistic ethnography, linguistic anthropology, areal linguistics, contact linguistics, Belarus-Lithuanian borderland

Vloga zgodovinskih jezikovnih gradiv pri preučevanju baltsko-slovanskih mejnih območij

V prispevku je predstavljena hipoteza, da imajo zgodovinski jezikovni viri znaten potencial za uporabo pri raziskovanju baltsko-slovanskih obmejnih območij. Na kratko so predstavljeni predhodni rezultati raziskave o jezikovnih stikih na baltsko-slovanskem obmejnem območju v luči novih zgodovinskih virov. Raziskovanje narečij in njihovih medsebojnih vplivov na obmejnih območjih z raznoliko zgodovinsko in sodobno sociolingvistično situacijo je zahtevna naloga. Avtorica meni, da je pri raziskovanju obmejnih območij najbolj produktiven mikroobmočni pristop. Zdi se, da je najprimernejši pristop k raziskovanju obmejnih območij kombinacija tradicionalne jezikoslovne metodologije z ugotovitvami etnografov, antropologov in etnozgodovinarjev.

Ključne besede: obmejne študije, jezikovna etnografija, jezikovna antropologija, arealno jezikoslovje, kontaktno jezikoslovje, belorusko-litovsko obmejno območje

Katarzyna Konczevska # Vilnius University, Lithuania # katarzyna.konczevska@ijppan.pl #

 <https://orcid.org/0000-0002-3605-9974>

This paper was written as part of the scientific project NAWA BJP/PON/2025/1/00002. It is partially based on a presentation at the DiaClas-SDP 5 conference, which took place at the ZRC SAZU in Ljubljana from April 22 to 25, 2025. The author states that the article is based on archival sources, which are cited in the list of references below.

1 INTRODUCTION

The contemporary Polish-Belarus-Lithuanian borderland is a zone not only of lateral (peripheral) Baltic-Slavic contacts, but also of active language processes both between several language groups (Polish, Belarusian, Russian, Lithuanian) and within them. Hypotheses about the process of Baltic-Slavic language contacts in lateral zones are a key argument in the study of the Circum-Baltic region (Koptjevskaja-Tamm – Wälchli 2001: 615–750; Shmrecsanyi 2014: 81–92) and the subject of active scholarly discussions (Wiemer et al. 2014: 15–42). A process of substrate interferences took place here in the context of bilingualism and sometimes trilingualism; consequently, substrate-adstratal relations demand an extremely cautious approach, and the definition and classification of dialects are considerably complex.

The establishment of political borders after World War II artificially divided what was once a unified space, complicating its investigation. The range of dialect interferences of individual languages reaches far beyond the artificial political and administrative boundaries established after World War II (see also Chlebdá 2015: 43–77). The issue of the influence of boundaries on processes of language convergence and divergence and on language development on both sides of the border is highly relevant (Auer et al. 2005; Palander et al. 2018; Müller – Luděk 2023: 59–100).

The investigation of dialects and their interference in border areas with a heterogeneous historical and contemporary sociolinguistic situation is a complex task. I believe that the micro-area approach is the most productive. Micro-area studies allow us to identify local language features, trace the direction and depth of dialect interference, determine the processes of language innovations, and identify areas of monosemantism.

In my opinion, when studying micro-areas in the lateral zones of the Baltic-Slavic borderlands, the most productive approach is to combine traditional linguistic methodology with the findings of ethnographers, anthropologists, and ethnohistorians (cf. Wiemer 2003: 212–229; Shaw et al. 2015: 1–13; Costley – Reilly 2021: 1035–1047). The dialect landscape of the borderlands indirectly reflects the historical variability of political and cultural boundaries, therefore, isoglosses in border areas should be viewed as boundaries of the intensity of language and cultural contacts. The methods presented in this paper for the study of dialects in borderland micro-areas can be applied to investigate processes of language interference in the Baltic-Slavic border region (cf. Wiemer – Erker 2011: 184–216). These methods facilitate a comparative description of dialects in lateral zones (cf. Mikulėnienė 2015: 282–301) and can determine the influence of political factors on processes of language convergence and divergence. They can also help to derive new data on language contacts in sparsely studied lateral dialect areas and to describe the borderland regiolect.

An unconventional tool in the study of lateral dialect zones could be the use of historical material, which is significant for describing the area of mutual interpenetration of languages on the Baltic-Slavic borderlands. Such material includes, *inter alia*, data obtained by lay linguists. In my opinion, it constitutes an important source for contemporary areal linguistics for several reasons. Firstly, it contributes material from micro-areas often not covered by available dialect atlases and lexicographic sources. Secondly, it enables the incorporation of historical sociolinguistic analysis into research on historical multilingualism and contemporary language contacts in transitional areas. Thirdly, it provides new data on the dynamics of language contacts in the borderland area, helping to determine the degree of language interference and the resulting structural changes. The paper attempts to show methods for analyzing relevant materials based on sources not previously studied from a linguistic perspective. These materials were identified by me at the Seweryn Udziela Ethnographic Museum in Kraków (Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie; MEK) and in the Lithuanian State Historical Archives (Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas; LVIA). These are documents by Vandalin Shukevich (Wandalin Szukiewicz) relating to the micro-area of the Baltic-Slavic borderlands, today's Belarus-Lithuanian border area, between Nacha (Nacza/Nočià) and Orany (Varėna).

The Baltic-Slavic community is united not only by language processes, but also by tangible and intangible cultural heritage. The value of Vandalin Shukevich's egodocuments is defined by the linguistic, archaeological, historical, and ethnographical data from a micro-area that has been little explored. These materials help fill a lacuna in Baltic-Slavic language contact research, rendering them a unique source material. In the present context, *egodocuments* are a wide spectrum of written documents, i.e. letters, diaries, memoirs, autographs etc. This term was coined in the mid-1950s by historian Jacques Presser (Presser 1958: 208–210). In international scientific research, egodocuments constitute an important basis for studies in the fields of linguistics (Brown 2019) and sociolinguistics (van der Wal et al. 2013: 1–17) and a metalinguistic source for research into the past (von Greyerz 2010: 273–282). By *lacunae* I mean semantic gaps in the language system. Studies of lexical lacunae have been the subject of research mainly in Russian (Bykova 2003) and German (Ejger – Panasiuk 2006: 112–118; Lakunen-Theorie 2006) linguistics.

2 BACKGROUND

2.1 Who was Vandalin Shukevich?

Vandalin Shukevich (1852–1919) bearing the coat of arms of Odrowąż (a family from Żmudź/Žemaitija) was born in Nacha near Lida² and spent most of his life there; today it is in the north-western Belarus-Lithuanian border region. He re-

2 Biographical information from a letter from Vandalin Shukevich himself; LVIA, 1135/6/10: 35–35a.

ceived his education at home, as was customary with the nobility at that time, and later under the care of Joseph Jundzil (Józef Jundził), emeritus professor of botany at the University of Vilnius.

The difficult financial situation of the family prevented Vandalin from going abroad to study, so he decided to pursue higher education at Warsaw University. However, at that time it had been transformed into an Imperial University using Russian, a language V. Shukevich did not know. He remained in Warsaw, taking private lessons in Russian to be able to pass his exams. After a short time, the family situation forced him to return to Nacha, where he took over the farm. From then on, he systematically taught himself, learning about the achievements of world-famous scientists and taking a particular interest in archaeology. He was one of the founders of the Vilnius Society of the Friends of Science (Towarzystwo Przyjaciół Nauki; TPN) and an active member. In his place of residence, he engaged in educational work for the rural community, inter alia setting up a committee for the establishment of schools, the supply of textbooks, and the hiring of teachers. V. Shukevich donated the exhibits obtained during his research free of charge to institutions in Warsaw, Krakow, Vilnius and Lviv, where they often formed the basis of museum collections. Reports on his research activities were submitted to numerous scientific institutions, inter alia to the Polish Academy of Arts and Sciences in Krakow and to the Archaeological Society in St. Petersburg. V. Shukevich rescued Trakai Castle from destruction by drawing the attention of the authorities to the disastrous condition of the monument and gaining financial support for its renovation. He also popularised science, actively contributing to the Polish Press on archaeological and ethnographic topics. His first publication appeared in 1885 in “Tygodnik Ilustrowany” (“Illustrated Weekly”). The most complete bibliography of V. Shukevich’s journalistic articles was prepared in the interwar period in the Wróblewski Library in Vilnius; it is now held in the library of the Wróblewski Lithuanian Academy of Sciences (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka; LMAVB).

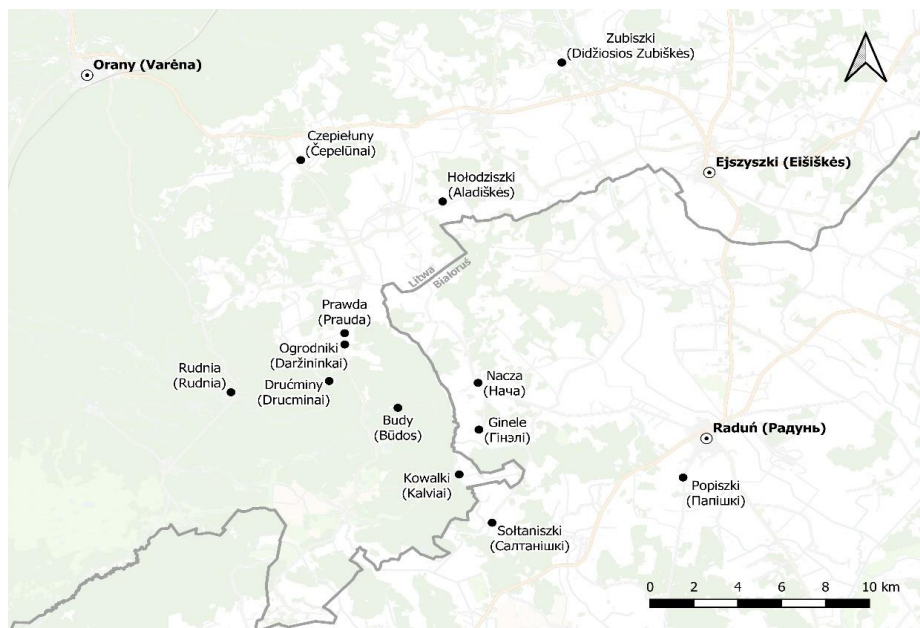
Information about him was published in 1914 in the “Kurier Litewski” (“Lithuanian Courier”) (Brensztejn 1914a: 2) and in an abridged version reprinted in the weekly publication “Ziemia” (“Earth”) (Brensztejn 1914b: 225–226). Mihal Brensztejn (Michał Brensztejn) published biographical information given to him by V. Shukevich, but some of it was incorrect; it was later amended by V. Shukevich. The study of V. Shukevich by Aleksander Sniezhka (Aleksander Śnieżko), editor of the pre-war periodical “Ziemia Lidzka” (“Lida Land”), best known as the first director of the Museum of Post and Telecommunications in Wrocław, remained only in manuscript form (and has not been published). Despite his substantial scientific legacy and social activity, V. Shukevich remains unknown not only to Polish, Lithuanian, and Belarusian society in general but also to scientists; the only summary of his life and achievements was published in the popular science series “Znani Lidzianie” (“Famous Residents of Lida”) (Blombergowa 2010).

2.2 Area researched by Vandalin Shukevich

My preliminary research has shown that the micro-area explored by V. Shukevich still remains poorly researched, and most of the localities he investigated are not included in linguistic atlases. This situation may be a result of the fact that the region including his birthplace of Nacha and the neighboring settlements are located in the difficult-to-access and sparsely populated area of the Nacha forest (Puszcza Nacka), which after World War II became the frontier between Belarus and Lithuania, making it practically impossible for scientists to conduct research there. The area is a post-Jatvingian Baltic-Slavic borderland with a complex history of settlement, characterised by expanses of forests and marshlands. During the 9th–11th centuries, the process of Slavisation was ongoing; however, it was arrested in the 12th century by Lithuanian expansion. In the 15th–16th centuries, there followed an influx of settlers including Mazovian *budnicy* ‘colliers, charcoal burners’, as well as petty nobility. All these factors resulted in an uneven and complex sociolinguistic situation, further complicated by subsequent historical and political processes.

V. Shukevich conducted his research in an area belonging at the time to the Koniava commune. Julian Talko-Hrynecvich (Julian Talko-Hrynecwicz), who visited V. Shukevich several times on his estate to conduct shared archaeological research, claimed that the area between Nacha and Koniava is the “age-old ethnographic Belarus-Lithuanian border between two cultures, often intertwined with Polish traditions” (Talko-Hrynecwicz 1919: 81–83). Since 1569, the Koniava starosty were included in the Lida district of the Vilnius Voivodeship in the Polish-Lithuanian Commonwealth. During the interwar period, the Koniava commune was incorporated in the Lida district of the Navahrudak Voivodeship. At present, Nacha and its surroundings are in the Voranava District of the Grodno Region, near the city of Radun in Belarus, near the Lithuanian border, and part of the former Koniava commune is in the territory of Lithuania. In view of this, I classify this area as cross-border and I believe that it should be studied as a whole.

As a result of complex settlement processes in the Baltic-Slavic periphery contact zone, the language substrate was uneven (Zdaniukiewicz 1992: 171–176; Smoczyński 1989, 2003). My preliminary research has allowed me to determine a part of the micro-area explored by V. Shukevich, characterised by the occurrence of toponyms exhibiting Slavic etymology: *Budniki*, *Budy*, *Czepieluny*, *Kowale*, *Ogrodniki*, *Prawda*; Lithuanian: *Drućminy*, *Gineli*, *Nacza*; as well Slavic-Lithuanian: *Hołodziszki*, *Soltaniszki*. This demonstrates the mutual permeation of Baltic and Slavic ethnoses. *Lietuvių kalbos atlasas* (Grinaveckienė – Morkūnas 1977) takes note: Kaniava (p. 690), Nočià (VII Baltarusija), Rudnia (p. 698) i Dubičiai (p. 699), *Dyâlektalagičny atlas belaruskaj movy* (Avanesaŭ et al. 1963) does not contain any relevant records.

Picture 1: Map of the micro-area which is the source of the lexical material from a manuscript of V. Shukevich

3 DATABASE

The correspondence between M. Brenshtejn and V. Shukevich's son Zygmunt which I have identified in the LVIA shows that the TPN received the latter's written declaration of transfer concerning all his father's materials; however, the continuation of this correspondence does not confirm that the transfer actually took place. The National Library of Poland (Biblioteka Narodowa, BN) contains a V. Shukevich archive (BN Rps III 2941–2947), which allows one to speculate that his descendants, in breach of the TPN contract, brought part of his materials to Poland. The BN also possesses other documents of his authorship, held in the archives of particular people with whom he corresponded. The Vilnius archives also require further investigation. The LVIA does not hold a separate V. Shukevich collection; his documents are dispersed among various categories in the catalogue. The LVIA's collection 1135 (with 24 sub-collections), including the TPN documents, has not been catalogued in its entirety. The sub-collection of documents stored in the TPN library and museum (no. 23), which according to my preliminary research is an important source, has only an uncatalogued card index. The results of my inquiry reveal that the authors of previous publications concerning the TPN used mainly printed materials, such as the Society's yearbooks. However, it is the hand-

written materials that provide new information on the TPN's scientific activities, enabling the pursuit of a different perspective on historical facts. My preliminary research has allowed me to conclude that V. Shukevich's documents can also be found: (1) in Kraków, at the library and archive of the Polish Academy of Arts and Sciences; (2) in Moscow, at the archive of the D. S. Likhachev Russian Research Institute for Cultural and Natural Heritage, successor to the Moscow Archaeological Society; (3) in Saint Petersburg, at the archive of the Institute of History of Material Culture, Russian Academy of Sciences, where the documents of the Imperial Russian Archaeological Society (collection 1) are held; (4) and probably in Lviv.

The search I have conducted within the framework of the National Science Centre project (2020/04/X/HS2/00306) in the LVIA and in the LMAVB has allowed me to identify previously unknown egodocuments of V. Shukevich,³ and to determine the significance of their research potential. Another important document for linguistic research is the manuscript of V. Shukevich which I identified in the MEK.

These documents are a new and unique source of materials for research into Baltic-Slavic contacts, and also for interdisciplinary research in the humanities, including the fields of comparative Slavic studies, historical multilingualism, and cultural anthropology. They allow historical sociolinguistic analysis to be incorporated into research on language heritage (Aalberse et al. 2019).

4 METHODOLOGICAL INNOVATIONS

V. Shukevich was not a professional linguist; his main interests were archaeology and ethnography.⁴ However, his scientific accuracy is also evidenced by his precise notation of lexemes. Preliminary analysis of the dialect material recorded by V. Shukevich has shown his reliability and indicated the use of a consistent methodology. This is especially evident in the meticulous nature of his work and his consistency in recording phonetic characteristics and accentuation of lexemes, ensuring the preservation of their dialect characteristics. These details are particularly important in the context of the analysis of Baltic-Slavic language contacts, since phonological innovations are one of the basic criteria for the determination of genetic relationships between languages. What is more, V. Shukevich recorded words he heard directly from rural inhabitants, i.e. spoken local dialect. The fact that V. Shukevich personally conducted research in the surrounding villages significantly enhances the value of his dialect material and broadens its geographical scope. His field notes contain information about

³ Almost 700 pages, including letters, field research reports, reports on activities in the TPN and drafts of the journalistic texts.

⁴ Frida Gurevič was the first post-World War II author to describe his achievements in the context of archaeological research on the Neman area after World War II (Gurevič 1962).

the name of the locality in which the lexemes were registered, which is very important. Thus, based on an analysis of the language material, the territorial coverage of particular dialect characteristics can be determined and mapped, which is particularly important in the case of a lateral dialect area. This information will make it possible to trace infiltration and interference processes, identify lexical innovations occurring within the micro-area and determine their periodisation, as well as describe language convergences and divergences, and their extent. The analysis will also form a basis for more precise determination of the process of the intensity, direction, and type of irradiation of language influence in an unresearched micro-area of the transitional zones of the Baltic-Slavic language borderlands.

The Belarusian dialects of the Nacha region belong to the north-western Belarusian dialect zone (Avanesaŭ et al. 1969). Particular areas within it have experienced varying degrees of Baltic infiltration (Astrėjka 2010: 1–19; Jankowiak 2020: 139–166). The analysis of the geoelect identified as a result of this study contributes new knowledge in the field of language contacts in a relatively unexplored peripheral area, determining the course of systemic changes, identifying new dialect characteristics, and verifying the validity of those already registered (Plygavka 2014: 228–237). Studies conducted in this way allow the comparison of data from research centres in different countries (Smułkowa 2002; Ėrker 2015; Mikulėnienė et al. 2023; Leskauskaitė 2025), and the results obtained fill a research gap in dialectology. The identification of dialect characteristics of geoelects makes it possible to determine the language substrate of the area in question, establishing a basis upon which its historical linguistic situation can be reconstructed. It is worth noting that in areal research it is possible to identify loanwords both on a national and regional-dialectal level, and their presentation by means of cartography enables a reconstruction of the stages and processes of loaning. In view of the high degree of mutual infiltration of dialects of this zone, the determination of their mutual influence requires a search for appropriate methodological approaches. Quantitative analysis of individual dialect characteristics makes it possible to determine the degree of mutual interference. Linguogeographic interpretation of language facts makes it possible to determine the degree of infiltration processes and to track their progress. The analysis carried out in this way allows conclusions to be drawn about specific details of this lateral contact zone.

5 MATERIALS AND ANALYSIS (BRIEF OVERVIEW)

The manuscript of V. Shukevich which I have identified in the MEK contains unique lexical material (55 dialect lexemes) from micro-area on the Belarus-Lithuanian border not previously investigated, in the peripheral area of the Baltic-Slavic contact zone.

25 lexemes recorded in the manuscript have a pan-Belarusian scope. A smaller but significant group (15 lexemes) consists of lexemes characteristic of the dialects of the north-western borderland. Most lexemes from these two groups (49) have equivalents in the Polish literary language and Polish dialects.

Analysis of the excerpted lexemes (Konczewska 2020: 82–96) confirms Slavic expansion in this area. For example, *rohacz* was an old Slavic name for a ploughshare and was displaced by it, while *rohacz* was common in Polesie, northern Mazovia, and the western part of the dialect area between the Bug and Narev rivers.⁵

The dialect material analysed is notable for the absence of Lithuanianisms, except for two lexemes: *kousz* (*kaušas*) and *rezgini* (*rėžginės*), known in Belarusian since the 15th and 17th centuries respectively, and the consonant cluster *-rd* in the lexeme *skawardá*. This would seem surprising, especially since the areas explored by V. Shukevich are historically Lithuanian. This fact may perhaps be explained by the extent of the Nacha Forest lying north of Nacha, which naturally prevented Lithuanian settlement, unlike other present-day Belarusian border areas (e.g., Ostrowiec (Ostrowiec/Astravas), Ashmyana (Oszmiana/Ašmena). It should also be borne in mind that at the turn of the 19th and 20th centuries, a significant part of the ethnic Lithuanians of this area underwent a natural Belaruthenization process.

The absence of the *akanie*⁶ characteristic of Belarusian in the following lexemes is also puzzling: *cepilna*, *czepialá*, *czepiéc*, *czerpák*, *opołónik*, *podpiálka*, *trepálka*. ADJB (map 2, 3) does not record dialects with *akanie* in these areas where *akanie* is not attested in the syllable before the stressed syllable, only the absence of *akanie* in the final syllable. We can see this discrepancy in the example of one of the lexemes recorded in ADJB (map 251): *čapâlá*, in the manuscript: *czepiola*. One could simply assume that V. Shukevich transmitted *akanie* inconsistently, but this seems doubtful, as *akanie* is attested in many lexemes: *abóry*, *baraná*, *barazná*, *kałýska*, *kapiałúsz*, *karóbka*, *kastrýca*, etc. The *jakanie*⁷ recorded in ADJB (map 5) is also faithfully rendered: *wierbá*.

It can therefore be assumed that in the area around Nacha there was a perceptible influence of the Mazovian settlement from the west, which would be confirmed by the common lexemes documented above, as well as the phonetic features mentioned, and the peculiarities of accentuation.

Analysis of the material indicates certain lacunae in the available dialect materials. For example, ADJB does not record the lexemes *czerpák*, *prárlnik*, *buláŭka* in this micro-area (no such name of the referent is shown in map 258), *úżwa* (no

5 A detailed analysis of the vocabulary related to farming in the dialects of the eastern Białystok region against an East Slavic background was presented by Elżbieta Smułkowa (1968).

6 Pronouncing [o], [e] as [a] in first syllable before a stressed syllable.

7 Pronouncing [o], [e] as [a] after soft consonants, before a stressed syllable.

such lexeme in map 259), only *pryvázka/prývázka*, *úżyk*, *hrywiénki* (map 261). The manuscript by V. Shukevich also reveals new meanings that have not been confirmed in any of the lexicographical sources analysed, for example, for the lexemes: *kóűsz*, *podpiálka*, *wiórek*.

In summary, it can be concluded that the dialect material from Shukevich's manuscript confirms the existence of a regional Belarusian dialect in the micro-area around Nacha at the beginning at the turn of the 19th and 20th centuries, whose characteristic feature was the presence of Polish influences on both the lexical and phonetic levels and the absence of Lithuanianisms.

6 DISCUSSION AND FUTURE RESEARCH

The brief analysis of the manuscript by V. Shukevich presented in this paper demonstrates that the materials contained in his legacy can serve as a basis for comparative analysis of the interpenetration of Polish and Belarusian dialects in transitional zones, for research on the geolect of the borderlands and on the peripheral areas of the Baltic-Slavic contact zones. Research to determine the direction of borrowings, their phonetic and morphological variants, as well as the methods of adaptation and the degree of interference, requires consideration of the similarity of dialect vocabulary resulting, among other factors, from the affinity of the Polish and Belarusian languages.⁸

The dialectal landscape of the borderlands indirectly reflects the historical variability of political and cultural boundaries. My field experience suggests that research on dialects in the transitional zones should be conducted with sociolinguistic, cultural, and anthropological considerations in mind, drawing on linguistic as well as historical and ethnocultural analysis, transcending research models of traditional linguistics and incorporating the research of ethnographers and ethnohistorians. Such investigations can be classified as linguistic anthropology and linguistic palaeontology. This approach facilitates more effective analysis of language contact processes and significantly expands existing research on the dialect landscape of the borderlands. The adoption of a diachronic approach, comparative methods, and language contact theory, as well as the comparison of Polish, Belarusian, and Lithuanian research perspectives, appears to be the most effective research tool in the transitional contact zones of the Baltic-Slavic borderlands. It should also be emphasised that the investigation of materials supplied by non-professional linguists studying borderland culture can be an effective research procedure. It enables the tracing of such linguistic and cultural changes taking place

⁸ More lexical examples illustrating language contacts in the Polish-Belarus-Lithuanian borderland are provided in Konczewska 2024: 241–259.

in the borderlands as cannot be studied autonomously: “After all, culture, with its richness, diversity, and ethnographic variability, lives in the word. The word sanctions the manifestation of culture, stabilises its form and content” (Kaš 2021: 271).

I intend to expand the research on the sparsely explored micro-areas of the Baltic-Slavic borderlands, which constitute the current Belarus-Lithuanian border area, under my new project (NAWA, BJP/PON/2025/1/00002/DEC/1). The main goal of this project is to determine the development of Polish in the borderland in contact with the indigenous languages based on new source materials from Vilnius University Library, dating from 1887–1939. In the course of this project, I will focus on several research questions. The extent to which the languages of indigenous peoples have influenced the formation and development of the Polish language in the borderland will be determined. The investigation will examine the impact of the Belarusian and Lithuanian national movements on the development of the Polish language in the borderlands. It will examine how ethnographic materials can be studied from a linguistic perspective. The ways in which areal linguistics can be enriched by non-traditional data (from ethnographic materials and egodocuments) and methods, will be analysed.

It is hypothesised that the analysis of the dialect materials will enable the establishment of a novel database concerning the development of the regional Polish language and language contacts in the borderlands. The analysis will identify systemic changes and new dialect features and enable the verification of changes already recorded. This will facilitate the determination of the language substrate and will establish conditions for the reconstruction of the stages and processes of interference, as well as the historical sociolinguistic situation.

This will be important for the presentation of the entire dialectal continuum of the Baltic-Slavic language borderlands. It is anticipated that the results of the project will also provide new data on the dynamics of language contacts in the north-eastern borderland. This will identify the current status of regional dialects of Polish and their situation in contemporary Lithuania and Belarus, exploring how they are affected by interference from Belarusian and Lithuanian border dialects and will also identify and demonstrate the structural language changes that have taken place as a result of this interference.

REFERENCES

- Aalberse et al. 2019** = Suzanne Aalberse – Ad Backus – Pieter Muysken, *Heritage Languages: a Language Contact Approach*, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2019.
- Astrėjka 2010** = Vera Astrėjka, Slavāna-balckae leksičnae ūzaemadzeāne ū gavorkah paūnočnā-zahodnāj dyālektnej zony belaruskaj movy, *Belaruskā lingvistyka* 65 (2010), 1–19.
- Avanesaŭ et al. 1963** = Ruben Avanesaŭ – Kandrat Krapiva – Ūzefa Mackevič, *Dyālektalagičny atlas belaruskaj movy*, Minsk: Akadėmiā navuk BSSR, 1963.

- Avanesaŭ et al. 1969** = Ruben Avanesaŭ – Kandrat Krapiva – Ūzefa Mackevič, *Lingvistyčnââ geagrafiâ i grupoŭka belaruskich gavorak*, Minsk: Akademiâ navuk BSSR, 1969.
- Auer et al. 2005** = Peter Auer – Frans Hinskens – Paul Kerswill (eds.), *Dialect change: convergence and divergence in European languages*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Blombergowa 2010** = Maria Magdalena Blombergowa, *Wandalin Szukiewicz. Syn Ziemi Lidzkiej – badacz i społecznik (1852–1919)*, Warszawa-Lida: Komitet Historii Nauki i Techniki PAN – Towarzystwo Kultury Polskiej Ziemi Lidzkiej, 2010.
- Brensztejn 1914a** = Michał Brensztejn, Wandalin Szukiewicz, *Kurier Litewski* 1.14 (1914), 2.
- Brensztejn 1914b** = Michał Brensztejn, Wandalin Szukiewicz, *Ziemia* 5.15 (1914), 225–226.
- Brown 2019** = Joshua R. Brown, Historical heritage language ego-documents: from home, from away, and from below, *Journal of Historical Sociolinguistics* 5.2 (2019), 20190023.
- Bykova 2003** = Gul'čera Vakhobovna Bykova, *Lakunarnost' kak kategoriya leksičeskoy sistemologii*, Blagoveshchensk: Izdatelstvo BGPU, 2003.
- Chlebda 2015** = Wojciech Chlebda, Pogranicza i pograniczność w polskich perspektywach oglądu, in: *Pograniczność i pogranicza w perspektywie nauk społecznych i humanistycznych*, eds. Wojciech Chlebda – Ivana Dobrotová, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2015, 43–77.
- Costley – Reilly 2021** = Tracey Costley – Colin Reilly, Methodological Principles for Researching Multilingually: Reflections on Linguistic Ethnography, *TESOL Quarterly* 55.3 (2021), 1035–1047, <https://www.jstor.org/stable/48643374>.
- Ejger – Panasiuk 2006** = Heinrich Ejger – Igor Panasiuk, Lakunen und Konzepte: zur Frage der Determinierung interkultureller Unterschiede, in: *Lakunen-Theorie: ethnopsycholinguistische Aspekte der Sprach- und Kulturforschung, Semiotik der Kultur – Semiotics of Culture* 5, eds. Igor Panasiuk – Hartmut Schröder, Münster: LIT-Verlag, 2006, 112–118.
- Ērker 2015** = Aksana Ērker, *Strukturnye čerty smešannyh belorusskikh govorov na baltoslavânskom pogranič'e*, Leipzig: Biblion Media, 2015.
- Grinaveckienė – Morkūnas 1977** = Elena Grinaveckienė – Kazys Morkūnas, *Lietuvių kalbos atlasas*, Vilnius: Mokslas, 1977.
- Gurevič 1962** = Frida Gurevič, *Drevnosti belorusskogo Ponëman'â*, Moskva – Leningrad: AN SSSR, 1962.
- Jankowiak 2020** = Mirosław Jankowiak, Strefy dialektalne języka białoruskiego jako przykład językowych kontaktów z sąsiednimi narodami, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 51 (2020), 139–166.
- Kąś 2021** = Józef Kąś, Ikonografia w słowniku gwarowym, *Gwary dziś* 14 (2021), 265–276.
- Konczewska 2020** = Katarzyna Konczewska, Nieznany rękopis Wandalina Szukiewicza jako źródło do badań gwar białoruskich, *Slavica Slovaca* 55.1 (2020), 82–96.
- Konczewska 2024** = Katarzyna Konczewska, *Walaczajka. Zbiory Muzeum Etnograficznego w Krakowie z terenu Białorusi w badaniach językowo-kulturowych*, Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN – Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie, 2024.
- Koptjevskaja-Tamm – Wälchli 2021** = Maria Koptjevskaja-Tamm – Bernhard Wälchli, The Circum-Baltic Languages: an areal-typological approach, in: *Circum-Baltic Languages 2: grammar and typology*, eds. Östen Dahl – Maria Koptjevskaja-Tamm, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2021, 615–750.
- Lakunen-Theorie 2006** = Igor Panasiuk – Hartmut Schröder (eds.), *Lakunen-Theorie: ethnopsycholinguistische Aspekte der Sprach- und Kulturforschung*, Münster: LIT-Verlag, 2006 (Semiotik der Kultur – Semiotics of Culture 5).
- Leskauskaitė 2025** = Asta Leskauskaitė, *Pietų aukštaičių skolintinė statybos leksika XX a. – XXI a. pradžios šaltiniuose*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2025.
- LVIA 1135/6/10** = Lietuvos valstybės istorijos archyvas, Korespondencja Wandalina Szukiewicza, Zygmunta Szukiewicza i Wojciecha Szukiewicza, 6–98. Rękopis.
- MEK** = Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie, Spis przedmiotów noszonych i używanych przez ludność gminy koniawskiej powiatu lidzkiego guberni wileńskiej, w oryginałach i modelach, zebranych i przesłanych do Muzeum Etnograficznego w Krakowie przez Wandalina Szukiewicza. Rękopis.

- Mikulėnienė 2015** = Danguolė Mikulėnienė, Lenkijos lietuvių šnektos geolingvистiniu požiūriu, in: *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 3, eds. Violeta Meiliūnaitė – Agnė Čepaitienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015, 282–301.
- Mikulėnienė et al. 2023** = Danguolė Mikulėnienė – Rima Bakšienė – Laura Brazaitienė – Agnė Čepaitienė – Darius Ivoška – Žydrūnas Šidlauskas, *(Ne)atrasti Pakaunės turtai: kalbinis variantiškumas sociogeolingvistikos požiūriu*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2023.
- Müller – Luděk 2023** = Karel B. Müller – Fráňe Luděk, Borders and Language. Minor Misunderstandings, Big Troubles, and the Fruits of Multilingualism, in: *Active Borders in Europe. Identity and Collective Memory in the Cross-Border Space*, ed. Karel B. Müllerand, Cham: Springer, 2023, 59–100.
- Palander et al. 2018** = Marjatta Palander – Helka Riionheimo – Vesa Koivisto (eds.), *On the Border of Language and Dialect*, Helsinki: Finnish Literature Society, 2018 (Studia Fennica Linguistica 21).
- Plygavka 2014** = Lilia Plygavka, Baltarusių kalbos dialektai, in: *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvистinis ir sociolingvистinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai*, eds. Danguolė Mikulėnienė – Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas – Leidykla Briedis, 2014, 228–237.
- Presser 1958** = Jacques Presser, Memoires als geschiedbron, in: *Winkler Prins Encyclopedie* VIII, Amsterdam – Bruxelles: Elsevier, 1958, 208–210.
- Shaw et al. 2015** = Sara Shaw – Fiona Copland – Julia Snell, An introduction to linguistic ethnography: interdisciplinary explorations, in: *Linguistic Ethnography*, eds. Julia Snell – Sara Shaw – Fiona Copland, London: Palgrave Macmillan UK, 2015, 1–13.
- Smoczyński 1989** = Wojciech Smoczyński, *Studia balto-słowiańskie* 1, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1989.
- Smoczyński 2003** = Wojciech Smoczyński, *Studia balto-słowiańskie* 2, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2003.
- Smułkowa 1968** = Elżbieta Smułkowa, *Słownictwo z zakresu uprawy roli w gwarach wschodniej Białostocczyzny na tle wschodniosłowiańskim*, Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1968.
- Szmrecsanyi 2014** = Benedikt Szmrecsanyi, Methods and Objectives in Contemporary Dialectology, in: *Contemporary approaches to dialectology: the area of North, Northwest Russian and Belarusian vernaculars*, eds. Ilja Seržant – Björn Wiemer, Bergen: Department of Foreign Languages, University of Bergen, 2014, 81–92.
- Talko-Hrynciewicz 1919** = Julian Talko-Hrynciewicz, Nekrolog Wandalina Szukiewiczza, *Przegląd Archeologiczny* 1.3–4 (1919), 81–83.
- Van der Wal et al. 2013** = Marijke J. van der Wal – Gijsbert Rutten, Ego-documents in a historical-sociolinguistic perspective, in: *Touching the Past: studies in the historical sociolinguistics of ego-documents*, eds. Marijke J. van der Wal – Gijsbert Rutten, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2013, 1–17.
- von Greyerz 2010** = Kaspar von Greyerz, Ego-Documents: the Last Word?, *German History* 28.3 (2010), 273–282.
- Wiemer 2003** = Björn Wiemer, Zur Verbindung dialektologischer, soziolinguistischer und typologischer Methoden in der Sprachkontaktforschung (am Beispiel slavischer und litauischer Varietäten in Nordostpolen, Litauen und Weißrußland), *Zeitschrift für Slawistik* 48.2 (2003), 212–229.
- Wiemer – Erker 2011** = Björn Wiemer – Aksana Erker, Manifestations of areal convergence in rural Belarusian spoken in the Baltic-Slavic contact zone, *Journal of Language Contact* 4.2 (2011), 184–216.
- Wiemer et al. 2014** = Björn Wiemer – Ilja Seržant – Aksana Erker, Convergence in the Baltic-Slavic Contact Zone. Triangulation approach, in: *Congruence in Contact-Induced Language Change. Language Families, Typological Resemblance, and Perceived Similarity*, eds. Juliane Besters-Dilger – Cynthia Dermakar – Stefan Pfänder – Achim Rabus, Berlin – Boston: De Gruyter, 2014, 15–42.
- Zdaniukiewicz 1992** = Alojzy Zdaniukiewicz, O powstaniu i rozwoju języka polskiego na Kresach Wschodnich – polemicznie, *Z polskich studiów slawistycznych* 8 (1992), 171–176.

POVZETEK

Vloga zgodovinskih jezikovnih gradiv pri preučevanju baltsko-slovanskih mejnih območij

Prispevek preučuje raziskovalni potencial zgodovinskih jezikovnih virov za proučevanje baltsko-slovanskih obmejnih območij, s posebnim poudarkom na analizi mikroobmočij. Osredotoča se na doslej neizkoriščene vire Vandalina Šukeviča, amaterskega raziskovalca, ki je deloval na belorusko-litovskem obmejnem območju na prelomu 19. in 20. stoletja. Študija dokazuje, da takšni zgodovinski viri zagotavljajo dragocene dokaze o narečni interferenci, večjezičnosti in procesih jezikovnega stika. Kombinacija tradicionalne dialektologije z jezikovno etnografijo, antropologijo in etnozgodovino omogoča natančnejšo interpretacijo jezikovne dinamike obmejnih območij. Analiza leksikalnih in fonetičnih podatkov iz zgodovinskih jezikovnih gradiv razkriva vrzeli in neskladja v obstoječih slovanskih narečnih atlasih in leksikografskih virih. V prispevku je postavljena teza, da zgodovinska gradiva, ki so jih ustvarili neprofesionalni raziskovalci, predstavljajo dragocen vir za slovansko dialektologijo in pomembno prispevajo k rekonstrukciji zgodovinskih sociolingvističnih situacij v obrobni območjih jezikovnega stika.

NIKOLINA MILETIĆ — MARIJA PERIĆ ŠORMAZ

ZAKOPAJMO RATNU SJEKIRU: FRAZEMI ZA VRIJEME RATA U UKRAJINI U HRVATSKIM I NJEMAČKIM NOVINSKIM ČLANCIMA

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.32.1.08](https://doi.org/10.3986/JZ.32.1.08)

Zakopljimo bojno sekiro: frazemi v času vojne v Ukrajini v hrvaških in nemških časopisnih člankih

V prispevku je poudarek na evalvativnih frazemih v hrvaških in nemških spletnih časopisnih člankih, objavljenih marca 2022, neposredno po ruski invaziji na Ukrajino. Cilj raziskave je pojasniti evalvativno funkcijo frazemov v hrvaškem in nemškem jeziku ter ugotoviti medjezikovne podobnosti in razlike. Rezultati analize kažejo, da v obeh korpusih prevladujeta kategoriji (ne)sposobnost in (ne)odločnost. Novinarji kritično analizirajo vojna dogajanja, ocenjujejo njihovo uspešnost ali neuspešnost ter vrednotijo kompetence vodilnih politikov, vključno z njihovo odločnostjo, previdnostjo in zanesljivostjo pri upravljanju vojnih razmer. Evalvativna kategorija (ne)resničnost je pogostejše tematizirana v hrvaškem korpusu, saj se kot družbeni vrednoti poudarjata iskrenost in transparentnost. V nemškem korpusu se pogostejše pojavlja evalvativna kategorija (ne)etičnost, iz česar je mogoče sklepati, da se v nemški družbi moralnost politikov bolj ceni.

Ključne besede: frazem, evalvacija, evalvativna kategorija sodba, časopisni korpus, vojna v Ukrajini

Burying the Hatchet: Phrasemes During the War in Ukraine in Croatian and German Newspaper Articles

This article focuses on evaluative phrasemes in Croatian and German online newspaper articles published in March 2022, shortly after the Russian invasion of Ukraine. The study clarifies the evaluative function of phrasemes in Croatian and German and identifies interlingual similarities and differences. The results of the analysis indicate that the categories of (in)capable and (un)reliable predominate in both corpora. Journalists critically analyze wartime events by assessing their success or failure and by evaluating the competences of leading politicians, including their decisiveness, caution, and reliability in managing war-time situations. The evaluative category of (dis)honest is addressed more frequently in the Croatian corpus because sincerity and transparency are emphasized as social values. In the German corpus, the evaluative category of (un)ethical occurs more frequently, suggesting that moral integrity of politicians is more highly valued in German society.

Keywords: phraseme, evaluation, evaluative category judgement, newspaper corpus, war in Ukraine

Nikolina Miletić ■ Sveučilište u Zadru, Odjel za germanistiku ■ nmiletic2@unizd.hr ■

 <https://orcid.org/0000-0002-3781-4820>

Marija Perić Šormaz ■ Sveučilište u Zadru, Odjel za germanistiku ■ mperic5@unizd.hr ■

 <https://orcid.org/0000-0002-2316-6797>

1 Uvod

Frazemi su česta pojava u komunikaciji, oglašavanju, tiskanim i elektroničkim medijima te književnosti. Često nam olakšavaju komunikaciju, karakteriziraju osobe, definiraju društvene odnose te naglašavaju emocije. Istraživanja frazema u različitim su diskursima izuzetno zanimljiva jer posjeduju posebna semantička svojstva. S jedne strane mogu prenositi sadržaje znanja u sažetom obliku, dok s druge strane mogu zamagliti iskaze. Odabrane aspekte stavljaju u prvi plan, dok druge zanemaruju, slikovito ilustrirajući ono o čemu se govori te time izazivaju emocije (usp. Sulikowska 2020: 139; Zenderowska-Korpus 2020: 18).

Ovaj rad sadrži šest dijelova. Nakon kratkog uvoda slijedi teorijski pregled frazeologije, frazema i evaluacije. Potom je prikazana metodologija istraživanja koju slijedi analiza hrvatskog i njemačkog novinskog korpusa. Nakon detaljne analize evaluativnih frazema nalazi se rasprava, u kojoj se podrobnije objašnjavaju dobiveni rezultati analize. U zaključku su kontrastivno prikazane međujezične sličnosti i razlike u upotrebi frazema te ograničenja istraživanja i prijedlozi daljnjih potrebnih istraživanja.

2 KRATKI TEORIJSKI PREGLED

Unatoč početnim terminološkim izazovima, u suvremenoj frazeologiji postoji opće prihvaćeno suglasje u definiranju frazema, uzimajući u obzir tri ključne karakteristike: polileksikalnost, stabilnost i moguću idiomatičnost (usp. Burger et al. 2007; Burger 2015; Fleischer 1997; Palm 1995; Ptashnyk 2009; Wotjak 1992; Sulikowska 2019). Te karakteristike služe za razlikovanje frazema od ostalih jezičnih jedinica, gdje se polileksične i stabilne sveze riječi naziva frazemima u širem smislu, dok se polileksične, stabilne i idiomatične sveze riječi smatraju frazemima u užem smislu (idiomima).

Polileksikalnost označava da se frazem sastoji od najmanje dvije riječi. Stabilnost (Fleischer 1997), poznata i kao fiksiranost (Thun 1978) te kohezija (Gréciano 1983), proizlazi iz činjenice da su komponente i značenje frazema (manje ili više) fiksni, stabilni i nepromjenjivi. Stabilnost je složena karakteristika frazema koja se može opisati iz najmanje dvije perspektive – strukturne i psiholingvističke (usp. Burger 2015: 15–29). Struktura je frazema dosta čvrsta, njezine sastavnice nisu uvijek zamjenjive te je njihova mogućnost kombinacija ograničena na razini sintagme. Iz psiholingvističke perspektive stabilnost označava pamćenje i dohvaćanje frazema kao cjeline, tj. ne pamtimo frazem riječ po riječ već kao svezu riječi. U tom su kontekstu vrlo zanimljive varijante i modifikacije frazema. Varijante frazema mogu biti morfosintaktičke i leksične, s time da se značenje frazema ne mijenja. Kod frazemskih je varijanti ključno da zadovoljavaju određene kriterije, kao

što su: očuvanje značenja, prisutnost barem jedne zajedničke komponente, sličnu sintaktičku strukturu s eventualnim manjim promjenama te identično konotativno značenje (usp. Menac 2007: 72; Fink 1993: 66; Kovačević 2012: 82).

Za razliku od varijanti, kod modifikacije frazema dolazi do promjene značenja samog frazema kako bi se frazem prilagodio određenoj vrsti teksta (usp. Burger 2015: 26). Značajka idiomatičnost odnosi se na semantički aspekt i znači da se frazeološko značenje ne može izvesti iz slobodnih značenja njegovih sastavnica (usp. Palm 1995: 9). Prema stupnju idiomatičnosti frazeme dijelimo na potpuno idiomatične, djelomično idiomatične te na neidiomatične. Potpuno idiomatični frazemi su oni kojima su sve komponente semantički transformirane, djelomično idiomatični frazemi su oni u kojima su neke komponente semantički transformirane, dok ostale zadržavaju svoje izvorno značenje, a neidiomatični frazemi su oni kojima sve sastavnice zadržavaju svoje izvorno značenje.

Mnogi istraživači dodaju i druge frazeološke karakteristike poput leksikalizacije, reproduktivnosti, jedinstvenih komponenti, motiviranosti, slikovitosti, semantičke dodane vrijednosti, koje se ili podudaraju s osnovnim frazeološkim karakteristikama ili predstavljaju različite aspekte složenosti frazema (usp. Sulikowska 2019: 29). Od dodatnih će se značajki u ovome radu objasniti i istražiti idiomatičnost frazema. Frazemi čine središnje područje frazeologije i frazeoloških istraživanja (usp. Melčuk 2012: 37). Tipični frazemi imaju dva značenja: izravno/doslovno i idiomatsko/figurativno (usp. Lapinskas 2013: 115). Između idiomatskog i doslovnog značenja može postojati veza koja je gotovo uvijek povezana sa slikom ili idejom koja nam pomaže prepoznati i razumjeti frazeološko značenje, a te se slike usvajaju iz najrazličitijih područja ljudskoga života (usp. Valenčič Arh 2016: 134).

Frazemi mogu imati različite funkcije u tekstnim vrstama. Jedna je od ključnih funkcija nominacija kojom se označavaju živa bića, radnje, procesi, stanja i svojstva. No, nominacija nije čisto referiranje na nekoga ili nešto već ima i konotativni karakter. Pri nominaciji dolazi do izražaja i sam stav osobe koja koristi taj frazem (usp. Lapinskas 2013: 177). Frazemi mogu imati i intenzivirajuću funkciju kojom se nešto želi naglasiti odnosno istaknuti. U novinskom se diskursu frazemi često koriste kako bi se određene osobe i njihovi postupci evaluirali, kako bi izazvali kod čitatelja pozitivne ili negativne emocije, kako bi se podržala argumentacija kroz njihovu slikovitost i jasnoću, kako bi se ublažile ili čak manipulirale neke činjenice (usp. Miletić 2024: 50).

Pojam evaluacije još 1972. godine koristi William Labov i definira ga kao sredstva koja pripovjedač koristi kako bi naznačio bit narativa, tj. zašto je nešto ispričano i što se time želi postići. Evaluativnim se elementima tako obogaćuje narativ (usp. Labov 1972: 207 prema Chen 2004: 676). Thompson i Hunston (2003: 5) evaluaciju definiraju kao široki pojam za izražavanje stava, stajališta ili osjećaja prema onome o čemu se govori.

Kako bi se provela analiza fenomena mišljenja govornika uvodi se novi okvir evaluacije kao alternativa i sinteza postojećih pristupa (usp. Bednarek 2006: 3). Labov dijeli evaluativna jezična sredstva u četiri kategorije: (1) pojačivači (pojačavanje i intenzifikacija diskursa, npr. ponavljanje), (2) komparatori (evaluativno uspoređivanje s nečim što se moglo dogoditi, a nije), (3) korelativi (spajanje dvaju događaja koji su se stvarno dogodili u jednu nezavisnu rečenicu) i (4) eksplikativi¹ (objašnjenje zašto ili kako se nešto dogodilo, koristeći veznike) (usp. Labov 1972: 207 prema Chen 2004: 676). Bednarek (2006: 3) navodi sljedeće evaluativne parametre prema kojima govornici procjenjuju aspekte svijeta kao nešto: (1) dobro ili loše (parametar emotivnosti), (2) važno ili nevažno (parametar važnosti), (3) očekivano ili neočekivano (parametar očekivanosti), (4) razumljivo ili nerazumljivo (parametar razumljivosti), (5) (ne)moguće ili (ne)potrebno (parametar mogućnosti/nužnosti) te (6) originalno ili lažno (parametar pouzdanosti).

Evaluaciju je moguće pronaći na svim jezičnim razinama: (1) na fonološkoj razini (npr. prozodijska obilježja poput intonacije i raspona visine tona kao oznaka za ironiju), (2) na morfološkoj razini (npr. raznim evaluativnim prefiksima i sufiksima), (3) na leksičkoj razini (npr. korištenjem različitih riječi ili izraza koji izražavaju evaluaciju), (4) na sintaktičkoj razini (npr. modalnost, promjena uobičajenog reda riječi), (5) na semantičkoj razini (evaluativno značenje riječi i izraza bez konteksta kao i pragmlingvistička evaluacija ovisna o kontekstu upotrebe riječi i izraza) (usp. Alba-Juez – Thompson 2014: 10–11).

Jedna od poznatijih teorija evaluacije, prema kojoj će se provesti i analiza u ovome radu, evaluacijska je teorija Martina i Whitea (2005). Prema njihovoj teoriji evaluacija se dijeli na stav, sudjelovanje i gradaciju.² Kategorija stava odnosi se na naše osjećaje, emocionalne reakcije, prosudu nečijeg ponašanja i evaluaciju stvari, kategorija sudjelovanja bavi se pronalaženjem stavova i igrom glasova oko mišljenja u diskursu, a kategorija gradacije odnosi se na stupnjevanje, pri čemu se osjećaji pojačavaju, a kategorije zamagljuju (usp. Martin – White 2005: 34). Kategorija se stava nadalje dijeli na afekt, sud i procjenu,³ a naglasak će u ovome radu biti stavljen na kategoriju suda. Kategorija suda odnosi se na stavove prema ljudima i načinu na koji se ponašaju te se tako razlikuju sudovi koji se bave društvenim ugledom i onima usmjerenima na društvene sankcije. Sud društvenog ugleda definiraju kategorije normalnost, sposobnost i odlučnost, koje se kontroliraju u usmenoj kulturi, čavrljanjem, ogovaranjem, humorom. Sud usmjeren na društvene sankcije odnosi se na kategorije istinitosti i etičnosti te je takav sud češće kodificiran u pisanom obliku, kao dekreti, pravila, propisi i zakoni o tome kako se ponašati pod nadzorom crkve i države (usp. Martin – White 2005: 52–54). Martin i White (2005: 53) navode okvirne pozitivne i negativne pridjeve kojima se može okarakterizirati kategorija suda (v. fusnote 4, 5, 6, 7, 8).

1 Engleska terminologija: (1) *intensifiers*, (2) *comparators*, (3) *correlatives*, (4) *explicatives*.

2 Engleska terminologija: *attitude, engagement, graduation*.

3 Engleska terminologija: *affect, judgement, appreciation*.

3 KORPUS I METODOLOGIJA

U ovome je radu naglasak stavljen na evaluativne frazeme u hrvatskim i njemačkim internetskim novinskim člancima objavljenima u ožujku 2022. godine, netom nakon ruske invazije na Ukrajinu. Korpus čine novinske rubrike unutarnja i vanjska politika iz hrvatske novine *Večernji list* te njemačke novine *Der Spiegel*. Obje novine redovito izvještavaju o unutarnjopolitičkim i vanjskopolitičkim temama, uključujući ratna zbivanja, te imaju dostupnu arhivu za pretraživanje članaka po datumima. U ožujku 2022. godine novinski članci obiluju evaluacijom te se na različite načine prenosi ratna zbivanja u Ukrajini, posljedice koje se osjećaju u ostatku svijeta te odluke i djelovanje vodećih političara. Cilj je ovog istraživanja razjasniti evaluativnu funkciju frazema u hrvatskom i njemačkom jeziku te utvrditi međujezične sličnosti i razlike. Koje se vrste frazema, s obzirom na stupanj njihove idiomatičnosti, pojavljuju u hrvatskom i njemačkom korpusu? Tko koristi frazem i u kojem dijelu teksta se on nalazi? Kojim evaluativnim kategorijama pripadaju pronađeni frazemi te ima li razlike među jezicima?

Za potrebe su ovog istraživanja ručno izvučeni svi novinski članci iz *Večernjeg lista* i *Der Spiegela* koji tematiziraju ratna zbivanja, a potom su, detaljnim čitanjem korpusa, identificirani svi u njima upotrijebljeni frazemi. Svi su tako identificirani izrazi potom sustavno provjereni u relevantnim frazeološkim rječnicima hrvatskoga i njemačkoga jezika kako bi se potvrdio njihov status idiomatskih jedinica. Pronađenim frazemima određene su funkcije: evaluacija, emocija, intenzifikacija, eufemizam te ironija / humor. Analiza evaluativnih frazema ponajprije obuhvaća određivanje njihove idiomatičnosti. Usporedbom značenja konstitutivnih komponenti frazema sa značenjem same frazeološke cjeline utvrđeno je je li pojedini frazem potpuno ili djelomično idiomatičan. Nadalje, određeno je tko koristi frazem i u kojem dijelu teksta se on nalazi. Razlikuje se novinarovo direktno korištenje frazema ili prenošenje riječi političara i drugih direktnim i indirektnim citatima. Također se određuje i nalazi li se frazem u naslovu, podnaslovu, početku, sredini ili kraju novinskog članka. Idući korak analize obuhvaća određivanje evaluacije prema Martinu i Whiteu (2005), tj. prema evaluacijskoj se teoriji suda utvrđuje procjenjuje li frazem nešto ili nekoga kao (ne)obično,⁴ (ne)spособно,⁵

4 Martin i White (2005: 53) navode sljedeće pridjeve za kategoriju (*Ne*)običnost: (+) *lucky, fortunate, charmed, normal, natural, familiar, cool, stable, predictable, in, fashionable, avant garde, celebrated, unsung*, (–) *unlucky, hapless, star-crossed, odd, peculiar, eccentric, erratic, unpredictable, dated, daggy, retrograde, obscure, also-ran*.

5 Martin i White (2005: 53) navode sljedeće pridjeve za kategoriju (ne)spособnost: (+) *powerful, vigorous, robust, sound, healthy, fit, adult, mature, experienced, witty, humorous, droll, insightful, clever, gifted, balanced, together, sane, sensible, expert, shrewd, literate, educated, learned, competent, accomplished, successful, productive*, (–) *mild, weak, whimpy, unsound, sick, crippled, immature, childish, helpless, dull, dreary, grave, slow, stupid, thick, flaky, neurotic, insane, naive, inexperienced, foolish, illiterate, uneducated, ignorant, incompetent, unaccomplished, unsuccessful, unproductive*.

(ne)odlučno,⁶ (ne)istinito⁷ ili (ne)etično.⁸ Pripadnost evaluativnoj kategoriji utvrđuje se na temelju značenja frazema te njegove uporabe u kontekstu danog primjera.

4 ANALIZA

U ožujku 2022. godine u *Večernjem* je listu objavljeno 1278 članaka, u kojima je pronađeno 353 frazema. Frazemi su većinski potpuno idiomatični (94,1 %), a samo 5,9 % frazema je djelomično idiomatično. Većina se frazema nalazi u sredini članka (82,4 %), potom u naslovu (9,4 %), na početku (5,9 %), na kraju (1,5 %) te u podnaslovu (0,8 %). Najviše se frazema nalazi u direktnom citatu (45,3 %), potom ih koristi novinar (38,8 %), a najmanje ih je u indirektnim citatima (15,9 %).

U njemačkoj novini *Der Spiegel* objavljeno je 1524 članka, u kojima je pronađeno 737 frazema. Većina je frazema potpuno idiomatična (98,1 %), a samo 1,9 % frazema je djelomično idiomatično. Frazemi se nalaze većinski u sredini članka (72,3 %), ostali se frazemi nalaze u podnaslovima (9,8 %), na početku (8,6 %), na kraju (7,3 %), u naslovima (1,1 %) te u opisu slike (0,9 %). Frazeme najčešće koristi novinar (60 %), a ostali su raspoređeni u direktnim (24,5 %) i indirektnim citatima (15,5 %).

195 hrvatskih i 165 njemačkih evaluativnih frazema analizirano je prema evaluacijskoj kategoriji suda Martina i Whitea (2005). U oba jezika prevladava kategorija (ne)sposobnost – 36,5 % hrvatskih i 45,2 % njemačkih frazema. Druga najzastupljenija kategorija u oba je jezika (ne)odlučnost s 22,3 % hrvatskih frazema i 23,2 % njemačkih frazema. U hrvatskom potom slijedi kategorija (ne)istinitost s 21,8 % te (ne)etičnost s 14,7 %. U njemačkom su te kategorije obrnute – (ne)etičnost je zastupljena s 19,2 %, a (ne)istinitost s 9 %. Najmanje zastupljena kategorija u oba je korpusa (ne)običnost, u hrvatskom s 4,7 %, a u njemačkom sa 3,4 %. U nastavku će se prikazati po jedan primjer iz svakog jezika za navedene evaluativne kategorije.

6 Martin i White (2005: 53) navode sljedeće pridjeve za kategoriju (ne)odlučnost: *plucky, brave, heroic, cautious, wary, patient, careful, thorough, meticulous, tireless, persevering, resolute, reliable, dependable, faithful, loyal, constant, flexible, adaptable, accommodating, (-) timid, cowardly, gutless, rash, impatient, impetuous, hasty, capricious, reckless, weak, distracted, despondent, unreliable, undependable, unfaithful, disloyal, inconstant, stubborn, obstinate, wilful*.

7 Martin i White (2005: 53) navode sljedeće pridjeve za kategoriju (ne)iskrenost: (+) *truthful, honest, credible, frank, candid, direct, discrete, tactful*, (-) *dishonest, deceitful, lying, deceptive, manipulative, devious, blunt, blabbermouth*.

8 Martin i White (2005: 53) navode sljedeće pridjeve za kategoriju (ne)etičnost: (+) *good, moral, ethical, law abiding, fair, just, sensitive, kind, caring, unassuming, modest, humble, polite, respectful, reverent, altruistic, generous, charitable*, (-) *bad, immoral, evil, corrupt, unfair, unjust, insensitive, mean, cruel, vain, snobby, arrogant, rude, discourteous, irreverent, selfish, greedy, avaricious*.

4.1 Kategorija (ne)običnost

- [1] Isto tako, potrebno je detaljno pregledati sva skloništa u velikim gradovima i biti spreman ako situacija izmakne kontroli. To su procesi koje je dobro raditi svakih 5-10 godina bez obzira na rat. Ali mi u ovom trenutku ne znamo hoće li neka **usijana glava** odlučiti baciti atomsku bombu.⁹

Ante Kotromanović, bivši ministar obrane RH, u intervjuu za Večernji list koristi frazem *usijana glava* kako bi evaluirao vodeće političare i njihove postupke. Sam frazem *usijana glava* ima značenje „glava puna ludih zamisli“ te „zanesenjak, fanatik, čovjek koji srlja u opasnosti“ (Menac et al. 2014: 148). Evaluativna kategorija kojoj pripada ovaj frazem jest (ne)običnost, budući da su vodeći političari u ovom kontekstu ocijenjeni kao ekscentrični i neuravnoteženi zbog prijetnji upotrebom atomske bombe u ratnoj situaciji, što bi moglo izazvati treći svjetski rat s ozbiljnim posljedicama.

- [2] Schäuble hält die Kritik des ukrainischen Präsidenten Wolodymyr Selenskyj an der Rolle der Deutschen für zu einfach. »Trotzdem kommt einem Selenskyjs Argumentation zu simpel vor.« Bei den Deutschen habe nicht nur der Handel, sondern mindestens genauso die realpolitische Einsicht eine Rolle gespielt: »Russland ist **der große Elefant im Raum**. Selbst wenn wir nichts mit ihm zu tun haben wollen: Ignorieren oder gar aus Europa herausdrängen können wir ihn nicht.«¹⁰

U primjeru 2 nalazi se frazem *der große Elefant im Raum*. U direktnom citatu bivši predsjednik Bundestaga Wolfgang Schäuble Rusiju naziva velikim slonom u prostoriji jer se ponaša nespretno, grubo i taktički neosjetljivo (usp. Duden RW 2013: 185). Iako europske zemlje ne žele surađivati s Rusijom zbog njenih postupaka i pozicije ne mogu je ni ignorirati niti potpuno izbaciti iz Europe. Frazem pripada evaluativnoj kategoriji (ne)običnost jer su postupci Rusije nepredvidljivi.

4.2 Kategorija (ne)sposobnost

- [3] Vladimir Vladimirovič u jednom je u pravu: sankcije koje su Rusiji objavile EU i SAD ravne su objavi rata. Osmišljene su da Rusiju vrlo brzo **bace na koljena** i u ekonomskom smislu to je samo pitanje trenutka – u sljedećih nekoliko dana Rusija će se naći u tehničkom bankrotu, jer neće moći plaćati svoje dospjele financijske obveze.¹¹

U evaluacijskoj se kategoriji (ne)sposobnost nalazi frazem *baciti na koljena koga, što* sa značenjem „upropastiti koga, što, pobijediti koga, što, dovesti koga, što do

9 URL: <https://www.vecernji.hr/vijesti/kotromanovic-hrvatska-sada-mora-reagirati-putin-nece-stati-dok-dnjepar-ne-postane-granica-1568037>.

10 URL: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/wolfgang-schaeuble-spricht-sich-fuer-stopp-russischer-gas-importe-aus-a-a97849f9-fa82-417c-8d21-1fd9c2983503>.

11 URL: <https://www.vecernji.hr/vijesti/europa-nema-odrzivu-alternativu-kao-sto-je-nije-imala-ni-1-rujna-1939-1569667>.

sloma (predaje)“ (Menac et al. 2014: 226). Novinar evaluira sankcije Europske Unije i SAD-a uvedene protiv Rusije kao vrlo uspješne jer će njima oslabiti rusko gospodarstvo, tj. prisilit će Rusiju da se podredi zahtjevima i posustane pod pritiskom čime bi doprinijeli bržem okončavanju ruske invazije.

- [4] Russland hatte am Donnerstag einen völkerrechtswidrigen Angriffskrieg auf die Ukraine begonnen – die Offensive **geriet** allerdings rasch **ins Stocken**.¹²

U primjeru 4 novinar evaluira ruski napad na Ukrajinu kao neuspješan i pritom koristi frazem *ins Stocken kommen / geraten* koji označava stagnaciju odnosno nenapredovanje (usp. Duden RW 2013: 719). Frazem pripada evaluativnoj kategoriji (ne)spodobnost jer je invazija neučinkovita. U ovome se primjeru također ističe i evaluacija Rusije kao neetične u pridjevu *völkerrechtswidrig* jer je napad na Ukrajinu protivan građanskom pravu na slobodu.

4.3 Kategorija (ne)odlučnost

- [5] Dosta je to zanimljiva izjava, no ukrajinska vojska nije to potvrdila. Lukašenko će, po meni, biti jako oprezan jer nitko ne zna kako će završiti ovaj sukob. Dakle, **neće ići grlom u jagode**, zna da je ova agresija ujedinila zapadni svijet, NATO i EU su ojačani. Pitanje je i koliko će dugo Putin biti na čelu Rusije, jer njegovim padom bi se sve promijenilo – kaže.¹³

Frazem *grlom u jagode* [srljati i sl.] u primjeru 5 koristi se za evaluaciju u kategoriji (ne)odlučnost zbog značenja „olako, nespremno, bez priprema, neozbiljno, nepromišljeno [srljati i sl.]“ (Menac et al. 2014: 162). Vojni analitičar argumentira postupke bjeloruskog predsjednika Lukašenka te tvrdi kako će on biti oprezan u svojim postupcima odnosno da neće prenatgiti s odlukama koje bi mogle imati teške posljedice za Bjelorusiju. Osim pozitivne evaluacije Lukašenka u primjeru se nalazi i pozitivna evaluacija zapada, NATO-a i Europske Unije kao odlučne u okončavanju sukoba. Naglašava se i njihova sposobnost i snaga kojom djeluju.

- [6] Schon vor der Verkündung der Entscheidungen hatte der Vorsitzende Richter Michael Huschens gesagt, der Verfassungsschutz sei ein »Frühwarnsystem«. »Wenn man ein Erdreich hat, das nach Öl riecht, kann man Probebohrungen vornehmen«, sagte er. Eine wehrhafte Demokratie dürfe nicht warten, **bis das Kind in den Brunnen gefallen sei**.¹⁴

Predsjedavajući sudac Michael Huschens u primjeru 6 komentira ulogu Ureda za zaštitu Ustava i važnost ranog upozoravanja za sigurnost demokracije. Ured za zaštitu

12 URL: <https://www.spiegel.de/politik/ukraine-krieg-belarussische-truppen-laut-kiewer-parlament-in-ukraine-ingedrungen-a-61a233ce-fbee-49dd-a9e4-502d4925fd06>.

13 URL: <https://www.vecernji.hr/vijesti/kotromanovic-pitanje-je-koliko-ce-dugo-putin-biti-na-celu-rusije-njegovim-padom-bi-se-sve-promijenilo-1572610>.

14 URL: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/afd-verfassungsschutz-darf-gesamte-partei-als-rechtsextremismus-verdachtsfall-einstufen-a-be75e485-5156-4ca1-9985-3e168c0b2b90>.

Ustava namijenjen je ranom otkrivanju potencijalnih prijetnji demokraciji – potrebno je rano djelovanje kako bi se spriječile potencijalne prijetnje. Frazem *das Kind ist in den Brunnen gefallen* označava da se dogodilo nešto što se moglo izbjeći pravovremenim mjerama opreza (usp. Duden RW 2013: 138). Njime se prikazuje kako je potrebno brže i odlučnije djelovati kako ne bi bilo prekasno i kako ne bi došlo do većih posljedica, tj. kako se ne bi pokolebala stabilnost i sigurnost demokracije. Pritom se frazem nalazi u kategoriji (ne)odlučnost.

4.4 Kategorija (ne)istinitost

[7] Igraju li Izrael i Turska s ‘figom u džepu’ i zašto nisu osudili Rusiju? Odgovor je sada jasan.¹⁵

U naslovu se članka nalazi frazem *s figom u džepu*. Značenje frazema je „neiskreno, sa skrivenim namjerama“ (Menac et al. 2014: 124) te frazem pripada evaluativnoj kategoriji (ne)istinitost jer se sumnja u transparentnost nečijeg djelovanja. Novinar frazedom evaluira države Izrael i Tursku kao manipulativne i lukave jer se sugerira da skrivaju nešto odnosno da njihova suzdržanost u osudi Rusije implicira neku vrstu političke taktike.

[8] Merz kommt in seinem Gastbeitrag zu dem Schluss, man »müsse sich eingestehen, dass wir uns geirrt haben«. Putin habe »uns über Jahre in die Irre und an der Nase herumgeführt, begleitet von einem Netzwerk deutscher Unternehmer und Politiker, die ihren Verstand dem Geldverdienen untergeordnet haben, bis hin zu einem ehemaligen Bundeskanzler, der in diesen Tagen den letzten Rest seines Anstandes verliert.«¹⁶

Predsjednik političke stranke CDU Friedrich Merz tvrdi kako je ruski predsjednik Putin Nijemce godinama obmanjivao i zavaravao. Pritom koristi dva frazema *jmdn. in die Irre führen / locken* i *jmdn. an der Nase herumführen* koji označavaju dovođenje nekoga na krivi put odnosno zavaravanje nekoga (usp. Duden RW 2013: 380, 528). Oba frazema pripadaju kategoriji (ne)istinitost jer tematiziraju manipulativnost Vladimira Putina. Merz spominje i mrežu njemačkih poduzetnika i političara koji su navodno žrtvovali svoja moralna načela kako bi zaradili novac te ih evaluira kao nemoralne i neetične.

4.5 Kategorija (ne)etičnost

[9] “Riječi su važne u doba rata. Svjedoci smo masovne propagande i dezinformacija o sramotnom napadu na slobodnu i neovisnu zemlju. Nećemo dopustiti apologetima Kremlja da sipaju svoje toksične laži koje opravdavaju Putinov rat i da **siju sjeme podjela** u našoj Uniji”, izjavila je predsjednica Komisije Ursula von der Leyen.¹⁷

15 URL: <https://www.vecernji.hr/vijesti/igraju-li-izrael-i-turska-s-figom-u-dzepu-i-zasto-nisu-osudili-rusiju-odgovor-je-sada-jasan-1567857>.

16 URL: <https://www.spiegel.de/politik/friedrich-merz-der-cdu-vorsitzende-nennt-bundeswehr-eine-in-grossen-teilen-dysfunktionale-armee-a-563f664b-b9a7-45c7-a573-63f28fcea2df>.

17 URL: <https://www.vecernji.hr/vijesti/sire-rusku-propagandu-hrvatska-provodi-zabranu-emitiranja-russia-today-i-sputnika-1567824>.

U primjeru 9 nalazi se frazem *sijati sjeme podjela* koji je modifikacija frazema *posijati / sijati (ubaciti / ubacivati i sl.) sjeme razdora među koga (u što)*. Značenje je frazema „izazvati / izazivati neprijateljstvo (mržnju) među kim, unijeti / unositi razdor (neslogu) među koga“ (Menac et al. 2014: 534) te iz toga proizlazi evaluativna kategorija (ne)etičnost. U direktnom citatu predsjednica Komisije Ursula von der Leyen osuđuje ponašanje apologeta Kremlja koji šire toksične laži i opravdavaju ruski napad na Ukrajinu i time ih evaluira kao nemoralne i korumpirane. Naglašava kako je važno ne dopustiti da te laži podijele Europsku Uniju.

[10] Es war eine Aussage, die man nur als Aufforderung zum »regime change« in Moskau verstehen konnte. Nun ist es immer wünschenswert, wenn ein Diktator verschwindet – zumal einer, dem so viel **Blut an den Händen klebt** wie Putin. Aber Biden spricht nicht als Privatmensch. Sind seine Worte ernst gemeint, schließen sich sofort eine Reihe komplizierter Fragen an: Können die USA noch Verhandlungen mit einem Mann führen, der von der Macht verdrängt werden soll?¹⁸

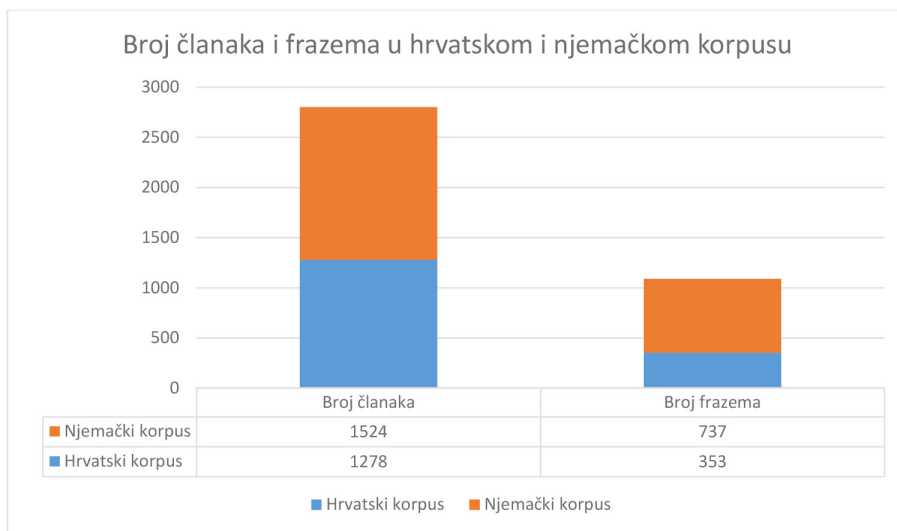
Novinar u primjeru 10 komentira izjavu predsjednika SAD-a Joea Bidena prema kojoj bi trebalo smijeniti diktatora koji je odgovoran za mnoga krvoprolića tj. kako je potrebno promijeniti režim u Moskvi. Putina se evaluira koristeći frazem *an jmds. Händen klebt Blut* koji označava da je netko ubojica (usp. Duden RW 2013: 125). Frazem pripada evaluativnoj kategoriji (ne)etičnost te se njime želi opisati njegova nemoralnost i krivica za smrt mnogih civila. U istom se primjeru postavlja i pitanje hoće li SAD nakon ruske invazije na Ukrajinu moći nastaviti pregovore s tako nemoralnim vođom.

4.6 Rasprava

Novinski članci obiluju frazemima – novinari se služe slikovitim izrazima kako bi na zanimljiv način prikazali trenutne događaje, izjave se političara prenose izravno ili neizravno pritom zadržavajući svoj idiolekt, a nerijetko se frazemi nalaze i u prenesenim svjedočanstvima ljudi pogođenih ratom.

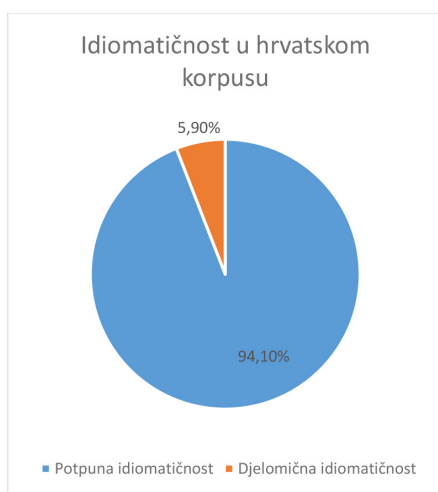
U ožujku 2022. godine prevladava ratna tematika u novinarstvu. Veliki se broj članaka s temom unutarnje i vanjske politike objavljuje u oba jezika, a iz grafa 1 vidljivo je kako je broj objavljenih članaka sličan. Usprkos tome u njemačkom se korpusu nalazi veći broj frazema nego u hrvatskom. Razlog tome su česti njemački frazemi koji nisu usko vezani za tematiku, već su zastupljeni u različitim vrstama diskursa, npr. *eine Rolle spielen, in Kraft treten, auf den Weg bringen, in die Höhe treiben, in Gang setzen, in Kauf nehmen, ins Spiel bringen, ohne Wenn und Aber, sich zu Wort melden* i sl.

18 URL: <https://www.spiegel.de/ausland/wladimir-klitschko-wirbt-fuer-mehr-deutsche-unterstuetzung-fuer-die-ukraine-a-dd8d66d1-b3e9-4264-b748-3dcffe349a6e>.

Graf 1: Broj članaka i frazema u hrvatskom i njemačkom korpusu

Frazemi mogu biti potpuno ili djelomično idiomatični. Iz grafova 2 i 3 vidljivo je kako u oba korpusa prevladavaju potpuno idiomatični frazemi. Novinari korištenjem potpuno idiomatičnih frazema izazivaju jaču slikovitost kod čitatelja odnosno jače emocije i empatiju prema žrtvama rata. Od djelomično idiomatičnih frazema se u hrvatskom korpusu pojavljuju reči / govoriti (*skresati / kresati i sl.*) u lice (*brk, oči*) komu što, *poduzeti / poduzimati* <potrebne (odgovarajuće)> *korake*, *biti (stajati) na čelu čega*, a u njemačkom su to *null und nichtig, schnell bei der Hand sein, aus dem Herzen sprechen, im Klaren sein*.

Graf 2: Idiomatičnost u hrvatskom korpusu

Graf 3: Idiomatičnost u njemačkom korpusu

Frazemi se mogu nalaziti u svim dijelovima teksta (usp. Lapinskas 2013: 182). Grafovi 4 i 5 prikazuju položaj frazema u novinskim člancima. U oba se jezika najčešće pojavljuju u sredini teksta. U hrvatskom se korpusu frazemi pojavljuju češće u naslovima, dok su u njemačkom korpusu učestaliji u podnaslovima. Hrvatski novinari često u naslovima koriste frazeme kako bi privukli pozornost čitatelja, dok njemački novinari pišu duže članke s više podnaslova te se zbog toga frazemi raspoređuju na različite podnaslove. U njemačkom su korpusu frazemi podjednako zastupljeni na početku i kraju članka, dok se u hrvatskom više nalaze na samome početku članka.

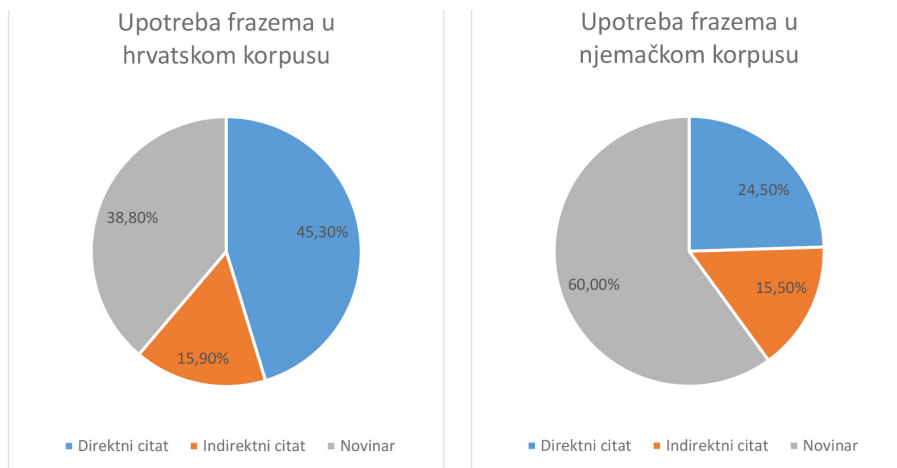

Graf 4: Položaj frazema u tekstu u hrvatskom korpusu

Graf 5: Položaj frazema u tekstu u njemačkom korpusu

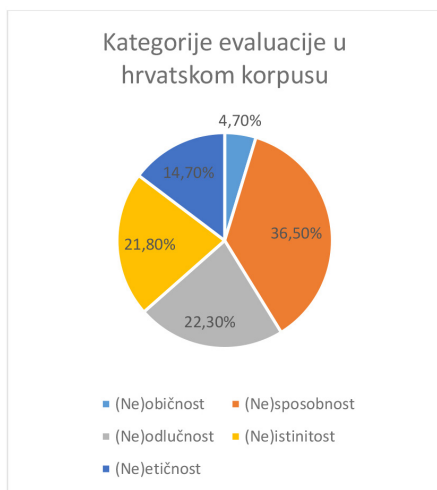
U novinskim člancima razlikujemo tri načina upotrebe frazema – autor frazema može biti novinar ili on prenosi izravno ili neizravno nečije riječi u kojima je sadržan frazem. U hrvatskom korpusu prevladavaju direktni citati, tj. novinari izravno prenose riječi vodećih političara i ostalih sudionika, a tek nakon toga su zastupljeni u tekstu novinara. U njemačkom je korpusu situacija obrnuta. Frazemi su najčešći u tekstu novinara, a potom u direktnim izjavama. Indirektni su citati podjednako zastupljeni u oba korpusa.

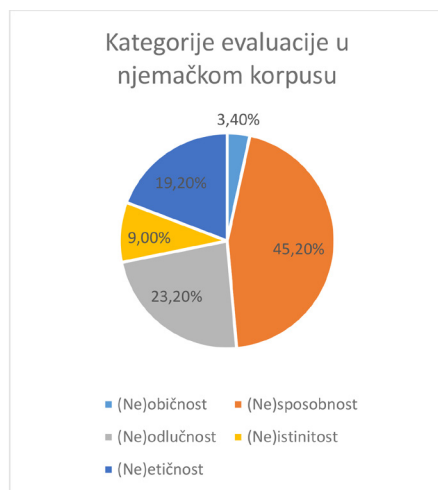
Graf 6: Upotreba frazema u hrvatskom korpusu **Graf 7:** Upotreba frazema u njemačkom korpusu

Hrvatski i njemački evaluativni frazemi analizirani su prema evaluacijskoj kategoriji suda Martina i Whitea (2005) (v. graf 8 i 9). U oba je jezika najzastupljenija kategorija (ne)sposobnost. Najčešće se evaluiraju vodeći političari i njihovi postupci kao neuspješni, slabi, neproductivni, naivni i nemoćni, a neki su od primjera frazema u hrvatskom jeziku *ruke su vezane (sputane) komu, slaba točka, biti na koljenima, povući kriv (pogrešan i sl.) potez, došla je voda do grla (ušiju) <komu>, steže se (stegnuo se) obruč <oko koga, oko čega>, pasti u ruke (šake, šape) komu, izvući / izvlačiti deblji (kraći) kraj, pritjerati (pritisnuti i sl.) uza zid koga i dignuti / dizati ruke <od koga, od čega>, dok su u njemačkom to *ins Stocken geraten, ein totes Pferd reiten, jmdn. im Stich lassen, mit dem Rücken zur / an der Wand, jmdn. in die Ecke drängen, auf Messers Schneide sein te in der Falle sitzen*. Druga najzastupljenija kategorija u oba jezika je (ne)odlučnost – političari se evaluiraju kao brzopleti, nestrpjivi, hiroviti, nepromišljeni, nepouzđani, tvrdoglavi i samovoljni. Pritom se koriste hrvatski frazemi *grlom u jagode [srljati i sl.], puhati na hladno, navesti / navoditi (navući / navlačiti i sl.) na tanak led koga, staviti / stavljati na kocku što, opeći (opržiti) prste, dvosjekli mač* i njemački frazemi *den Kopf in den Sand stecken, etw. aufs Spiel setzen, nicht alle Eier in einen Korb legen te ein dickes Fell haben*. U hrvatskom potom slijedi kategorija (ne)istinitost te (ne)etičnost, dok su u njemačkom te kategorije obrnute. Neki od hrvatskih primjera za (ne)istinitost su *s figom u džepu, čista (neokaljana) obraza, tjerati (navoditi) vodu na čiji mlin, reći / govoriti (skresati / kresati i sl.) u lice (brk, oči) komu što, doliti / dolijevati ulje (ulja) na vatru, okrenuti / okretati leđa komu, čemu*, a za (ne)etičnost su *imati putra (masla) na glavi, iza <čijih> leđa [govoriti, raditi što itd.], lov u mutnom, zabiti / zabijati nož u leđa komu, došlo je (doći će) glave komu**

(koga) tko, što i imati krvave (okrvavljene) ruke. Njemački primjeri za (ne)istinitost su *in einem schiefen Licht erscheinen, jmdm. / sich etw. vor Augen führen*, a za (ne)etičnost *wie ein Messer in den Rücken*,¹⁹ *an jmds. Händen klebt Blut, jmdm. ins Gesicht schauen können, ein Schlag ins Gesicht sein i die rote Linie überschreiten*. Najmanje zastupljena kategorija u oba je korpusa (ne)običnost (*usijana glava, začarani krug, wie ein Elefant im Porzellanladen, ein Schuss ins (eigene) Knie*), jer se nešto rijetko evaluira kao čudno, ekscentrično i nepredvidljivo. U ratu je češća evaluacija nečijih postupaka i odluka kao nesposobne, neodlučne, neiskrene ili neetične.

Graf 8: Kategorije evaluacije u hrvatskom korpusu

Graf 9: Kategorije evaluacije u njemačkom korpusu

5 ZAKLJUČAK

Početkom ruske invazije na Ukrajinu širom svijeta zavladao je strah od širenja rata, zgražanje nad nehumanim događanjima te nesigurnost i neodlučnost vodećih političara u samom postupanju u takvoj teškoj i nepredvidljivoj situaciji. U tim okolnostima dolazi do izražaja sposobnosti ili nesposobnosti njihovih djelovanja. Česta je tema u tom razdoblju bila pružanje pomoći Ukrajini dodatnim naoružanjem, njezino pristupanje Europskoj uniji i NATO-u, pri čemu su neki vodeći političari bili čak i neodlučni kojoj strani se prikloniti.

Novinari prenose sve političke događaje, no često izražavaju i vlastite stavove i razmišljanja. U takvim je situacijama teško ostati nepristran i pisati objektivno.

¹⁹ Izraz se u ovom obliku ne nalazi u rječniku *Duden Redewendungen* (2013.), ali je varijanta engleskog izraza *to stab someone in the back*.

Pri opisivanju se ratnih zbivanja koriste frazemima i slikovitošću kako bi privukli pažnju čitatelja, ali i izazvali različite emocije.

Izvor su frazema u širokom spektru ljudska iskustva, uključujući životne situacije, političke, ekonomske i religiozne, zapažanja, kao i svakodnevni razgovori koji nas okružuju, ukratko: različiti oblici diskursa. S obzirom na to da živimo u svijetu gdje ljudi, usprkos raznolikostima, dijele slične brige i iskustva, često nastaju ustaljeni frazemi karakteristični za mnoge jezike.

U ovom je istraživanju naglasak na hrvatskim i njemačkim evaluativnim frazemima u novinskom diskursu za vrijeme početka ruske invazije na Ukrajinu. Najčešće su funkcije frazema u oba korpusa evaluacija, intenzifikacija i eufemizam. Vodeći su političari i njihovi postupci često pozitivno ili negativno evaluirani, frazemima se pojačavaju izjave političara, a strahote rata često se i ublažavaju korištenjem frazema s funkcijom eufemizma. Za potrebe ovog su istraživanja analizirani evaluativni frazemi i njihov stupanj idiomatičnosti. Prema teoriji evaluacije Martina i Whitea (2005) određeno je procjenjuju li frazemi nešto kao (ne)obično, (ne)spособno, (ne)odlučno, (ne)istinито ili (ne)etično.

Rezultati analize pokazuju kako u oba korpusa prevladavaju kategorije (ne)spособnost i (ne)odlučnost. Novinari kritički opisuju ratna događanja, evaluiraju ih kao uspješne ili neuspješne, procjenjuju spособnosti vodećih političara te njihovu odlučnost, opreznost i pouzdanost u ophođenju s ratom. Evaluativna se kategorija (ne)istinитost češće tematizira u hrvatskom korpusu jer se kao društvenu vrijednost ističe iskrenost i transparentnost. U njemačkom je korpusu češća evaluativna kategorija (ne)etičnost, iz čega se da zaključiti kako se u njemačkom društvu više vrednuje moral političara.

Ovo se istraživanje nadalje može i proširiti – poželjno bi bilo proširiti korpus i na druge novine, istražiti i usporediti korištenje frazema u drugim jezicima, dijakronijski prikazati upotrebu frazema u sličnom korpusu prije ratnih zbivanja, na samom početku ruske invazije te trenutačnu situaciju.

LITERATURA

- Alba-Juez – Thompson 2014** = Laura Alba-Juez – Geoff Thompson, The many faces and phases of evaluation. v: *Evaluation in Context*, ur. Geoff Thompson – Laura Alba-Juez, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2014, 3–23.
- Bednarek 2006** = Monika Bednarek, *Evaluation in Media Discourse: Analysis of a Newspaper Corpus*, New York – London: Continuum, 2006.
- Burger 2015** = Harald Burger, *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*, Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2015.
- Burger et al. 2007** = Harald Burger – Dmitrij Dobrovol'skij – Peter Kühn – Neal R. Norrick, Einführung / Subject area, terminology and research topics, v: *Phraseologie – Phraseology. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung*, ur. Harald Burger – Dmitrij Dobrovol'skij – Peter Kühn – Neal R. Norrick, Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2007, 1–10.

- Chen 2004** = Lily Chen, Evaluation in Media Texts: a Cross-Cultural Linguistic Investigation, *Language in Society* 33.5 (2004), 673–702.
- Duden 2013** = *Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik*, Berlin – Mannheim – Zürich: Duden Verlag, 2013.
- Fink Arsovski 1993** = Željka Fink Arsovski, O jednom tipu frazeoloških varijanti (na materijalu hrvatskih ili srpskih i ruskih frazeologizama), v: *Rječnik i društvo: zbornik radova sa znanstvenog skupa o leksikografiji i leksikologiji održanog 11 – 13. X. 1989. u Zagrebu*, ur. Rudolf Filipović – Božidar Finka – Branka Tafra, Zagreb: HAZU, 1993, 65–70.
- Fleischer 1997** = Wolfgang Fleischer, *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*, Tübingen: Niemeyer, 1997.
- Gréciano 1983** = Gertrud Gréciano, Forschungen zur Phraseologie, *Zeitschrift für Germanistische Linguistik* 11 (1983), 232–241.
- Kovačević 2012** = Barbara Kovačević, *Hrvatski frazemi „od glave do pete“*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2012.
- Labov 1972** = William Labov, *Language in the inner city*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972.
- Lapinskas 2013** = Saulius Lapinskas, *Zu ausgewählten theoretischen Problemen der deutschen Phraseologie. Ein Lehrbuch für Studierende der Germanistik*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013.
- Martin – White 2005** = James R. Martin – Peter R. R. White, *The Language of Evaluation. Appraisal in English*, Hampshire – New York: Palgrave MacMillan, 2005.
- Mel'čuk 2012** = Igor Mel'čuk, Phraseology in the language, in the dictionary, and in the computer, *Yearbook of Phraseology* 3 (2012), 31–56.
- Menac 2007** = Antica Menac, *Hrvatska frazeologija*, Zagreb: Knjigra, 2007.
- Menac et al. 2014** = Antica Menac – Željka Fink Arsovski – Radomir Venturin, *Hrvatski frazeološki rječnik*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2014.
- Miletić 2024** = Nikolina Miletić, Funkcija frazema u online novinama na temu globalne krize, *Slavia Centralis* 17.1 (2024), 38–54.
- Palm 1995** = Christine Palm, *Phraseologie. Eine Einführung*, Tübingen: Gunter Narr, 1995.
- Ptashnyk 2009** = Stefaniya Ptashnyk, *Phraseologische Modifikationen und ihre Funktionen im Text. Eine Studie am Beispiel deutschsprachiger Presse*, Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, 2009.
- Skog-Södersved 2007** = Mariann Skog-Södersved, Phraseologismen in den Printmedien, v: *Phraseologie: ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung / Phraseology. an International Handbook of Contemporary Research*, ur. Harald Burger – Dmitrij Dobrovol'skij – Peter Kühn – Neal R. Norrick, Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2007, 269–275.
- Sulikowska 2019** = Anna Sulikowska, *Kognitive Aspekte der Phraseologie. Konstituierung der Bedeutung der Phraseologismen aus der Perspektive der Kognitiven Linguistik*, v: *Danziger Beiträge zur Germanistik* 57, ur: Andrzej Kałny – Katarzyna Lukas – Czesława Schatte, Gdansk: Peter Lang, 2019.
- Sulikowska 2020** = Anna Sulikowska, Das semantische Potential der Idiome aus kognitiver Perspektive, *Yearbook of Phraseology* 11 (2020), 139–170.
- Thompson – Hunston 2003** = Geoff Thompson – Susan Hunston, Evaluation: an introduction, v: *Evaluation in Text. Authorial Stance and the Construction of Discourse*, ur: Susan Hunston – Geoff Thompson, Oxford: Oxford University Press, 2003, 1–27.
- Thun 1978** = Harald Thun, *Probleme der Phraseologie. Untersuchungen zur wiederholten Rede*, Tübingen: Max Niemeyer, 1978.
- Valenčić Arh 2016** = Urška Valenčić Arh, Was haben Feuertaufe, Deckung und Stellung gemeinsam? Einigen Phrasemen aus dem Soldatenalltag auf der Spur, *Vestnik za tuje jezike / Journal for foreign languages* 8 (2016), 131–149.
- Wotjak 1992** = Barbara Wotjak, *Verbale Phraseolexeme in System und Text*, Tübingen: Niemeyer, 1992.
- Zenderowska-Korpus 2020** = Grażyna Zenderowska-Korpus, Weniger ist mehr – Einige Reflexionen zur Vermittlung der Phraseme im DaF-Unterricht, *Linguistische Treffen in Wrocław* 18 (2020), 361–371.

POVZETEK

Zakopljimo bojno sekiro: frazemi v času vojne v Ukrajini v hrvaških in nemških časopisnih člankih

Jezik ima ključno vlogo v časopisnem poročanju o vojnih spopadih. Novinarji ciljno uporabljajo različna jezikovna sredstva, pogosto tudi idiomatične izraze, da bi bralcu nazorno prikazali tekoče dogodke, vzbudili različna čustva in celo prenesli svoja stališča. Različne vloge frazemov, kot so izražanje stališč, čustev, argumentacije, manipulacije, ironije, intenzifikacije in evfemizma, prispevajo k raznolikosti njihove rabe (prim. Skog-Södersved 2007). Njihova glavna značilnost je slikovitost, s katero je mogoče na ekspresiven način prek delnih frazemov in frazemov nazorno prikazati določen dogodek. O takšnih dogodkih novinarji poročajo tako, da zavestno ali nezavedno prenašajo lastna in tuja stališča. Eno izmed pogostejše uporabljenih teorij evalvacije sta razvila Martin in White (2005). Po njunem se evalvacija deli na stališče, vključenost in gradacijo, pri čemer kategorija stališča vključuje afekt, sodbo in presojo.

V tem prispevku je poudarek na evalvativnih frazemih v hrvaških in nemških spletnih časopisnih člankih, objavljenih marca 2022, kmalu po ruski invaziji na Ukrajino. Cilj raziskave je pojasniti evalvativno funkcijo frazemov v hrvaškem in nemškem jeziku ter ugotoviti medjezikovne podobnosti in razlike. V prispevku so bila obravnavana naslednja raziskovalna vprašanja: Katere vrste frazemov se glede na stopnjo njihove idiomatičnosti pojavljajo v hrvaškem in nemškem korpusu? Kdo uporablja frazem in v katerem delu besedila se pojavlja? katerim evalvativnim kategorijam pripadajo ugotovljeni frazemi in ali med jezikoma obstajajo razlike? Korpus sestavljajo prispevki iz hrvaškega časopisa *Večernji list* in nemškega časopisa *Der Spiegel*, obseg tem pa vključuje notranjo in zunanjo politiko, v okviru katere se obravnava vojna v Ukrajini. Rezultati analize kažejo, da v obeh korpusih prevladujeta kategoriji (ne)sposobnost in (ne)odločnost. Novinarji kritično analizirajo vojna dogajanja, ocenjujejo njihovo uspešnost ali neuspešnost ter vrednotijo kompetence vodilnih politikov, vključno z njihovo odločnostjo, previdnostjo in zanesljivostjo pri upravljanju vojnih razmer. Evalvativna kategorija (ne)resničnost je pogostejše tematizirana v hrvaškem korpusu, saj se kot družbena vrednota poudarjata iskrenost in transparentnost. V nemškem korpusu je pogostejša evalvativna kategorija (ne)etičnost, iz česar je mogoče sklepati, da se v nemški družbi bolj ceni moralnost politikov.

SUMMARY

Burying the Hatchet: Phrasemes During the War in Ukraine in Croatian and German Newspaper Articles

Language plays a pivotal role in journalistic reporting on armed conflicts. Journalists deliberately employ various linguistic devices, often including idiomatic expressions, to vividly depict ongoing events, evoke diverse emotions in readers, and even convey their own viewpoints. The different functions of phrasemes—such as expressing opinions, emotions, argumentation, manipulation, irony, intensification, and euphemism—contribute to their diverse usage (cf. Skog-Södersved, 2007). Their primary characteristic is their vividness, which allows events to be vividly portrayed in an expressive manner through partial or complete phrasemes. In reporting on such events, journalists consciously or unconsciously convey their own and others' opinions. One of the most widely utilized theories of evaluation was developed by Martin and White (2005). According to their theory, evaluation is divided into three categories: attitude, engagement, and graduation. The category of attitude encompasses affect, judgment, and appreciation.

This study focuses on evaluative phrasemes in German and Croatian online news articles published in March 2022, shortly after the Russian invasion of Ukraine. The aim of the research is to clarify the usage and specific features of phrasemes in German and

Croatian and to identify cross-linguistic similarities and differences. The corpus consists of articles from the German newspaper *Der Spiegel* and the Croatian newspaper *Večernji list*. The topics covered include domestic and foreign policy discussions related to the war in Ukraine. The results of the analysis reveal that the categories of (in)capable and (un)reliable dominate in both corpora. Journalists critically analyze wartime developments, assessing their success or failure and evaluating the competencies of leading politicians, including their decisiveness, caution, and reliability in handling wartime situations. The evaluative category of (dis)honest is more frequently addressed in the Croatian corpus, highlighting honesty and transparency as social values. In contrast, the evaluative category of (un)ethical appears more frequently in the German corpus, suggesting a stronger social emphasis on the morality of political leaders in Germany.

СЕРГІЙ ПОПОВ

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАДІАЛЬНІСТЬ КОНТЕНСИВНОЇ ТИПОЛОГІЇ МОВ, РОЗРОБЛЕНОЇ Г. А. КЛИМОВИМ: КОГНІТИВНО-ЕВОЛЮЦІЙНИЙ АСПЕКТ

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.32.1.09](https://doi.org/10.3986/JZ.32.1.09)

O problemu stadialnosti v kontenzivni tipologiji jezikov, ki jo je razvil Georgij A. Klimov: kognitivni in evolucijski vidik

Članek obravnava kognitivno in evolucijsko proučevanje stadialnosti v kontenzivni tipologiji jezikov, ki jo je razvil Georgij Klimov, pri čemer je posebna pozornost namenjena kognitivnemu in evolucijskemu pomenu glagolske tranzitivnosti za razumevanje stadialnosti kontenzivne tipologije jezikov. Članek dokazuje, da je upravičeno govoriti o stadialnosti takšne tipologije, saj jo potrjuje vzporedni razvoj zaznavanja maternega govorca.

Ključne besede: kontenzivna tipologija jezikov, stadialnost, kognitivni in evolucijski pristop, percepcija

On the Problem of Stadiality in the Contensive Typology of Languages Developed by Georgy Klimov: a Cognitive and Evolutionary Aspect

This article deals with the cognitive and evolutionary study of stadiality in the contensive typology of languages developed by Georgy Klimov. Special attention is paid to the cognitive and evolutionary significance of verbal transitivity for understanding the stadiality of a contensive typology of languages. The article proves that it is indeed justified to talk about the stadiality of such a typology because it is confirmed by the parallel development of the native speaker's perception.

Keywords: contensive typology of languages, stadiality, cognitive and evolutionary approach, perception

1 Вступ

Як відомо, у контенсивній типології мови поділяються на типи (будови) у залежності від того, наскільки ясно в них, насамперед граматично, виражаються суб'єктно-об'єктні відносини. Універсальність контенсивної типології

Сергій Попов ■ Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Кафедра загального та прикладного мовознавства ■ sl.popov@yahoo.com

Автор зазначає, що стаття ґрунтується на даних досліджень, отриманих з існуючих та загальнодоступних джерел, які наводяться у списку літератури

мов сумнівів не викликає, бо, як зауважив ще Е. Сепір, аналізуючи фразу *The farmer kills the duckling*, «можна промовчати про час, місце, число й про безліч інших понять будь-якого роду, але не можна ухилитися від питання, хто кого вбиває. Жодна з відомих нам мов не може від цього ухилитися ...» (Sapir 1921: 94).

Витоки контенсивної типології беруть свій початок у дослідженнях лінгвістів з XIX століття, причому особливо активно ця типологія, у тому числі як стадіальна (насамперед в роботах І. І. Міщанинова – див., наприклад, Мещанинов 1936; 1940; 1967), розроблялася у СРСР у 20-40-ві роки XX століття (див. про це Климов 1981).

На думку дослідників контенсивності, найбільш повного та якісно аргументованого розвитку контенсивна типологія набула в роботах Г. А. Климова (Климов 1973а; 1973б; 1983). За працями цього видатного вченого нескладно зрозуміти, що він переконаний у стадіальності контенсивної типології, тобто переконаний у стадіальному чергуванні будов «нейтральна → класна → активна → ергативна → номінативна», коли в кожній наступній будові вираження суб'єктно-об'єктних відносин постає все більш чітким, при цьому автор припускає, що рух до номінативної будови може походити не тільки від передуючої їй ергативної будови, а й безпосередньо від активної будови, минаючи будову ергативну (Климов 1983: 169–177). Але по цих же працях добре видно, що цю стадіальність вченому доводиться доводити дуже обережно. Причина такої обережності полягає в тому, що така типологія передбачає порівняння еволюції мов, чого багато лінгвістів не визнають виходячи з міркувань політкоректності. Як пише президент Міжнародного товариства походження мови Б. Бічакджан, «гуманітарії не люблять еволюції. Говорити про еволюцію в лінгвістиці не політкоректно. У біології цілком коректно і цілком прийнятно говорити, що придбання постійної температури тіла було великим кроком уперед з погляду еволюції і адаптивні переваги теплокровності переважають вигоди попереднього стану холоднокровності. Але якщо в лінгвістиці хтось скаже, що перехід від ергативності до номінативності є великим кроком уперед з точки зору еволюції і що адаптивні переваги номінативного синтаксису переважають вигоди ергативної моделі, на нього негайно накинуться і накинуться з повною впевненістю у своїй правоті»¹ (Бичакджан 2008: 61). На жаль, показане Б. Бічакджаном невизнання еволюції мов призводить до того, що деякі лінгвісти, виявивши в досліджуваній мові прояв будь-якої іншої контенсивної будови, а насправді будови попередньої, роблять поспішний висновок про поворот цієї мови до такої будови, замість того щоб визнати і реліктовий характер такого прояву в на-

¹ Як можна бачити, у якості прикладу негативного ставлення до еволюції мов Б. Бічакджан наводить два найбільш вивчені лінгвістами типи саме з контенсивної типології мов.

ступній будові, і принципову неможливість повернення мови до попередньої будови, як це дуже доказово робить Г. А. Климов (Климов 1983: 191–194).

Є ще одна проблема доказу стадіальності контенсивної типології мов. Йдеться про те, що в першій половині XX століття лінгвісти, які відстоювали її стадіальність, постулюючи зв'язок суб'єктно-об'єктної семантики з мисленням, могли спиратися лише на психологічні концепції В. Вундта та Л. Леві-Брюлля, в яких схематично спрощено доводилося, що мислення представників стародавніх цивілізованих і сучасних первісних народів є, на відміну від мислення представників сучасних цивілізованих народів, «пралогічним», що обов'язково позначалося на їхніх мовах. У такої жорсткої схеми не могло не виникнути достатньої кількості скептично налаштованих опонентів, і лінгвісти, що відстоювали стадіальність контенсивної типології мов, не мали змоги аргументовано на таку критику відповісти і тому погоджувалися з нею, або відмовляючись від ідеї стадіальності, як це довелося зробити І. І. Міщанинову, або проводячи цю ідею з великою обережністю, як це робить Г. А. Климов. Так, Г. А. Климов бачить «підстави для висунування гіпотези, згідно з якою самі семантичні детермінанти різних мовних типів можуть бути представлені як різні ступені наближення до опозиції суб'єктної та об'єктної засад, що найбільш чітко проводиться у структурі мов номінативної будови. Навіть більше, можна припустити, що саме становлення таких типологічних систем, як активна та ергативна, зобов'язане зрештою послідовному зростанню частки суб'єктно-об'єктного протиставлення семантичних детермінантів номінативних мов» (Климов 1983: 42). Як можна бачити, вчений представляє стадіальність контенсивної типології виключно гіпотетично, причому перші дві стадії не згадує зовсім.²

Між тим за останні кілька десятиріч років психологія значно просунулася вперед у поясненні різних особливостей як мислення зокрема, так і когніції в цілому, і ці досягнення психології та корелюючи з ними лінгвістичні концепції можуть бути залучені для вирішення питання про стадіальність контенсивної типології мов.

Метою цієї статті є когнітивно-еволюційна верифікація стадіальності контенсивної типології мов.

2 Сутність когнітивно-еволюційної концепції мови

Когнітивна лінгвістика, яка природним чином доповнює такі, що заслуговують на повагу, досягнення структуралізму, який десятиліттями шукав від-

2 О. О. Потебня свого часу теж висунув тезу про зростання «у напрямку до минулого байдужості а) суб'єкта та атрибута, б) суб'єкта і предиката і в) суб'єкта та об'єкта» (Потебня 1968: 507), але це теза теж є гіпотетичною.

повіді на питання типу «як?», пошуком відповідей на питання типу «чому?», наполягає на зверненні лінгвістів до даних суміжних з лінгвістикою наук, а саме наук про людину (антропонаук): філософії, логіки, психології, біології, фізіології, нейропсихології, нейрофізіології та інших (Кибрик 1992: 20, 25). Однією з таких наук є філософський напрям «еволюційна епістемологія», принципи якої розробляються в працях К. Р. Поппера та його послідовників, і саме в парадигмі цього філософського напрямку з'явився підхід, названий його автором, І. П. Меркуловим, когнітивно-еволюційним (Поппер 2000; Меркулов 2003, 2006). Згідно з цим підходом соціальна еволюція повинна вивчатися в тісній кореляції з еволюцією таких когнітивних структур, як мислення (з його будовою – логікою), сприйняття, пам'ять, увага, уява тощо, а відомості про такі структури слід черпати з антропонаук, які опікуються такою проблематикою.

Дотримання цього принципу дозволило нам з'ясувати такі закономірності. У сучасній когнітивній психології, тобто суміжній з лінгвістикою антропонауці, відомості якої важливі для лінгвістики, основною функцією сприйняття вважається категоризація, яка здійснюється шляхом автоматичного застосування законів логіки як будови мислення. Але якість категоризації будь-якої інформації залежить від рівня сприйняття такої інформації. В етнічній психології та дитячій психології описані три такі ступені: синкретичне сприйняття, поверхнєве сприйняття та альтернативне сприйняття. Ці ступені чітко простежуються у двох напрямках когнітивної еволюції людини: в онтогенезі та філогенезі. При синкретичному сприйнятті те, що сприймається, вбачається нерозчленованим, фіксується як цілісне явище без структурних ознак. При поверхнєвому сприйнятті категоризація того, що сприймається, відбувається за випадково сприйнятою, як правило – найближчою, «такою, що лежить на поверхні» (звідси і назва), ознакою, яка часто є помилковою. При альтернативному сприйнятті інформація, яка сприймається, категоризується за ознакою, що найбільш підходить зі сприйманих паралельно. Альтернативність сприйняття є перцептивною нормою: саме за неї відбувається якісна категоризація.³

Ступені сприйняття, які зумовлюють відповідну кожній такій мірі якість логіки, є відомостями, корелюючими з когнітивним аспектом когнітивно-еволюційного підходу. Перехід від синкретизму сприйняття до його поверхнєвості та від неї до перцептивної альтернативності як перцептивної норми є інформацією, що корелює з еволюційним аспектом когнітивно-еволюційного підходу. Аксіоматично очевидний для когнітивної лінгвістики постулат про зв'язок мови з мисленням у когнітивно-еволюційній теорії мови набуває конкретизації: «якість сприйняття → відповідна логічність мислення → відповідна логічність мови» (докладніше про це – див. Попов 2015: 87–101).

3 Детальні відомості про ступені сприйняття у людиноподібних мавп, дітей, первісних людей та сучасних цивілізованих дорослих представлені в (Попов 2013: 5–105).

Когнітивно-еволюційна теорія мови, що має пояснювальну спрямованість, послідовно застосовувалася нами при вивченні історичної еволюції форм російського синтаксичного узгодження (Попов 2013), диференціації російських граматичних варіантів (Попов 2015), перцептивно-логічної еволюції на різних рівнях російської мови (див., наприклад, Попов 2017б) та різних питань мовознавства (Попов 2016, 2017а, 2019, 2020, 2021). Зараз ми вважаємо за можливе й необхідне використати положення цієї концепції для верифікації наявності стадіальності в контенсивній типології мов.

3 СТАДІАЛЬНІСТЬ КОНТЕНСИВНИХ БУДОВ МОВ У КОГНІТИВНО-ЕВОЛЮЦІЙНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

3.1 Нейтральна будова

Г. А. Климов припускає, що західноафриканські мови манде (гілка нігеро-конголезької сім'ї), з притаманним їм граматичним синкретизмом, відносяться саме до цієї, нижчої в контенсивній типології, будови, оскільки, на відміну від мов інших контенсивних будов, «вираження суб'єктно-об'єктних відносин у них обмежено виключно сферою лексики (зокрема, від представників класної будови вони контрастно відмінні відсутністю змістовно обумовленої класифікації іменників)», але вже в наступному реченні вчений з властивою йому обережністю повідомляє, що «повна контенсивно-типологічна невивченість цих мов... змушує залишити питання про нейтральний тип відкритим. ... Наразі автор не впевнений, що структуру мов манде не вдасться звести до одного з раніше постульованих мовних типів» (Климов 1983: 80), тобто до однієї з інших чотирьох будов контенсивної типології мов. Проте з того часу африканістика суттєво просунулася вперед, і на сьогодні говорити про невивченість мов манде не доводиться, тому є можливість побачити в них те, що раніше було недослідженим.

Так, відомий африканіст В. Ф. Видрін повідомляє, що, незважаючи на переважання в манде ізоляції (Видрін 2017: 34), у них зустрічаються деякі прояви відмінювання іменників та показники перехідності-неперехідності дієслів. «Синтаксис М. м. дуже стійкий. Базовий порядок слів у простому дієслівному реченні такий: S AUX (DO) V X (S – підмет, AUX – предикативний показник, DO – пряме доповнення, V – дієслівний предикат, X – непряний член). ... Позиція непрямого члена може бути заповнена прислівником, локативним ім'ям або післяйменниковою групою» (Видрін 2017: 40–41). Як можна переконатися, спеціальні граматичні показники суб'єкта та об'єкта в цьому описі відсутні, непряний член не називається непрямим доповненням, оскільки він синкретично поєднує в собі не тільки іменники, розрізнення суб'єкта та об'єкта забезпечується порядком слів і, відповідно, лексично.

«Відмінок і відмінювання М. м. загалом чужі, однак у багатьох мовах південної та південно-західної груп протиставляються форми займенників у різних синтаксичних позиціях, що може інтерпретуватися як відмінювання. ... Система відмінювання іменників формується в дан і, мабуть, в гоо, де в рамках частини мови іменників виділився клас «локативних імен», що розрізняють по дві і більше відмінкові форми (що виникли в основному в результаті злиття з післяйменниками). Усього в дан можна виділити шість відмінків («загальний», для всіх ядерних синтаксичних функцій, і п'ять периферійних), проте більшість з них маркуються лише на невеликій кількості лексем, і жодна лексема не має форм всіх шести відмінків» (Выдрин 2017: 36). Тут можна бачити, що відмінкові прояви в манде є поодинокими випадками, тобто навіть приблизно регулярне розрізнення суб'єкта та об'єкта не забезпечують.

«У багатьох мовах дуже продуктивна пасивна Р-лабільність; у мовах групи манден і моколі, а також у лоома і кла-дан пасивізуватися може практично будь-яке перехідне дієслово; в інших мовах південної групи пасивна лабільність менш регулярна, але також представлена. При цьому в мовах манден, моколі й соніні в деяких дієслівних конструкціях міститься морфологічний маркер перехідності / неперехідності (у манден і моколі – в стверджувальному перфективі: предикативний показник в перехідній конструкції, дієслівний суфікс – в неперехідній; в мандинка: різні тони у перфективностативному та імперфективному предикативних показниках у перехідній та неперехідній конструкціях, у сонінке: у перфективі – предикативний показник dā у перехідній конструкції, нульовий показник у неперехідній; в інших же мовах (наприклад, кладан) різниця між перехідними та неперехідними вживаннями ніяк не маркується морфологічно» (Выдрин 2017: 37). Як можна бачити, граматичне розрізнення перехідності / неперехідності дієслів у манде теж дуже фрагментарно. Навіть більше, якщо, за свідченням В. Ф. Видріна, у манде відсутня дієслівна категорія стану (Выдрин 2017: 37), яка є обов'язковою умовою перехідності дієслів у номінативних мовах, але при цьому автором згадується пасивізація будь-якого перехідного дієслова (тобто йдеться про пасив без стану), то таку перехідність дієслів манде, як і будь-яку перехідність без категорії стану, неможливо визнати істинною. Ще одним моментом, що вказує на те, що мови манде мають нейтральну або досить близьку до неї будову, є інформація В. Ф. Видріна про те, що в мові дан «є лише елементи формально виражених якісних іменних класифікацій» (Выдрин 2017: 482), з чого можна дійти висновку, що мова дан як одна з мов манде робить перші кроки на шляху до стадії класної будови. Але в іншому місці, характеризуючи мови манде в цілому, автор пише: «Граматичний рід чи іменні класи у сучасних М.

м. відсутні. Дані мов різних груп (переважно західної гілки) дозволяють припускати наявність у прамові класифікуючої іменної морфології, проте залишається незрозумілим, чи це система іменних класів нігеро-конголезького типу» (Выдрин 2017: 35). Незрозуміло, чим зумовлена така гіпотеза, що передбачає зворотний рух мови від класності до нейтральності, адже таких реверсів, як постійно доводить і Г. А. Климов (див. вище), не буває на жодній стадії контенсивної типології мов.

Що таке синкретизм сприйняття, який впливає на мову, саме у носіїв мов манде дозволяють зрозуміти приклади переконань цих носіїв. Так, М. Коул свідчить, що школярі – носії мови кпелле (однеї з мов манде) у 1963 році могли зайнятися математичними вправами, тільки коли їм запропонували приклади з рисом, головною їжею кпелле, тобто не могли сприймати числа як абстрактні, відокремлені від предметів, причому тільки від знайомих предметів, поняття, а дізнавшись, що 8 можна отримати складанням $2 + 6$, були обурені тим, що 8 можна отримати й новим для них складанням $3 + 5$ (Коул 1997: 92–96). Про зведений в абсолют перцептивний синкретизм, що відмовляється від будь-яких проявів не тільки альтернативності, а й поверхневості, свідчить й давня частотна говірка кпелле, яка вживається метафорично: «Я знаю, як треба почати старий орнамент на полотні, але я не знаю, як треба почати новий» (Коул – Скрибнер 1977: 246).

В цілому можна дійти висновку, що суб'єкт і об'єкт при нейтральній будові розрізняються тільки завдяки властивому ізоляції закріпленому порядку слів і свого граматичного вираження не мають, а повна відсутність або тільки зародкові стани у повних синкретизму мовах манде відмінювання, перехідності й класності іменників не дозволяють віднести ці мови навіть до мов класної будови. Отже, Г. А. Климов мав підстави визнати мови манде мовами нейтральної будови з певними застереженнями про те, що деякі з цих мов перебувають на етапі деякого руху до стадії класних мов, а можливо, і безпосередньо до інших стадій контенсивної типології мов.

3.2 Класна будова

До мов цієї будови відносять мови Центральної Африки, передусім мови банту, але лише деякі з них є мовами класної будови в чистому вигляді, оскільки інші мають граматичне протиставлення належності до істот / неістот, яке за змістом є близьким до граматичного протиставлення активності та інактивності, властивого активній будові (Климов 1983: 80).

Усі іменники цієї будови граматично поділені на такі елементарні класи, як «люди», «тварини», «рослини», «довгі предмети», «короткі предмети», «круглі предмети», «пласкі предмети» та інші (Климов 1983: 80). Настіль-

ки докладне граматичне позначення таких об'єктів відображає покрокову⁴ конкретність пізнання навколишньої дійсності за її диференціальними ознаками, що поступово виявляються, без здатності до узагальнення пізнаваного за його інтегральними ознаками. Це перші, окремі та одноманітні кроки прориву із синкретичного сприйняття себе та навколишнього світу у його поверхневому сприйнятті. У цьому перцептивному стані у людини ще немає абстрактного мислення, що дає здатність до узагальнень і є можливим лише за альтернативності сприйняття, оскільки, щоб сприйняти альтернативу, потрібно вміти абстрагуватися від конкретного, не забуваючи про нього. Граматично маркована конкретність людей, тварин, рослин є конкретністю, несуттєвою для граматик будь-якої з наступних контенсивних будов, оскільки вона не корелює з абстрактним розумінням цих трьох класів як одного узагальненого «живого, належного до істот, активного». Фіксувати таку конкретність граматично – це все одно що фіксувати в лексичному значенні слова *стіл* такі ознаки, як «кількість ніжок», «висота», «форма поверхні», «колір», «матеріал» тощо, тобто ознаки для цього лексичного значення несуттєві.

Граматичні особливості дієслів класної будови є дуже синкретичними. Так, наголошується «функціонально дифузна», тобто синкретично спаяна, «з точки зору суб'єктно-об'єктної співвіднесеності низка класно-особистих показників у морфологічній структурі дієслова», дієслівних аналогів класних показників іменників, «внаслідок чого іноді суб'єктно-об'єктні відносини можуть передаватися характером їх аранжування у складі дієслівної словоформи» (Климов 1983: 90). Однак класні показники іменників, з якими узгоджуються класно-особисті показники дієслів, дозволяють, не вдаючись до порядку слів «підмет передує доповненню», розрізняти суб'єкт та об'єкт у випадках, коли вони відносяться до таких різних класів, як, наприклад, «люди» та «плаські предмети», що відповідно передбачає розрізнення активності / інактивності та належності до істот / неістот на наступних стадіях контенсивної типології та є невеликим, але все ж таки прогресом у вираженні суб'єктно-об'єктних відносин. Цей прогрес особливо помітний на тлі інших повних синкретизму граматичних особливостей мов класної будови. Так, за свідченням Г. А. Климова, морфологічні засоби, які нерідко трактуються дослідниками як такі, що виражають категорію стану, «насправді далеко виходять за свою семантикою за межі розрізнення активу та пасиву», оскільки виражають також значення «рефлексиву, реципроку та різних версій», інколи ж словоформи пасиву спостерігаються навіть у семантично неперехідних дієслів, і загалом «залишається незрозумілим, чи проводиться

4 Про те, що одночасно такі класи виділятися не можуть, говорить не лише здоровий глузд, а й той емпірично достовірний факт, що в різних класних мовах спостерігаються різні кількості класів.

тут якийсь специфічний принцип класифікації дієслівних лексем» (Климов 1983: 114). У класних мовах морфологія синкретично зливається зі словотвором (Климов 1983: 89–91).

У цілому зрозуміло, що, хоча класний розподіл лексики цього ладу є результатом поверхневого сприйняття можливості граматикалізації пізнаваної дійсності, він є когнітивно-еволюційним прогресом у порівнянні з майже тотальним синкретизмом нейтральної будови. Як можна переконатися, суб'єктно-об'єктні відносини в мовах класної будови завдяки класним показникам іменників і дієслів лише в очевидних випадках семантико-граматичної диференціації їх класів демонструють певну граматичну реакцію на належність до істот / неістот суб'єктів та об'єктів, не вдаючись до закріплення порядку слів, що є еволюційним проявом, відсутнім у мовах нейтральної будови.

3.3 Активна будова

Мови цієї будови представлені переважно у Північній Америці мовами на-дене, сіу, мускогі (галф), у Південній Америці мовами турі-гуарані, і навіть деякими мовами Філіппін та Австралії (Климов 1983: 80–81).

Імена та дієслова в мовах активної будови розділені спеціальними афіксами на два класи: активний та інактивний (дієслова термінологічно розрізняються як активні та стативні). Активні іменники виступають в основному при активних дієсловах, інактивні іменники – при стативних (Климов 1983: 91–92). Навіч абстрактне, з відволіканням від несуттєвого і можливе за альтернативності сприйняття, узагальнення в одне – активне (корелююче з належністю до істот у низці номінативних мов, де вона вважається реліктом активної будови⁵) – об'єднання людей, тварин і рослин, які в класній будові представлені окремо. Інактивний клас теж є результатом абстрактного узагальнення всього неактивного (належного до неістот у низці номінативних мов), перцептивно поверхово представленого окремими класами в мовах класної будови.

Однак у мовах активної будови є й прояви синкретизму та поверхневості сприйняття, що свідчить про поступовість, а не стрибкоподібність когнітивної еволюції в мовах.

Так, у сфері дієслів, категорія перехідності яких у цих мовах граматично не оформлена, спостерігається синкретизм таких однослівно виражених дієслівних понять, як «вмирати-вбивати», «горіти-палити», «сохнути-сушити», «бігти-гнати», «вставати-ставити» та інші подібні. Є також група дієслів мимовільних дії чи стану із синкретичною семантикою. Наприклад, у дав-

5 Але, як відомо, рослини в таких номінативних мовах вважаються неістотами, що, очевидно, обумовлено пізнішим сприйняттям їх носіями альтернативи не настільки помітної рухливості рослин, щоб їх можна було вважати активними істотами.

нгогрозинському реченні *U.-qwar-t* «Він любить вас» є показник множинності *-t*, який, на думку вчених, чи то вказує на об'єкт кохання як на причину почуття кохання, чи то вказує на відмову від найменування каузатора цього почуття (Климов 1981: 56–58). Ні те ні інше тлумачення таких граматичних показників не властиве афективним дієсловом у номінативній будові, і вже в ергативній будові такі вживання вважаються реліктовими. Саме з активною будовою пов'язують появу такого синкретичного синтаксичного явища, як інкорпорація (Климов 1983: 92–93).

Є граматичне розрізнення ближчого та дальшого доповнень. У активних дієслів спостерігається граматичне протиставлення відцентровості та невідцентровості. В іменній морфологічній категорії присвійності розрізняються належності органічна (невідчужувана) і неорганічна (відчужувана), зважаючи на все, обумовлені впливом опозиції активного та інактивного класів (Климов 1983: 93–94). Несуттєвість таких протиставлень пояснюється поверхневим сприйняттям якихось можливостей граматиалізації навколишньої дійсності, але за всієї такої перцептивної поверхневості це все ж таки більш абстрактні виділення ознак, ніж класна граматична маркованість круглих або плоских об'єктів.

В цілому можна сказати, що в активній будові спостерігаються результати суттєвого, обумовленого альтернативністю сприйняття прориву до абстрактності мислення, які закономірно ще співіснують з результатами впливу перцептивних синкретизму та поверхневості, хоча остання тут виглядає, безсумнівно, абстрактніше за поверхневість, яка обумовлює класифікації класної будови. Суб'єктно-об'єктні відносини отримують в активній будові граматичні характеристики активної та інактивної засад, які є несуттєвими для розрізнення суб'єкта та об'єкта, внаслідок чого їх відносини тут граматично відрізняються не рельєфніше, ніж у попередній класній будові. Однак своєрідна абсолютизація активності / інактивності з повною відмовою від граматичного вираження безлічі класів іменників і дієслів, властивого класним мовам, все ж таки є першим у цих відносинах і важливим для них принципом дихотомічного поділу, який застосовується і вдосконалюється на двох наступних стадіях контенсивної типології мов.

3.4 Ергативна будова⁶

Усі іменники цієї будови не діляться на несуттєві граматичні класи, як у класній і частково активній будовах (Климов 1983: 95), що, безумовно, є результатом подальшої когнітивної еволюції носіїв мов. Ці іменники впер-

6 Мови цієї та номінативної будов не перераховуємо, оскільки вони досить добре відомі.

ше в контенсивній типології мов діляться на ситуативні класи суб'єктів та об'єктів дії, для граматичного вираження яких навіть є (як лише два відмінки ергативної системи в цілому) ергативний і абсолютний відмінки, що, втім, тільки зовні збігається з номінативом і акузативом номінативної будови (Климов 1983: 95).

В ергативній системі й усі дієслова розділені «на два класи слів, що зовні нагадують розподіл на транзитивні та інтранзитивні дієслова, властивий номінативній системі, однак не цілком збігаються з ним», – стримано зауважує Г. А. Климов (Климов 1983: 214). Така стриманість цілком пояснюється тим, що тривалий час дієслова ергативної будови трактувалися як транзитивні та інтранзитивні. Але поступово прийшло розуміння того, що, по-перше, при транзитивному дієслові в номінативній будові вживається номінатив, що має тільки суб'єктне значення, а після такого дієслова вживається акузатив, що має тільки об'єктне значення, чого немає в ергативній будові, по-друге, транзитивне дієслово у номінативній будові має категорію стану, яка в ергативній будові відсутня. Це свого часу логічно призвело О. Є. Кібрика до необхідності назвати дієслова ергативної будови не транзитивним та інтранзитивним, а агентивним та фактивним (Кибрик 1976: 34–35). Як зауважує Г. А. Климов, «існують численні підстави вважати, що будівні компоненти ергативності орієнтовані на вираз не суб'єкта та об'єкта, а глибинних семантичних ролей агента (джерела дії) і фактива (носія дії)» (Климов 1983: 215). Визначення «глибинних» вчений застосовує не випадково. Так він, вочевидь, із властивою його науковому стилю обережною політкоректністю згладжує синкретичну сутність відмінків ергативної будови, але все ж таки приховати її він не може: «У спеціальній літературі вже давно встановлено, що структурні компоненти ергативної будови передають суб'єктно-об'єктні відносини синкретично. Так, ергативний відмінок слугує відмінком не тільки суб'єкта перехідної дії, але й непрямого об'єкта (інструменту дії, адресата тощо), а абсолютний відмінок – відмінком суб'єкта неперехідної дії і прямого об'єкта» (Климов 1983: 215). І тут важливо зрозуміти пару взаємопов'язаних особливостей: по-перше, суб'єкт дії у значенні такого, що є непрямым, ергативного відмінка є не активним, як це спостерігається у значенні номінативу в номінативній будові, а пасивним, завдяки чому конструкцію ергативного відмінка з дієсловом в ергативній будові довгий час помилково-поверхнево вважали структурно близьким до пасивної конструкції номінативної будови (Климов 1983: 6); по-друге, суб'єкт неперехідної дії у значенні абсолютного відмінка не може бути визнаний істинно активним, оскільки, демонструючи можливість вживання лише з неперехідним дієсловом, не здатний поширити дію безпосередньо на об'єкт, як це може відбуватися у номінативній будові.

Когнітивно-еволюційне та посибілістичне трактування дієслівної перехідності⁷ дозволяє говорити про те, що керуюче прямим об'єктом перехідне дієслово номінативної будови свідчить про самостійність рішення суб'єкта такої дієслівної дії, яке такий самостійний суб'єкт переносить на об'єкт і за яке він готовий нести відповідальність. Такий суб'єкт характеризується справжньою активністю та безперечною альтернативністю сприйняття, оскільки він самостійно вирішує, переносити цю дію на об'єкт чи ні (Епштейн 2007; Некрылова 2018).

Тут доречно згадати й про те, що у різних номінативних мовах можуть спостерігатися різні ступені самостійності суб'єкта дії, що проявляється у перехідності. Так, у сучасній англійській мові перехідними є майже всі дієслова, а в сучасній російській мові – лише третина, хоча у колишні віки російських перехідних дієслів було більше. Наприклад, раніше перехідними були такі частотні та важливі для російської мовної картини світу дієслова, як *работать* та *воевать* (Епштейн, 2007), і найбільше перехідність російських дієслів постраждала у XX столітті: «Зменшення вживання перехідних дієслів доводиться на початок 1930-х років, тобто на момент згорання НЕПу (головною особливістю якого була свобода підприємництва)» (Некрылова, 2018, с. 6). М. Н. Епштейн та О. Л. Некрылова констатують також тенденцію відродження втраченої раніше перехідності російських дієслів у пострадянський час (пор. нормативне *гулять с ребенком* та чатовий неологізм *гулять ребенка*) (Епштейн, 2007; Некрылова 2018: 6–12), але Т. Б. Радбиль резонно з цього приводу зауважує: «Незважаючи на свою певну активність, процес «розвитку перехідності» в сучасній російській мові за ступенем своєї поширеності не витримує порівняння зі зворотним процесом «експансії безособовості чи пасивно-зворотності». Інноваційні тенденції в російській граматиці показують значне розширення сфери застосування пасивно-зворотніх і безособових конструкцій, особливо стосовно концептуалізації ситуацій або психічних станів, які вимагають за логікою активної «присутності» агенсу» (Радбиль 2013: 32). Такі відомості про кількість у сучасній російській мові перехідних дієслів та пасивно-зворотніх конструкцій цілком корелюють з відомостями про кількість у сучасній Росії носіїв російської мови, які демонструють самостійність / несамостійність мислення, про що прямо пише Г. Вежицька, фіксуючи такі особливості російсь-

7 Посибілістичний підхід є методологією філософії посибілізму як створеного М. Н. Епштейном нового методологічного напрямку гуманітарних наук, в якому модальність можливості стає для процесу пізнання більш важливою, ніж модальності сущого та необхідного (Епштейн 2001). «Понятійна сумісність когнітивно-еволюційного та посибілістичного підходів при вивченні сутності перехідності-неперехідності та змін, які спостерігаються в даній сфері, цілком очевидна: альтернативне сприйняття як вища, нормативна, ступінь сприйняття, що забезпечує абсолютну логічність мислення та мови, є альтернативним сприйняттям можливостей, оскільки можливості і є альтернативами...» (Некрылова 2018: 6).

кого менталітету, як «підкреслення обмеженості логічного мислення, людського знання та розуміння», «відчуття того, що людям непідвладне їхнє власне життя, що їхня здатність контролювати життєві події обмежена», «схильність російської людини до фаталізму, смиренності та покірності», «недостатня виділеність індивіда як автономного агента, як особи, яка прагне своєї мети і намагається її досягти, як контролера подій» (Вежбицкая 1996: 34). Наведені відомості доводять, що роль дієслівної перехідності в успішності контенсивної стадіальності переоцінити неможливо.

При ергативній ж будові суб'єкт не може самостійно вирішити перенести дію на об'єкт і відповідно не готовий нести за це відповідальність. Такі переконання формуються в умовах, коли люди самостійно не вирішують і не беруть на себе відповідальність тому, що, згідно з їхніми переконаннями, вирішувати і нести за це відповідальність готові якісь сильніші, могутніші сили: невідомі сили навколишнього світу, з яким люди нерозривно пов'язані, у тому числі люди, які мають владу. Безсумнівно, це свідчення прояву синкретизму сприйняття, що спостерігається й у функціональній дифузності кожного з двох відмінків ергативної будови.

Але на закінчення цього підрозділу важливо підкреслити, що синкретизм сприйняття, відображений у вираженні суб'єктно-об'єктних відносин ергативної будови, вперше в контенсивній типології все ж таки досить істотно ослаблений виявленням тут альтернативним сприйняттям можливості створення спеціальних – суб'єктного та об'єктного – відмінків, які ще мають синкретичні функції, але альтернатива цих синкретичних відмінків є очевидною предтечею майбутньої альтернативи їх поки що синкретично пов'язаних функцій прямими і непрямыми відмінками номінативної будови.

3.5 Номінативна будова

Вище було сказано, що номінатив номінативної системи передає семантику суб'єкта, який характеризується справжньою активністю та безперечною альтернативністю сприйняття, оскільки він самостійно вирішує, переносити цю дію на об'єкт чи ні. Відповідно і акузатив має значення істинного, тобто не обтяженого ергативним відмінковим синкретизмом, прямого об'єкта. Важливо, що й непрямі відмінки номінативної будови притаманні лише їй та є своєрідними транспозиціями номінатива та акузатива (Климов 1983: 45–50).

Іншою, пов'язаною з попередньою, загальновідомою особливістю номінативної будови є обумовлений альтернативністю сприйняття розвиток істинної перехідності дієслів: розрізнення дієслів істинно перехідних, наприклад *вбивати* і *палити*, і істинно неперехідних, наприклад *вмирати* і *горіти*, замість синкретичних дієслів, найбільш відомих в активній будові зі значеннями “вмирати-вбивати”, “горіти-палити”; здатність перехідних дієслів мати

категорію активного / пасивного стану, чого немає у дієслів попередніх контенсивних будов; здатність одного й того самого дієслова бути перехідним і неперехідним у різних значеннях (лексико-семантичних варіантах), наприклад *Я вмію писати оповідання для дітей і Я вмію писати*.

Таким чином, номінативна будова є результатом переважно альтернативного сприйняття,⁸ при якому суб'єкт та об'єкт вперше постають вираженими функціонально однозначними відмінками, що корелюють із істинною, що має категорію стану, дієслівною перехідністю.

4 Висновки

Когнітивно-еволюційна інтерпретація контенсивної типології мов дозволила довести її стадіальність: переходи від нейтральної будови до класної будови, від класної будови до активної будови і від активної будови до ергативної або номінативної будови підтверджуються супроводжуючою ці переходи еволюцією сприйняття:

від майже абсолютного синкретизму при нейтральній будові, де суб'єктно-об'єктні відносини граматичного оформлення не мають, до незначно ослабленого синкретизму та тотальної поверхневості при класній будові, де суб'єктно-об'єктні відносини завдяки класним показникам іменників та дієслів у очевидних випадках семантико-граматичної диференціації їх класів демонструють певну граматичну реакцію на належність до істот / неістот суб'єктів та об'єктів, не вдаючись до закріплення порядку слів, що є еволюційним проявом, відсутнім у мовах нейтральної будови;

далі до досить ослаблених синкретизму і поверхневості та початкової альтернативності при активній будові, де суб'єктно-об'єктні відносини набувають граматичних характеристик активної та інактивної засад, які є несуттєвими для розрізнення суб'єкта та об'єкта, внаслідок чого їх відносини тут граматично відрізняються не рельєфніше, ніж у попередній класній будові, проте абсолютизація активності / інактивності з повною відмовою від граматичного вираження безлічі класів іменників і дієслів, властивого класним мовам, все ж таки є першим у цих відносинах і важливим для них принципом дихотомічного поділу, який застосовується і вдосконалюється на двох наступних стадіях контенсивної типології мов;

далі або до ослабленого синкретизму і однобічно виявленої альтернативності при ергативній будові, де суб'єкт і об'єкт вперше набувають від-

⁸ Синкретизм і поверхневість сприйняття можуть бути причинами якихось граматичних та інших явищ цієї будови, але, безумовно, лише як винятки, що підтверджують загальне правило альтернативності й поступово сходять нанівець (наприклад, як це відбувається у сфері граматичних варіантів російської мови, можна побачити в Попов 2015).

мінкових, але ще функціонально синкретичних форм, що корелюють з такою ж дієслівною перехідністю, однак саме альтернатива цих синкретичних відмінків є очевидною предтечею майбутньої альтернативи їх поки що синкретично пов'язаних функцій прямими і непрямыми відмінками номінативної будови,

або до фрагментарних синкретизму і поверхневості й цілком розвиненої альтернативності при номінативній будові, де суб'єкт та об'єкт вперше постають вираженими функціонально однозначними відмінками, що корелюють із істинною, що має категорію стану, дієслівною перехідністю.

Проведений у статті аналіз дозволяє перекоонатися в тому, що на кожній стадії контенсивної типології мов, навіть на першій, що умовно вважається початковою, відбувається те чи інше, різне за своєю значущістю, пряме чи непряме, граматичне прояснення суб'єктно-об'єктних відносин, обумовлене тією чи іншою, теж різною за значущістю, еволюцією сприйняття, що й доводить стадіальність розробленої Г. А. Климовим контенсивної типології мов.

ЛІТЕРАТУРА

- Бичакджан 2008** = Бернар Бичакджан, Эволюция языка: демоны, опасности и тщательная оценка, в: *Разумное поведение и язык 1: Коммуникативные системы животных и язык человека. Проблема происхождения языка*, сост. А. Д. Кошелев – Т. В. Черниговская, Москва: Языки славянских культур, 2008, 41–58.
[Bernar Bičakdžan, Evolucija jazyka: demony, opasnosti i tščatel'naja ocenka, v: *Razumnoe povedenie i jazyk 1: kommunikativnye sistemy životnyh i jazyk čeloveka. Problema proisхождения jazyka*, sost. A. D. Košelev – T. V. Černigovskaja, Moskva: Jazyki slavjanskikh kul'tur, 2008, 41–58.]
- Вежицкая 1996** = Анна Вежицкая. *Культура. Познание*, пер. с англ., отв. ред. М. А. Кронгауз, вступ. ст. Е. В. Падучевой, Москва: Русские словари, 1996.
[Anna Vežbickaja, *Kul'tura. Poznanie*, per. s angl., отв. red. M. A. Krongauz, vstup. st. E. V. Padučevoj, Moskva: Russkie slovari, 1996.]
- Выдрин 2017** = В. Ф. Выдрин, Манде языки, в: *Языки мира: языки манде*, РАН. Институт языкознания, ред. колл.: В. Ф. Выдрин – Ю. В. Мазурова – А. А. Кибрик – Е. Б. Маркус, Санкт-Петербург: Нестор-История, 2017.
[V. F. Vydrin, Mande jazyki, v: *Jazyki mira: jazyki mande*, RAN. Institut jazykoznanija, red. koll.: V. F. Vydrin – Ju. V. Mazurova – A. A. Kibrik – E. B. Markus, Sankt-Peterburg: Nestor-Istorija, 2017.]
- Кибрик 1992** = А. Е. Кибрик, *Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания (универсальное, типовое и специфичное в языке)*, Москва: Изд-во МГУ, 1992.
[A. E. Kibrik, *Očerki po obščim i prikladnym voprosam jazykoznanija (universal'noe, tipovoe i specifičnoe v jazyke)*, Moskva: Izd-vo MGU, 1992.]
- Кибрик 1976** = А. Е. Кибрик, *Структурное описание арчинского языка методами полевой лингвистики*, Автореф. дис. на соискание уч. ст. докт. филол. наук, Москва, 1976.
[A. E. Kibrik, *Strukturnoe opisanie arčinskogo jazyka metodami polevoj lingvistiki*, avtoref. dis. na soiskanie uč. st. dokt. filol. nauk, Moskva, 1976.]
- Климов 1973а** = Г. А. Климов, *Очерк общей теории эргативности*, Москва: Наука, 1973.
[G. A. Klimov, *Očerok obščej teorii ergativnosti*, Moskva: Nauka, 1973.]

- Климов 1973б** = Г. А. Климов, *Типология языков активного строя*, Москва: Наука, 1973.
[G. A. Klimov, *Tipologija jazykov aktivnogo stroja*, Moskva: Nauka, 1973.]
- Климов 1981** = Г. А. Климов, *Типологические исследования в СССР (20-40-е годы)*, Москва: Наука, 1981.
[G. A. Klimov, *Tipologičeskie issledovanija v SSSR (20–40-e gody)*, Moskva: Nauka, 1981.]
- Климов 1983** = Г. А. Климов, *Принципы конценсивной типологии*, Москва: Наука, 1983.
[G. A. Klimov, *Principy kontensivnoj tipologii*, Moskva: Nauka, 1983.]
- Коул 1997** = Майкл Коул, *Культурно-историческая психология: наука будущего*, пер. с англ., Москва: Когито-Центр, Институт психологии РАН, 1997.
[Majkl Koul, *Kul'turno-istoričeskaja psihologija: nauka buduščego*, per. s angl., Moskva: Kogito-Centr, Institut psihologii RAN, 1997.]
- Коул – Скрибнер 1977** = М. Коул – С. Скрибнер, *Культура и мышление: психологический очерк*, пер. с англ. П. Тульviste; ред. и предисл. А. Р. Лурия, Москва: Прогресс, 1977.
[M. Koul – S. Skribner, *Kul'tura i myšlenie: psihologičeskij očerk*, per. s angl. P. Tul'viste; red. i predisl. A. R. Lurija, Moskva: Progress, 1977.]
- Меркулов 2003** = И. П. Меркулов, *Эволюционная эпистемология: проблемы, перспективы 1*, Санкт-Петербург: Издательство РХГИ, 2003.
[I. P. Merkulov, *Evoljucionnaja epistemologija: problemy, perspektivy 1*, Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo RHGI, 2003.]
- Меркулов 2006** = И. П. Меркулов, *Эпистемология (когнитивно-эволюционный подход) 2*, Санкт-Петербург: Издательство РХГА, 2006.
[I. P. Merkulov, *Epistemologija (kognitivno-evoljucionnyj podhod) 2*, Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo RHGA, 2006.]
- Мещанинов 1936** = И. И. Мещанинов, *Новое учение о языке: стадияльная типология*, Ленинград: ОГИЗ: Государственное социально-экономическое издательство, Ленинградское отделение, 1936.
[I. I. Meščaninov, *Novoe učenie o jazyke: stadial'naja tipologija*, Leningrad: OGIZ: Gosudarstvennoe social'no-ekonomičeskoe izdatel'stvo, Leningradskoe otdelenie, 1936.]
- Мещанинов 1940** = И. И. Мещанинов, *Эргативная конструкция в языках различных типов*, Ленинград: Государственное учебно-педагогическое издательство НАРКОМПРОСА РСФСР, Ленинградское отделение, 1940.
[I. I. Meščaninov, *Ergativnaja konstrukcija v jazykah različnyh tipov*, Leningrad: Gosudarstvennoe učebno-pedagogičeskoe izdatel'stvo NARKOMPROSA RSFSR, Leningradskoe otdelenie, 1940.]
- Мещанинов 1967** = И. И. Мещанинов, *Общее языкознание: к проблеме стадияльности в развитии слова и предложения: учебное пособие для литературных факультетов пединститутов и филологических факультетов университетов*, Ленинград: Наука, Ленинградское отделение, 1967.
[I. I. Meščaninov, *Obščee jazykoznanie: k probleme stadial'nosti v razvitii slova i predloženiya: učebnoe posobie dlja literaturnyh fakul'tetov pedinstitutov i filologičeskikh fakul'tetov universitetov*, Leningrad: Nauka, Leningradskoe otdelenie, 1967.]
- Некрилова 2018** = О. Л. Некрилова, *Перехідність-неперехідність дієслів у російській мові: когнітивно-еволюційний та посібільстичний аспекти*, автореф. дис. на здобуття вч. ст. канд. філол. наук, Харків, 2018.
[O. L. Nekrilova, *Perehidnist'-neperehidnist' diješliv u rosijs'kij movi: kognityvno-evoljucijnyj ta pošybilističnyj aspekty*, avtoref. dys. na zdobuttja vč. st. kand. filol. nauk, Harkiv, 2018.]
- Попов 2013** = С. Л. Попов, *Когнитивные основания эволюции форм русского синтаксического согласования: монография*, Харьков: НТМТ 2013.
[S. L. Popov, *Kognitivnye osnovanija evoljucii form russkogo sintaksičeskogo soglasovanija: monografija*, Har'kov: NTMT, 2013.]
- Попов 2015** = С. Л. Попов, *Грамматические варианты в русском языке: когнитивно-эволюционный аспект*, дис. на соискание уч. ст. докт. филол. наук, Харьков, 2015.
[S. L. Popov, *Grammaticčeskie varianty v russkom jazyke: kognitivno-evoljucionnyj aspekt*, dis. na soiskanie uč. st. dokt. filol. nauk, Har'kov, 2015.]

- Попов 2016** = Сергей Попов, Метонимия и метафора как корреляты двух этапов вынужденно поверхностного восприятия возможности создать новое лексическое значение, *Jazykovedný časopis* (Bratislava) 67.1 (2016), 31–44.
[Sergej Popov, Metonimija i metafora kak korreljaty dvuh etapov vynuždenno poverhnostnogo vosprijatija vozmožnosti sozdat' novoe leksičeskoe značenie, *Jazykovedný časopis* (Bratislava) 67.1 (2016), 31–44.]
- Попов 2017a** = Сергей Попов, Когнитивно-эволюционное исследование появления определенного и неопределенного артиклей, *Jezikoslovni zapiski* 23.1 (2017), 225–240.
[Sergej Popov, Kognitivno-evoljucionnoe issledovanie pojavlenija opredelennogo i neopredelennogo artiklej, *Jezikoslovni zapiski* 23.1 (2017), 225–240.]
- Попов 2017b** = Сергей Попов, Основные направления перцептивно-логической эволюции лексики русского языка, *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 62.2 (2017), 343–353.
[Sergej Popov, Osnovnye napravlenija perceptivno-logičeskoj evoljucii leksiki russkogo jazyka, *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 62.2 (2017), 343–353.]
- Попов 2019** = Сергей Попов, Об объясняющей межязыковые различия и объединяющей разнообразие языков мира универсальной перцептивной модели: детализация, *Jezikoslovni zapiski* 25.2 (2019), 161–178.
[Sergej Popov, Ob ob"jasnajuščej mežjazykovye različija i ob"edinjajuščej raznoobrazie jazykov mira universal'noj perceptivnoj modeli: detalizacija, *Jezikoslovni zapiski* 25.2 (2019), 161–178.]
- Попов 2020** = Сергей Попов, Когнитивно-эволюционная интерпретация концепции Б. Ф. Поршнева о физиологических предпосылках появления языка, *Jezikoslovni zapiski* 26.1 (2020), 187–204.
[Sergej Popov, Kognitivno-evoljucionnaja interpretacija koncepcii B. F. Poršneva o fiziologičeskikh predposylkah pojavlenija jazyka, *Jezikoslovni zapiski* 26.1 (2020), 187–204.]
- Попов 2021** = Сергей Попов, Когнитивно-эволюционное исследование причин сходств и различий между генетическим кодом и лингвистическим кодом, а также отдельными семиотическими системами, *Jezikoslovni zapiski* 27.1 (2021), 213–234.
[Sergej Popov, Kognitivno-evoljucionnoe issledovanie pričin shodstv i različij meždu genetičeskim kodom i lingvističeskim kodom, a takže otdeľnymi semiotičeskimi sistemami, *Jezikoslovni zapiski* 27.1 (2021), 213–234.]
- Поппер 2000** = Карл Раймунд Поппер, Эволюционная эпистемология, в: *Эволюционная эпистемология и логика социальных наук: Карл Поппер и его критики*, сост. Д. Г. Лахути – В. Н. Садовского – В. К. Финна, пер. с англ., Москва: Эдиториал УРСС, 2000, 57–74.
[Karl Rajmund Popper, Evoljucionnaja epistemologija, v: *Evoljucionnaja epistemologija i logika social'nyh nauk: Karl Popper i ego kritiki*, sost. D. G. Lahuti – V. N. Sadovskogo – V. K. Finna, per. s angl., Moskva: Editorial URSS, 2000, 57–74.]
- Потебня 1968** = А. А. Потебня, *Из записок по русской грамматике III: об изменении значения и заменах существительного*, Москва: Просвещение, 1968.
[A. A. Potebnja, *Iz zapisok po russkoj grammatike III: ob izmenenii značenija i zamenah suščestvitel'nogo*, Moskva: Prosveščenie, 1968.]
- Радбиль 2010** = Т. Б. Радбиль, *Основы изучения языкового менталитета: учеб. пособие*, Москва: Флинта – Наука, 2010.
[T. B. Radbil', *Osnovy izučenija jazykovogo mentaliteta: učeb. posobie*, Moskva: Flinta – Nauka, 2010.]
- Эпштейн 2007** = М. Н. Эпштейн, О творческом потенциале русского языка. Грамматика переходности и транзитивное общество, в: *Знамя*, 2007, № 3, <http://magazines.russ.ru/znamia/2007/3/ep18.html>.
[M. N. Epštejn, O tvorčeskom potenciale russkogo jazyka. Grammatika perehodnosti i tranzitivnoe obščestvo, *Znamja* 2007.3, <http://magazines.russ.ru/znamia/2007/3/ep18.html>.]
- Эпштейн 2001** = М. Н. Эпштейн, *Философия возможного*, Санкт-Петербург: Алетейя, 2001.
[N. Epštejn, *Filosofija vozmožnogo*, Sankt-Peterburg: Aletejja, 2001.]
- Sapir 1921** = Edward Sapir, *Language: an introduction to the study of speech*, New York: Harcourt, Brace and Co, 1921.

POVZETEK

O problemu stadialnosti v kontenzivni tipologiji jezikov, ki jo je razvil Georgij A. Klimov: kognitivni in evolucijski vidik

Predlagana kognitivna in evolucijska interpretacija kontenzivne tipologije jezikov, ki jo je razvil Georgij Klimov, si prizadeva dokazati njeno stadialnost. Članek predstavlja bistvo kognitivne in evolucijske teorije jezika, ki vključuje povečano pozornost do percepcije na vseh stopnjah, ki vplivajo na logiko kot strukturo mišljenja in na jezik, povezan s to strukturo. Posebna pozornost je namenjena kognitivnemu in evolucijskemu pomenu glagolske tranzitivnosti za razumevanje stadialnosti kontenzivne tipologije jezikov. Članek dokazuje, da prehode iz nevtralne strukture v strukturo slovnicih razredov, iz razredne strukture v aktivno in iz aktivne strukture v ergativno ali imenovalniško strukturo potrjuje evolucija zaznavanja maternega govorca, ki spremlja te prehode, od sinkretizma k eksternalizmu in od eksternalizma k alternaciji.

SUMMARY

On the Problem of Stadiality in the Contensive Typology of Languages Developed by Georgy Klimov: a Cognitive and Evolutionary Aspect

The proposed cognitive and evolutionary interpretation of a contensive typology of languages developed by Georgy Klimov aims at proving its stadiality. This article presents the essence of a cognitive and evolutionary theory of language, which involves increased attention to perception at all its stages influencing logic as a thinking structure and language connected with that structure. Special attention is paid to the cognitive and evolutionary importance of verbal transitivity for understanding the stadiality of a contensive typology of languages. The article demonstrates that transitions from a neutral structure to a class-based one, from a class-based structure to an active one, and from an active structure to an ergative or nominative one are verified by the evolution of the native speaker's perception, accompanying those transitions, from syncretism to externalism and from externalism to alternativeness.

IZ SVETOVALNIC

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša je slovensko središče za usmerjanje knjižnega jezika, njegovo raziskovanje in opisovanje v jezikovnih priročnikih. Posodabljanje temeljnih knjižnojezikovnih del je kolektivni in dolgoletni proces, ki je občasno tudi javno predstavljen v obliki slovarskih del in pravil ter slovnčnih opisov. Ker pa se različne jezikovne zadrege uporabnikov, povezane tako z rabo knjižnega jezika kot tudi s tolmačenjem obstoječih priročnikov, porajajo pri vsakodnevnih jezikovnih izbirah, je bila za njihovo sprotno usmerjanje ustanovljena spletna Jezikovna svetovalnica. Za raziskovalce inštituta je svetovalna dejavnost ne le odgovarjanje na konkretna uporabniška vprašanja, temveč tudi rastoč nabor problemskega gradiva, ki ga je treba upoštevati pri koncipiranju uporabnih jezikovnih priročnikov tako z vidika vsebine kot tudi z vidika organiziranosti in prezentacije. Odgovori v Jezikovni svetovalnici zato niso le hitre jezikovne intervencije, ki prinašajo odgovore na aktualna vprašanja, ki jih v priročnikih ni mogoče najti, temveč predstavljajo tudi tolmačenje zahtevnejših mest v jezikovnem sistemu in priročnikih, apliciranje novih primerov na obstoječa pravila v pravopisu in slovnici, gradivske raziskave, opozorila na premike v jezikovnih navadah in na jezikovno raznolikost ter na novo odkrita dejstva o našem jeziku in družbi, ki ga uporablja.

V *Jezikoslovnih zapiskih* so redno objavljeni za objavo primerno razširjeni in z znanstvenim aparatom opremljeni prispevki zadnjega polletnega obdobja, ki jih je kot izstopajoče ali vsebinsko navdihujoče izbralo uredništvo svetovalnice, in sicer tako z namenom predstavitve dejavnosti sodelavk in sodelavcev Inštituta za slovenski jezik kot tudi zaradi predstavljanja konkretnih odgovorov tistemu delu jezikoslovne javnosti, ki raje posega po tiskani strokovni periodiki.

HELENA DOBROVOLJC

O RIBI FARONIKI IN KAKO PISATI *POL ŽENSKA POL KAČA*

COBISS: 1.04

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.32.1.10](https://doi.org/10.3986/JZ.32.1.10)

VPRAŠANJE

V različnih etnoloških virih in na spletu srečujem zapise o *ribi Faroniki* (tudi Veroniki), opisujejo jo kot človeško bitje z ribjim repom, v legendah o kamniški Veroniki tudi s kačjim repom. Zapisi, ki sem jih zasledil, so npr.:

- *Vila iz Podsrede naj bi bila pol ženska pol kača.*
- *V njem naj bi polžena – polkača Veronika čuvala skriti zaklad.*

Ker poznamo besede *polobla*, *polbog*, *polčlovek* in podobno, mislim, da je prav pisati skupaj. Na Franu ne najdem nobenega od naštetih zapisov. Kako utemeljiti zapise in kaj priporočate?

ODGOVOR

Skladenjske zgradbe *pol ženska pol kača* ni mogoče enačiti z zloženkami tipa *polkrog*, *polotok* ali *polizdelek*, ki jih jezikoslovje sprva umeščalo med sklope (Toporišič 2000: 195), pozneje pa tudi med zloženke s količinskim števnikom v prvem delu (npr. v *Slovenskem pravopisu* 2001, člen 494: *polčas*). Medtem ko je tvorjenka kot leksem povsem samostojna in za njeno ustrezno razumevanje ne potrebuje nobene druge skladenjsko povezane ali nepovezane enote, lahko zgradbo *pol ženska pol kača* uvrstimo med binomialne (Malkiel 1959) ali dvojčiče (Toporišič 1996), za katere je značilna ponovitev iste skladenjske zgradbe (pogosteje z veznikom *in* kot brez njega), stalnost vrstnega reda sestavin in njuno pomensko dopolnjevanje. Našteto so tudi razlogi za njihovo pomensko približevanje frazeološkim parnim obrazcem (Kelih 2012: 142).

V gradivu slovenskih slovarjev smo zasledili različne besedne zveze tega tipa, zapisane tudi brez vmesnih veznikov in ločil, in sicer:

(a) v ponazarjalnem delu slovarskih sestavkov

- **pol:** pol človek, pol riba, *halb Mensch*, *halb Fisch*, *Cig*. (Pleteršnik 1894/95)

Helena Dobrovoljc ■ ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana ■
helena.dobrovoljc@zrc-sazu.si ■ <https://orcid.org/0000-0002-3568-8453>

- **pol/napol:** pol riba, pol človek; napol riba, napol človek (Levec 1899)
- **pol:** pol tič pol miš, pol riba pol človek, pol človek pol konj (SP 1950, SP 1962)
- **pol:** nar. pol tič pol miš *netopir* (SSKJ)
- **miš:** nar. [...] pol tiča pol miša *netopir* (SSKJ)
- **tič:** nar. pol tič(a) pol miš(a) *netopir* (SSKJ)

(b) v razlagalnem delu slovarja:

- **čudo:** *nenavadno, fantastično bitje ali stvar:* iz vode se je pokazalo čudo: pol človek, pol riba (SSKJ)
- **čatež:** *bitje, ki je pol človek pol kozel* (SSKJ)
- **Triton:** |grška bajeslovna oseba, pol človek, pol riba| (SP 2001)
- **Ehidna:** *pošast v podzemlju, pol ženska pol kača, mati Sfinge, Himere, Kerbera in lernajske kače* (Wiesthaler)

Pregled, iz katerega izločamo terminološko *pol tič pol miš*, ki opisuje in poimenuje netopirja, kaže na še eno univerzalno značilnost tovrstnih zgradb: **predvidljivost zaporedja**. Ta potrjuje ugotovitve Cooperja in Rossa (1975), češ da ima pri določanju zaporedja prvin takih zgradb v angleščini pomembno vlogo tudi semantični dejavnik in da je na prvem mestu pogostejše *tu* kot *tam*, *zdaj* kot *prej/pozneje*, da ima prednost *odraslo* pred *nedoraslim*, *moško* pred *ženskim*, *ednina* pred *množino*, *živo* pred *neživim* in – kar je za naše zgradbe pomembno – vse, kar opisuje *prototipičnega govorca*, pred drugimi bitji. (Prim. tudi Kelih 2014.) To je tudi pragmatično pojasnilo, zakaj je na prvem mestu vedno človeški (misleči) del bajeslovnega bitja, v našem primeru poimenovan *ženska* ali v starejšem gradivu tudi *žena*.

Z zgradbami *pol ženska pol kača*, *pol človek pol riba*, *pol človek pol konj* ... torej označujemo in poimenujemo bitja z deloma človeško, deloma živalsko podobo, npr. morska deklica je *pol ženska pol riba*, kentaver je *pol človek pol konj*, mitološki Triton je *pol človek pol riba*, Ehidna pa *pol ženska pol kača*. Podobni so tudi opisi Ehidne v drugih jezikih, npr. ang. *half-woman and half-snake*; nem. *halb Mädchen, halb Schlange*; fr. *moitié femme et moitié serpent*; pl. *połowie kobiety, w połowie węża*; češ. *napůl žena a napůl had*; hr. *pola nimfa, a pola zmija*.

Te skladenjsko večdelne enote tipa *pol ženska pol kača* torej niso zloženske ali sklopi, kot beremo v starejših priročnikih, npr.:

V sklopu obdrže sestavine svojo besedno funkcijo, postavljajo se druga poleg druge in nimajo veznega vokala: *nepridiprav, nemanič, peš pot, dolgčas, vbogajme, božjast* (iz *božja oblast*), *mojster skaza, možicelj vstajac, pol ptič pol miš* (*netopir*), *menda* (iz *menim da*), *morebiti, seveda, dveleten, trinožnik, poldne*. (SS 1956: 71)

Jukstapozicija je še očitna v primerih: *figa mož* (Plet. *figa-mož* in *figamož*); *mož beseda*; *laž-beseda* 'lažniva beseda' (Valj.); *kljuka-nos* 'Mensch mit Adlernase' (poleg *kljukonos*); *laketbrada*; *veter beseda* 'neznačajan človek' (blkr., Breznik); *zeza-mož* 'počasnež' (Raič; prim. *zeza* 'Steiss

des Geflügels'); *mojster skaza*; *pedenj-človek*; *možicelj vstajač*; *pekel-vice* 'Orakelblume'; *pol tič pol miš* 'Fledermaus', v Sp. Idriji sklanjatev *poltičpolmiša*; to gre vsekakor dlje kakor *pol riba pol človek* 'morska deklica', *pol človek pol konj* 'centaver', kjer so posamezni deli še pomensko ločeni. (Bajec 1952: 87)

Gre za stalnejše dvočlenske opisne zveze oziroma binomialne zgradbe, zato jih pišemo narazen, navadno brez ločil, a v novejšem gradivu tudi z vejico (podobno kot zveze z *deloma* in *napol*), kar ne vpliva na njihov pomen. V sodobnih slovarjih take zveze niso izpostavljene in ne pomensko pojasnjene, kar bi bilo treba izpopolniti tudi zato, ker njihovo živost v besedilih potrjuje raba.

Za konec omenimo še, da sta riba Faronika kot mitološko bitje in kamniška grofica Veronika povezani le posredno. Razlage o tem, kako je od ribe Faronike prišlo do pol ženske pol kače (Veronike), najdemo v etnoloških študijah, npr. pri Moniki Kropelj (2003), ki pojasnjuje, da naj bi ime ribe Faronike »izviralo iz ljudskega verovanja, da so se faraonovi bojevniki, ko jih je pogoltnilo Rdeče morje, spremenili v ribe in lahko v določenih okoliščinah prevzamejo človeško podobo«. Kasneje se je ustno izročilo o ribi Faroniki »prepletlo z ljudsko pripovedjo o Veroniki z Malega gradu v Kamniku, ki je bila zaradi svoje pohlepnosti začarana v bitje, napol dekle, napol kačo (v žensko s kajim spodnjim delom telesa)« (Kropelj 2003: 123).

LITERATURA

- Bajec 1952** = Anton Bajec, *Besedotvorje slovenskega jezika III: zloženke*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1952.
- Cooper – Ross 1975** = William E. Cooper – John Ross, World order, v: *Papers from the parasession on Functionalism*, ur. Robin Grossman – James San – Timoty Vance, Chicago: Chicago Linguistic Society, 1975, 63–111, <https://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/60341/1/15%20PDF.pdf>.
- Kelih 2014** = Emmerich Kelih, Paarformeln und Binomiale im Slowenischen: ein korpusbasierter Ansatz, v: *Phraseologie im Wörterbuch und Korpus / Phraseology in Dictionaries and Corpora*, ur. Vida Jesenšek – Peter Grzybek, Maribor: Univerza v Mariboru, 2014, 141–154.
- Kropelj 2003** = Monika Kropelj, Cosmology and Deities in Slovene Folk Narrative and Song Tradition, *Studia mythologica Slavica* 6 (2003), 121–145, http://sms.zrc-sazu.si/pdf/06/SMS_06_Kropelj.pdf.
- Levec 1899** = Fran Levec, *Slovenski pravopis*, Na Dunaju: v cesarski kraljevi zalogi šolskih knjig, 1899.
- Malkiel 1959** = Yakov Malkiel, Studies in irreversible binomials, *Lingua* 8 (1959), 112–160.
- Pleteršnik 1894/95** = Maks Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*, 2014 (¹1894–1895), www.fran.si.
- SP 1950** = *Slovenski pravopis*, Ljubljana: SAZU, 1950.
- SP 1962** = *Slovenski pravopis*, Ljubljana: DZS, 1962.
- SP 2001** = *Slovenski pravopis*, Ljubljana: SAZU – ZRC SAZU – Založba ZRC, 2001.
- SS 1956** = Anton Bajec – Rudolf Kolarič – Mirko Rupel – Jakob Šolar, *Slovenska slovnica*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1956.
- SSKJ** = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana: SAZU – Državna založba Slovenije, 1970–1991.
- Toporišič 1996** = Jože Toporišič, Dvojčiči in podobne frazeološke zgradbe v slovenščini, *Slavistična revija* 44.3 (1996), 269–278.
- Toporišič 2000** = Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor: Založba Obzorja, 2000.

Rok KUNTNER

KAKO JE PRAVILNO: *PTOLEMEJ*, *PTOLEMAJ* ALI OBOJE?

COBISS: 1.04

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.32.1.11](https://doi.org/10.3986/JZ.32.1.11)

VPRAŠANJE

Pred kratkim sem pregledoval poljudni članek, kjer avtorica omenja astronoma *Ptolemaja*, to geslo lahko tudi najdemo v slovarju: <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=ptolemaj>. Hkrati pa obstaja v slovarju izraz ptolemejski, za katerega piše, da se lahko nanaša na astronoma *Ptolemeja*: <https://fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=130&View=1&Query=ptolemejski>

Kaj je torej pravilno, *Ptolemej*, *Ptolemaj* ali oboje?

ODGOVOR

Da bi odgovorili na vprašanje, katera od navedenih oblik je priporočljiva, se moramo najprej poučiti o izvorni obliki imena in o njenem izgovoru v izhodiščnem jeziku.

Izvorno grško ime se glasi *Πτολεμαῖος*, prečrkovano *Ptolemaĩos*. Po pravih klasične izreke stare grščine se ime izgovori kot [ptolemájos]. V poklasičnem obdobju grškega jezika je prišlo do glasovne spremembe dvoglasnika αι [aj] v [e] (poenoglašanje ali monoftongizacija),¹ in tako se je ime začelo izgovarjati kot [ptolemēos]. Tako se izgovarja tudi v novi grščini.

Rok Kuntner ■ ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana ■
rok.kuntner@zrc-sazu.si ■ <https://orcid.org/0009-0007-4208-8273>

- 1 V tem pogledu so bila nekatera narečja klasične dobe bolj inovativna kot druga. V bojotščini se je dvoglasnik αι, izvorno [aj], poenoglasil v [e] že v 5. stoletju pr. Kr., na kar sklepamo iz mešanja dvočrkja αι (prečrkovano *ai*) in črke η (prečrkovano *ē*) v narečnem gradivu, npr. zapis χῆρε (prečrkovano *chēre*) namesto χαῖρε (prečrkovano *chaire*) 'bodi zdrav, pozdravljen'. V helenistični grščini, t. i. *koiné* (gr. κοινή, prečrkovano *koinē*), je do poenoglašanja [aj] v [e] prišlo šele v 2. stoletju pr. Kr. Na to spremembo lahko sklepamo iz množice ohranjenih dokumentov na papirusih iz Egipta. V zasebnih pismih in drugih dokumentih je obilno izpričano mešanje dvočrkja αι (prečrkovano *ai*) in črke ε (prečrkovano *e*), npr. ἐκτέτατε (prečrkovano *ektétate*) namesto ἐκτέταται (prečrkovano *ektétatai*) 'razteza, razširja se' (Rix 1992: 46). O tej in podobnih glasovnih spremembah, značilnih za helenistično grščino, se lahko (ob besedilnem zgledu) poučimo v Horrocks 2014: 117–120.

Ker je večina antičnih grških imen v slovenščino prišla po posredništvu latinščine, velja v tej zvezi omeniti tudi polatinjeno obliko *Ptolemaeus*. Podobno kot v grščini je tudi v poklasični latinščini prišlo do monoftongizacije dvoglasnika *ae* [aj] v [e].² Tako bi se ime *Ptolemaeus* v klasični izreki latinščine glasilo [ptolemájus], v poklasični pa [ptolemêus].³

Pri slovenjenju antičnih imen na stgr. -os oz. lat. -us omenjena končaja navedno odpahnemo, npr. stgr. Αἰσχυλος, prečrkovano *Aíschylos* > *Ajšhil* [ájshil]; lat. *Brutus* > *Brut* [brút]. O pravilih za prevzemanje iz obeh klasičnih jezikov se lahko poučimo v poglavju Prevzemanje iz posameznih jezikov *Pravopisa* 8.0,⁴ izčrpen seznam antičnih lastnih imen in njihovih ustaljenih oz. sistemsko priporočenih slovenskih ustrezníc pa najdemo v priročniku Bronislave Aubelj *Antična imena po slovensko*.

V primeru stgr. Πτολεμαῖος, prečrkovano *Ptolemaíos*, oz. lat. *Ptolemaeus* je rezultat v slovenščini enak ne glede na to, ali ime prevzamemo neposredno iz grščine ali pa na osnovi polatinjene oblike. Razlika je zgolj v tem, katere od obeh izrek se držimo – po odpahu končaja -os oz. -us po klasični izreki dobimo podomačeno obliko *Ptolemaj* [ptolemáj], po poklasični izreki pa obliko *Ptolemej* [ptolemêj]. Obliki torej odsevata dve različni izreki grščine (oz. latinščine). Kot vzporednici se med drugim ponujata imeni *Fajdra* : *Fedra* (gr. Φαῖδρα, prečrkovano *Phaïdra*, in lat. *Phaedra*) in *Ajol* : *Eol* (gr. Αἰολος, prečrkovano *Aiolos*, in lat. *Aeolus*).

SKLEP

Ker gre pri omenjenem helenističnem astronomu za osebnost iz antike, se priporoča prevzem z upoštevanjem klasične izreke stare grščine, torej *Ptolemaj*, tako tudi *Ptolemajci* (dinastija) in *ptolemajski*. Te oblike najdemo v SP 2001 – *Ptolemaj* in

2 Poenoglašenje *ae* [aj] v [e] se je začelo že v klasični dobi in je bilo, kot poroča Varon v razpravi *O latinskem jeziku* iz 1. stoletja pr. Kr., značilno za latinsko podeželje: »quod illic *fedus*, in Latio rure *hedus*, qui in urbe ut in multis A addito *haedus*« 'kar je tam (nam. pri Sabincih) *fedus*, je v Laciju na podeželju *hedus* 'kozliček', v mestu pa z dodatkom črke A kot v mnogih besedah *haedus*'. Glasovna sprememba je v klasični dobi izpričana tudi na kampanijskih napisih (mdr. v Pompejih), npr. *queres* namesto *quaeres* 'iščeš, potrebuješ' in tudi obratno *aet* namesto *et* 'in' (Meiser 2010: 62; Tagliavini 1998: 188). Poenoglašenje *ae* [aj] v [e] je bilo torej sprva omejeno na podeželsko govorico in manj formalne kontekste, končno pa se je v ljudski (vulgarni) latinščini povsem uveljavilo.

3 V ljudski (vulgarni) latinščini je nadalje prišlo do priličenja vzglasnega *p* v *t* (> **TTOLEMEU(M)*) in poenostavitve podvojenega soglasnika na vzglasju (> **TOLEMEU(M)*), ponekod pa tudi do sozvočja samoglasnikov ali vokalne harmonije *o – e* > *o – o* (> **TOLOMEU(M)*). Iz tega izhodišča se je razvila italijanska oblika imena *Tolomeo*. O vulgarnolatinjskih glasovnih spremembah kot izhodišču za posameznojezični razvoj v romanskih jezikih prim. Skubic 2002 in Tagliavini 1998.

4 Prim. pravila za prevzemanje iz latinščine (<https://pravopis8.fran.si/cms/ccws/926>) in stare grščine (<https://pravopis8.fran.si/cms/ccws/1229>).

ptolemajski – ter v *Velikem splošnem leksikonu* (1998), prevladujejo pa tudi v združenem korpusu metaFida. Oblike *Ptolemej*, *Ptolemejci* in *ptolemejski*, prevzete na podlagi poklasične izreke polatinjene oblike, so se uporabljale zlasti v preteklosti in se zato pojavljajo v nekaterih starejših leksikografskih priročnikih, npr. v *Leksikonu Cankarjeve založbe* (1998), kot prežitek pa tudi v sočasnem SSKJ2.

LITERATURA

- Aubelj 1997** = Bronislava Aubelj, *Antična imena po slovensko*, Ljubljana: Modrijan, 1997.
- ePravopis** = *ePravopis: Slovar slovenskega pravopisa*, 2014–, <https://www.fran.si>.
- Horrocks 2014** = Geoffrey Horrocks, *Greek: a History of Language and its Speakers*, Chichester: Wiley-Blackwell, 2014.
- Leksikon Cankarjeve založbe** = Ksenija Dolinar – Seta Knop (ur.), *Leksikon Cankarjeve založbe*, Ljubljana: Cankarjeva založba, ³1998 (¹1973).
- Meiser 2010** = Gerhard Meiser, *Historische Laut- und Formenlehre der lateinischen Sprache*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2010.
- Pravopis 8.0** = *Pravopis 8.0: pravila novega slovenskega pravopisa za javno razpravo*, <https://pravopis8.fran.si/>.
- Rix 1992** = Helmut Rix, *Historische Grammatik des Griechischen: Laut- und Formenlehre*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1992.
- Skubic 2002** = Mitja Skubic, *Romanski jeziki*, Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za romanske jezike in književnosti, 2002.
- SSKJ2** = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja, 2014 (¹1970–1991), www.fran.si.
- Tagliavini 1998** = Carlo Tagliavini, *Einführung in die romanische Philologie*, Tübingen – Basel: Francke, 1998.
- Veliki splošni leksikon** = Marija Javornik (ur.), *Veliki splošni leksikon 6: P–Rž*, Ljubljana: DZS, 1998.

MANCA ČERNIVEC

ALI STA *BOLNIŠNICA* IN *BOLNICA* SOPOMENKI?

COBISS: 1.04

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.32.1.12](https://doi.org/10.3986/JZ.32.1.12)

VPRAŠANJE

Vprašanje se nanaša na partizanske bolnišnice. V registru kulturne dediščine se uporablja oblika *bolnišnica*, saj ta oblika velja za knjižnonormativno ustrežnejšo. Kot beremo v članku Natalije Ulčnik Dvojnici *bolnica* – *bolnišnica* v 19. stoletju in danes (https://srl.si/sql_pdf/SRL_2014_4_13.pdf), se je za medicinske *bolnišnice* uveljavila ta oblika, za veterinarske pa pretežno *bolnica*. Opažam, da se pri partizanskih bolnišnicah uporabljata obe obliki. Na Geopediji (Karta Partizanstvo) uporabljajo *bolnišnica*, Franjo in roške *bolnice* pa muzeji predstavljajo kot *bolnice*. Zanima me vaše mnenje o tem, kaj priporočate.

ODGOVOR

Za splošno in tudi terminološko rabo je primernejši in manj zaznamovan izraz *bolnišnica*, izraz *bolnica* pa se uporablja v manj formalnih položajih.

Besedi *bolnišnica* in *bolnica* sta sopomenki, obe pomenita ustanovo, v kateri se zdravijo bolniki. Obe sta del knjižnega jezika, saj sta tvorjeni po slovenskih besedotvornih vzorcih. Razlikujeta se njuna besedotvorna podstava in obrazilo:

- beseda *bolnišnica* je izpeljana iz besedotvorne podstave *bolnik-* in obrazila *-nica*; pri besedi *bolnik* se končni *k* premenja s *š* (tako tudi *jetnik* > *jetnišnica*, *bojevnik* > *bojevniški*, *Aztek* > *azteški*);
- beseda *bolnica* pa je izpeljana iz besedotvorne podstave *boln-* (ki je roditeljska osnova pridevnika *bolan*, rod. *boln|ega*) in obrazila *-ica*. Obe obrazili sta za kraj, prostor, ustanovo ustrezni in uresničeni (*jetnišnica*, *mrtvašnica*, *norišnica* : čajnica, delavnica, risalnica).

Z besedotvornega vidika sta torej izraza *bolnica* in *bolnišnica* enakovredna.

1 KNJIŽNOJEZIKOVNI PRIROČNIKI

Iz jezikovnih priročnikov knjižnega jezika pa lahko razberemo, da se je med obema izrazoma v preteklosti vzpostavilo neenakovredno razmerje: za ustanovo, v kateri zdravijo bolnike, so jezikoslovci priporočali izraz *bolnišnica*. To vrednotenje je vezano na rabo – pogostejše rabljen izraz je manj zaznamovan in zato nevtralnejši.

- 1.1 *Bolnici* je bila v pravopisnem slovarju (SP 1962) pripisana sopomenka *bolnišnica*, kar kaže, da je bila tedaj *bolnica* rabljena redkeje, saj so v tem slovarju pri »redkeje rabljenih, pomensko manj znanih ali le krajevno živih izrazih po navadi dodani tudi splošno razumljivi in rabljeni sinonimi« (SP 1962: 6).
- 1.2 Prva izdaja *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ) tega razmerja ne izkazuje, saj imata *bolnica* in *bolnišnica* enako razlago, glede na ponazarjalno gradivo pa je mogoče sklepati, da sta bila izraza v nekaterih zvezah enako ustaljena (*otroška bolnica/bolnišnica*, *bolnica/bolnišnica za duševne bolezni*), v nekaterih zvezah pa je bil bolj ustaljen bodisi izraz *bolnišnica* bodisi izraz *bolnica* (*splošna bolnišnica*, *klinična bolnišnica*, *veterinarska bolnišnica* : *vojaška bolnica*, *partizanska bolnica*).

bolnišnica -e [un] ž (ī)

zavod za zdravljenje bolnikov: bolnišnica sprejema vsak dan; odpeljali ga bodo v bolnišnico; otroška, splošna bolnišnica; klinične bolnišnice; bolnišnica za duševne bolezni / veterinarska bolnišnica

bólnica -e ž (ô)

zavod za zdravljenje bolnikov: odpeljali so ga v bolnico; ležati v bolnici; otroška, vojaška bolnica; bolnica za duševne bolezni / partizanska bolnica *zasilna bolnica na skritem kraju*

- 1.3 V slovarskem delu *Slovenskega pravopisa* 2001 sta izraza prikazana kot neenakovredna, saj je v geslu *bolnica* v ležečem tisku, ki zaznamuje v knjižnem jeziku nevtravno ali navadnejšo dvojnico, navedena *bolnišnica*.

bólnica -e ž (ô) zdraviti se v ~i v *bolnišnici*

- 1.4 To razmerje izkazuje tudi druga izdaja *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ2), saj razlaga v geslu *bolnica* za podpičjem sledi nadrejena (tj. po rabi močnejša) sopomenka *bolnišnica*.

bólnica -e ž (ô)

zavod za zdravljenje bolnikov: bolnišnica: odpeljali so ga v bolnico; ležati v bolnici; otroška, vojaška bolnica; bolnica za duševne bolezni / partizanska bolnica *zasilna bolnišnica na skritem kraju*

bolnišnica -e [boɲnišnica] ž (ī)

zavod za zdravljenje bolnikov: bolnišnica sprejema vsak dan; odpeljali ga bodo v bolnišnico; otroška, splošna bolnišnica; bolnišnica za duševne bolezni / klinična bolnišnica *bolnišnica, ki združuje več klinik*; negovalna bolnišnica *bolnišnica za ljudi s potrebo domskega varstva, ki se morajo rehabilitirati po odpustu iz bolnišnice* / veterinarska bolnišnica

- 1.5 Pregled sodobne knjižnojezikovne rabe kaže, da je bolj ustaljen izraz *bolnišnica*. Če v korpusu *Gigafida 2.0* in *slWaC* (v prvem je delež lektoriranih besedil večji kot v drugem) primerjamo besedne zveze, navedene v drugi izdaji *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*, ugotovimo, da se le ob pridevniku *veterinarski* pogosteje pojavlja izraz *bolnica*, kar je povezano tudi s tem, da so med zgledi uradna imena ustanov.

Preglednica 1: Besedne zveze s sestavinama *bolnica* in *bolnišnica* v korpusih *Gigafida 2.0* in *slWaC*

	Zadetki v korpusu <i>Gigafida 2.0</i>		Zadetki v korpusu <i>slWaC</i>	
	<i>bolnica</i>	<i>bolnišnica</i>	<i>bolnica</i>	<i>bolnišnica</i>
<i>otroška ...</i>	57	824	39	330
<i>splošna ...</i>	179	9747	111	3032
<i>... za duševne bolezni</i>	6	74	11	43
<i>klinična ...</i>	9	135	14	56
<i>negovalna ...</i>	15	450	17	297
<i>vojaška ...</i>	90	1141	75	363
<i>partizanska ...</i>	256	783	317	417
<i>veterinarska ...</i>	73	70	113	40

V imenih ustanov, v katerih zdravijo živali, se res pogosteje pojavlja izraz *bolnica*, a ne brezizjemno, npr. ime *Veterinarska bolnišnica Toplica*. V preteklosti se je tudi v imenu ustanov, v katerih zdravijo ljudi, pojavljal izraz *bolnica*, npr. *Bolnica dr. Petra Držaja* (danes *Bolnišnica dr. Petra Držaja*). Uveljavljenosti izraza torej ne moremo presojati glede na rabo v imenih ustanov, saj se imena lahko v času spreminjajo.

2 DRUGI VIRI

- 2.1 V uradnem *Registru nepremične kulturne dediščine* je res kot enota vpisana *Partizanska bolnišnica Franja*, navedeni pa sta tudi še dve drugi imeni, in sicer *SVPB Franja* in *Bolnica Franja*. Raba izraza *bolnica* je v imenu za označevanje partizanske bolnišnice povsem ustrezna, saj je bila v času delovanja bolnišnica znana predvsem kot *bolnica Franja*. Ker smo bolnišnici (kot spomeniku) status lastnega imena pripisali kasneje, danes zanjo soobstaja več imen.
- 2.2 Na spletni strani Mestnega muzeja Idrija se v imenu za bolnišnico pojavlja izraz *bolnica*, sicer pa uporabljajo izraz *bolnišnica*.

Partizanska bolnica Franja je enkratni spomenik človečnosti, tovarištva in solidarnosti iz druge svetovne vojne. Kot ilegalna bolnišnica je v težko dostopni soteski Pasice v Dolenjih Novakih pri Cerknem delovala med decembrom 1943 in majem 1945. Večino časa jo je vodila zdravnica Franja Bojc Bidovec, po kateri so bolnišnico poimenovali že med vojno. (Mestni muzej Idrija)

2.3 Poglejmo še stanje v terminoloških slovarjih. Upoštevajoč *Slovenski medicinski slovar* in *Veterinarski terminološki slovar*, je v obeh strokah prednostni izraz *bolnišnica*, saj je v obeh slovarjih med izrazoma vzpostavljeno neenakovredno razmerje. Upoštevati je treba, da je ena od značilnosti terminov tudi enopomenskost (en izraz ima le en pomen), izraz *bolnica* pa enopomenskosti v zapisu ne omogoča. Z obrazilom *-ica* namreč (poleg poimenovanj za kraj, prostor) tvorimo tudi poimenovanja za osebe ženskega spola, v našem primeru *bolnica* v pomenu 'bolna ženska'. V *Slovenskem medicinskem slovarju* izraz *bolnica* nadomešča izraz *bolnišnica*, kar je v slovarju prikazano s puščico v geslu *bolnica*. Prav tako je v *Veterinarskem terminološkem slovarju* ob izrazu *bolnica* navedena sopomenka *bolnišnica*. To pa glede na zasnovo slovarja pomeni, da je izraz *bolnišnica* nadrejen.¹

3 IZSAMOSTALNIŠKA VRSTNA PRIDEVNIKA

Na nevtralnost izraza *bolnišnica* posredno kaže tudi raba vrstnih pridevnikov, ki ju izpeljemo iz *bolnica* in *bolnišnica*: *bolnični* in *bolnišnični*. Pridevnik *bolnišnični* je v rabi precej bolj ustaljen kot pridevnik *bolnični* (tudi na spletni strani Veterinarske fakultete pišejo o *bolnišnični negi*).

LITERATURA

- Gigafida 2.0** = Simon Krek idr., *Corpus of Written Standard Slovene Gigafida 2.0*, Slovenian language resource repository CLARIN.SI, 2019, <http://hdl.handle.net/11356/1320>.
- Mestni muzej Idrija** = Partizanska bolnica Franja, *Mestni muzej Idrija*, b. d., <https://www.muzej-idrija-cerkno.si/lokacija/partizanska-bolnica-franja/>.
- Register nepremične kulturne dediščine** = *Register nepremične kulturne dediščine*, Ministrstvo za kulturo, 2026, <https://podatki.gov.si/dataset/register-nepremicne-kulturne-dediscine>.
- Slovenski medicinski slovar** = *Slovenski medicinski slovar*, Univerza v Ljubljani: Medicinska fakulteta, 2012–2024, <https://www.termania.net/slovarji/95/slovenski-medicinski-slovar>.
- slWaC** = Tomaž Erjavec – Nikola Ljubešić, *Korpus slovenskega spleta slWaC v2.1*, 2014, <http://www.nljubesic.net/resources/corpora/slwac/>.
- SP 1962** = *Slovenski pravopis*, Ljubljana: SAZU – Državna založba Slovenije, 1962.
- SP 2001** = *Slovenski pravopis*, Ljubljana: SAZU – ZRC SAZU – Založba ZRC, 2001.
- SSKJ** = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana: SAZU – Državna založba Slovenije, 1970–1991.
- SSKJ2** = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja, 2014 (¹1970–1991), www.fran.si.
- Veterinarski terminološki slovar** = Janez Banič idr., *Veterinarski terminološki slovar*, druga, dopolnjena izdaja, ur. Ivanka Brglez, Ljubljana: Založba ZRC, 2013 (¹1982–2006).

1 »Pri podrejenih, to je manj pravičnih, redkeje uporabljenih, zastarelih ali žargonskih izrazih so razlage nadomeščene z izrazom, ki je pravilnejši ali se pogosteje uporablja in mora biti uvrščen v slovarju kot iztočnica. S tem je nakazana normativnost slovarja.« (*Veterinarski terminološki slovar*: 12)

OCENE IN POROČILA

BOJANA MALTARIĆ

NOVI SLOVENSKO-ČEŠKI SLOVAR

COBISS: 1.19

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.32.1.13](https://doi.org/10.3986/JZ.32.1.13)David Blažek, *Slovinsko-český slovník / Slovensko-češki slovar*, Praha: Academia, 2025, 789 str.

V drugi polovici leta 2025 je v Pragi izšlo tako v slovenističnih krogih na Češkem kot v bohemističnih v Sloveniji dolgo pričakovano leksikografsko delo – novi *Slovensko-češki slovar* avtorja Davida Blažka. Že takoj v uvodu lahko brez pretiravanja zapišemo, da je slovar srednjega obsega, ki je od leta 2002 nastajal v okviru Slovanskega inštituta v Pragi in vsebuje več kot 25 tisoč gesel, s kakovostjo opravljenega dela močno presegel že tako visoka pričakovanja.

Za oris zgodovinskega konteksta (in potrebe po novem delu na tem področju) navajamo nekaj podatkov o dosedanjih leksikografskih priročnikih. Na Češkem je prvi in do zdaj edini slovar večjega formata, *Československý slovník / Slovinskočeský slovník* Antonína Zavadila, izšel daljnega leta 1908, potem pa smo šele v 21. stoletju dobili dva manjša priročna slovarja, namenjena v prvi vrsti osnovni konverzaciji oziroma orientaciji zlasti za popotnike na Češkem: leta 2002 je pri založbi Montanex izšel slovarček Alene Šamonilove *Slovinsko-český / Česko-slovenský slovník*, ki vsebuje tudi pregled slovnice in najpogostejše konverzacijske fraze, leta 2018 pa slovarček z naslovom *Slovinština* založbe Lingea.

Na slovenski strani je situacija nekoliko boljša, saj smo po prvem *Česko-slovenskem slovarju* Frana Bradača, ki je izšel leta 1929 in bil ponatisnjen leta 1967, leta 1976 izpod peresa Ružene Škerlj dobili *Slovensko-češki slovar* in leta 1981 še *Česko-slovenski slovar* iste avtorice. Leta 1995 sta oba slovarja, ki ju je založila DZS, izšla v enem zvezku kot *Česko-slovenski slovar, slovensko-češki slovar*, v tej obliki pa sta bila ponatisnjena še leta 2004 in 2008. Leta 2006 je v okviru projekta Cankarjeve založbe, ki je po vstopu Slovenije v Evropsko unijo začela izdajati priročne slovarje jezikov EU, izšel *Slovensko-češki evropski slovar* avtoric Urške Jarnovič in Bojane Maltarić, ki je kljub zelo omejenemu obsegu vendarle prinesel nekaj sodobnejšega besedišča, ki zrcali družbenopolitične in tehnološke spremem-

be po letu 1991. Če upoštevamo razsežnosti teh sprememb, je jasno, da je bil nov, sodoben slovar večjega formata nujno potreben.

Slovensko-češki slovar Davida Blažka ima naslednjo makrostrukturo. Po uvodnih besedah se seznanimo s tehničnimi navodili v poglavju z naslovom *Jak pracovat se slovníkem (Kako delati s slovarjem)*, čemur sledi pregled slovnice slovenskega jezika, ki zajema 20 strani slovarja. Pred osrednjim geselskim delom slovarja, ki obsega več kot 700 stani, najdemo seznama uporabljenih okrajšav in virov. Na koncu slovarja pa je avtor dodal še seznam zemljepisnih imen in nekaterih pogostih slovenskih kratic oziroma okrajšav.

Uvodno poglavje, posvečeno navodilom za uporabo slovarja, obravnava organizacijo slovarja, razvrstitev gesel in podgesel (kamor so uvrščene zlasti povratne oblike glagolov in frazeologizirane besedne zveze z osebnimi zaimki tipa *polomiti ga*), nato je opisana zgradba geselskih člankov: geslo, slovnične informacije, stilski ali terminološki kvalifikator, opombe h geslu, morebitni ekvivalenti in ilustrativno gradivo oziroma zgledi dejanske rabe. Čeprav je večina iztočnic navedenih v reprezentativni obliki (torej imenovalniku ednine oziroma nedoločniku za glagole), avtor opozarja, da to ne velja vedno. V slovar so kot samostojne iztočnice namreč uvrščene tudi nekatere oblike, kjer bi uporabnik slovarja sam morda težko prepoznal ali izpeljal reprezentativno obliko besede (kot zgled se npr. navajajo zanikane oblike glagola *biti* – *nisi, nista* itd.), kar je zanimiva odločitev. Stilski in terminološki kvalifikatorji so v primerjavi z enojezičnimi razlagalnimi slovarji bistveno poenostavljeni, pogosto so dodani samo pri razlagi posameznih pomenov pri večpomenskih besedah (kot primer se navaja *miška*, ki je v osnovnem zoološkem pomenu brez kvalifikatorja, pri drugem pomenu pa je dodan kvalifikator, ki opozarja na rabo v računalništvu). V zvezi z ekvivalenti in opombami h geslu kaže opozoriti predvsem na reševanje problematike v primeru, ko v češčini ne obstaja neposredna ustreznica leksema. Kot zgled avtor navaja besedo *kozolec*, kjer je v oklepaju najprej naveden opis v češčini: *dřevěná žebříkovitá konstrukce pro sušení sena a plodin /lesena lestvi podobna konstrukcija za sušenje sena in pridelkov/*, dodana pa je še možnost citatne rabe slovenskega izraza *kozolec*; nekoliko drugačna situacija se pojavi pri geslu *potica*, ki je prav tako opremljeno z opisom v češčini, poleg citatne rabe slovenskega izraza pa je tu dodana še približna ustreznica v češčini – *bábovka*.

Posebno pozornost pri obravnavi in uporabi slovarja si po našem mnenju zasluži ilustrativno gradivo oziroma zgledi konkretne rabe gesla v različnih kontekstih. Avtor navaja, da se je pri uvrščanju zgledov rabe dala prednost nestavčnim besednim zvezam, medtem ko so stavčne strukture uporabljene zlasti za ponazoritev rabe nepolnopomenskih geselskih besed. Najprej so navedene proste besedne zveze, ki so za izhodiščni jezik tipične in so bile v slovar uvrščene predvsem na podlagi frekvence (čeprav to ni bilo edino merilo), nato pa še stalne oziroma avto-

matizirane besedne zveze. Ravno bogato ilustrativno gradivo, izhajajoče iz korpusov slovenskega jezika (uporabljena sta bila korpusa *Gigafida /FidaPLUS/* in *Nova beseda*) in normativnih priročnikov (eSSKJ, SSKJ² in SSKJ), je po našem mnenju (poleg seveda obsežnega geslovnika, ki v dosedanji slovensko-češki in češko-slovenski leksikografski zgodovini nima primere) največja dodana vrednost slovarja. Preden s konkretnimi zgledi ponazorimo strukturo in vsebino geselskih člankov, pa še nekaj besed o pregledu slovenske slovnice, ki je podan v posebnem poglavju.

Poglavje z naslovom *Rámcový systém slovinského jazyka (Okvirni sistem slovenskega jezika)* na približno dvajsetih straneh bralcu približa glasoslovno in oblikoslovno ravnino slovenskega jezika.

Pri glasoslovju so poudarjene zlasti specifike v izgovarjavi slovenskih glasov v primerjavi s češčino (kot zanimivost navajamo, da je bilo treba pri zvezi glasov *lj* za ponazoritev izgovarjave poseči po slovaškem mehkeem soglasniku *l* [l̥]), posebej pa je izpostavljena razporeditev slovenskih samoglasnikov v samoglasniškem trikotniku oziroma opozorjeno na razlike v kakovosti slovenskih samoglasnikov v primerjavi s češkimi.

Slovensko oblikoslovje je češkemu uporabniku predstavljeno po posameznih besednih vrstah. Samostalniki, pridevniki in zaimki (obravnavani so osebni, svojilni, kazalni, vprašalni, oziralni, nedoločni in nikalni) so prikazani v preglednicah sklanjatvenih vzorcev z dodanimi pojasnili, kaj sodi v določeno sklanjatveno paradigmo, na zahtevnejših mestih so dodana pojasnila (npr. glede rabe oziralnih zaimkov *ki* in *kateri*), kjer je to potrebno, pa je uporabnik opozorjen tudi na podobnosti oziroma razlike v češkem in slovenskem oblikoslovnem sistemu (npr. realizacija kategorije živosti pri samostalnikih moškega spola, podaljševanje osnove pri sklanjanju, vpliv mehkih soglasnikov na sklanjatvene paradigme ...).

Sledi pregled števnikov: izpisani so osnovni glavni števnik in sklanjatev števnikov *dva*, *tri* in *pet*. Dodana je preglednica vrstilnih števnikov, omenjeni pa so tudi vrstilni in množilni števnik (ki bi si zaradi zahtevnosti morda zaslužili nekoliko podrobnejšo obravnavo).

Pri glagolu so poleg preglednic osnovnih spregatvenih tipov in nekaterih nepravilnih glagolov, pri čemer so zgledi navedeni v sedanjiku, pretekliku in prihodnjiku, obravnavane tudi glagolske oblike za velelnik in pogojnik, omenjeni so glagolski vid in način ter slovenski namenilnik. Za uporabnika slovarja so pomembna zlasti opozorila na razlike pri tvorbi posameznih glagolskih oblik, kot je na primer to, da ima preteklik v slovenščini pomožni glagol *biti* v vseh glagolskih osebah (medtem ko ga češčina v tretji osebi ednine in množine opušta); razložena je tvorba prihodnjika v slovenščini z uporabo preteklega deležnika in prihodnjika glagola *biti* (čeprav slovar seveda izhaja iz situacije v slovenščini oziroma opisuje slovensko slovnico, tu morda vendarle pogrešamo opozorilo na dva tipa prihodnjika v češčini, saj je to eno zahtevnejših mest pri obvladovanju oblikoslovnih razlik

med jezikoma); opozorjeno je na tako imenovano polvikanje v češčini, ki ga knjižna slovenščina ne pozna (češ. *Kde jste byl, pane? / Kde jste byla, paní?*); posebna pozornost je namenjena tudi zanikanju glagolov, kjer so zlasti v pretekliku razlike med slovenščino in češčino precejšnje.

Po pregledu slovnice slovenskega jezika najdemo v slovarju še poglavje s pojasnili uporabljenih okrajšav in seznam virov, ki vsebuje tako spletne (portali, korpusi in drugi spletni viri) kot tiskane vire; temu sledi osrednje poglavje slovarja, geslovník, ki – kot smo že omenili – vsebuje več kot 25 tisoč gesel in zajema impresivnih 734 strani formata A4.

Za ponazoritev obravnave gesel v slovarju smo izbrali dva leksema, ki danes najbrž nista ravno reprezentativna zgleda sodobnega slovenskega besedišča, pa vendar zelo dobro ponazorita način obravnave gesel v slovarju in nekatera osnovna načela, ki jim je avtor sledil pri urejanju. Gre za gesli *kopíto* in *šílo*.

kopít/o (-a) podst. s. 1 (*rohovitý obal na konci prstů kopytníků*) kopyto; [konjska] **kopita** [koňská] kopyta; [topot] **kopít** [dusot] kopyt; 2 (*forma na obuv*) kopyto; [čevljarsko] **kopito** [ševcovské] kopyto; [natakniti (kaj)] na kopito [natáhnout (něco)] na kopyto; 3 pažba [puškino] **kopito** pažba [pušky]; [udariti (koga)] s **kopítom** [udeřit (někoho)] pažbou • hov. **po istem kopítu** na jedno kopyto, brdo □ hov. **pobratí šila in kopita** sbalit si své saky paky □ **nategniti (kaj) na kopíto (koga, česa)** přizpůsobit (něco) (někomu, něčemu) (Blažek 2025: 232)

šíl/o (-a) podst. s. šídlo; [čevljarsko] **šilo** [ševcovské] šídlo; [zabadati] **šilo** [v (kaj)] [zabodávat] šídlo [do (něčeho)] * **morsko šilo** jehla hranatá □ hov. **pobratí šila in kopita** sbalit si své saky paky (Blažek 2025: 627)

Čeprav, kot smo zapisali, nobena od teh besed danes ni del standardnega besedišča slovenskega jezika, njuno uvrstitev v slovar utemeljuje še vedno frekventna raba frazema *pobratí šila in kopita*, kar je bilo eno od načel, ki jim je avtor sledil pri uvrščanju gesel v slovar. Frazem je skupaj s češkim ustreznikom (*sbalit si své saky paky*) naveden pri obeh geslih, kar olajša uporabniško izkušnjo (podobno velja tudi za obravnavo drugih besednih zvez, na primer zvezo */priti na/ beraško palico* najdemo tako pod geslom *beráški* kot *pálica*).

O izjemni natančnosti obdelave gesel v slovarju se morda najlažje prepričamo, če isti gesli primerjamo z obravnavo v *Češko-slovenskem, slovensko-češkem slovarju* Ružene Škerlj.

kopíto n kopyto; *děláti vsě po istem kopítu* dělat všechno stejně, na jedno kopyto, na jedno brdo (Škerlj 1995: 780)

šilo n šídlo; *pobráti šila in kopita* upláchnout, utéci (Škerlj 1995: 1033)

Komentar obeh gesel začnimo s podatkom, da je bil novembra 2025 slovar predstavljen v Ljubljani, in sicer na treh dogodkih, organiziranih na Inštitutu za sloven-

ski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU ter na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete v Ljubljani. Avtor je na predstavitvah poudaril receptivno naravo slovarja, ki naj bi bil v prvi vrsti seveda namenjen Čehom, ki se želijo naučiti slovenščine. Gre za slovar dekodirnega tipa, ki naj bi uporabnika poučil o pomenu in rabi slovenskih besed, medtem ko naj bi elektronska različica slovarja, ki je že v pripravi, olajšala tudi produktivno rabo slovarja, torej bo v pomoč tudi Slovencem, ki se učijo češčine. Ker recenzijo pišemo z bohemističnega stališča, bi želeli ob zgledu zgoraj izbranih gesel poudariti, da je slovar že v svoji natisnjeni obliki nadvse dragocen pripomoček tudi za študente bohemistike, zlasti v višjih letnikih oziroma na višjih stopnjah učenja, ko začnejo tvoriti lastna besedila v češčini. Slovar jim namreč omogoča, da izhajajo iz slovenske besede in se poučijo ne samo o njenih ustreznih v češčini, ampak – kar je nadvse pomembno – tudi o njeni vezljivosti oziroma rabi v češčini ter o njenih morebitnih terminoloških in frazeoloških razsežnostih.

Besedo *kopyto* bodo v besedilu lažje pravilno uporabili, če se v slovarju poučijo, da je najpogostejši glagol, s katerim se uporablja, *natáhnout /něco/ na kopyto*, prav tako jim ne bo treba po spletu iskati besednih zvez *ševcovské kopyto* (čevljiarsko kopito) ali *dusot kopyt (topot kopit)*, medtem ko so v do zdaj dostopnih slovarjih imeli na voljo samo golo ustreznico – *kopito* je *kopyto* (ne da bi bilo sploh opozorjeno na drugi pomen leksema *kopito* v slovenščini v zvezi *puškino kopito*, kar v češčino prevajamo kot *pažba pušky*). Ob tem še enkrat poudarjamo pomen natančne terminološke in frazeološke obravnave gesel. Tako pri geslu *šilo* najdemo tudi terminološko besedno zvezo s področja zoologije – *morsko šilo*; za uporabnika slovarja, ki se uči češčine, je to pomembna dodana vrednost, saj izve, da je v češčini ta žival poimenovana povsem drugače – *jehla hranatá*. V frazeološkem gnezdu je dodana glagolska zveza *pobratí šila in kopita* s češkim ustreznikom *sbalit si své saky paky*, medtem ko je starejši slovar vseboval samo pojasnilo tega frazema: *upláchnout, utéci (zbežati, pobegniti)*.

V primerjavi s starejšim slovarjem je še zanimivejše frazeološko gnezdo gesla *kopito*, kjer najdemo tri frazeme, poleg že omenjenega *pobratí šila in kopita* še frazema s kvalifikatorjem, ki opozarja na rabo teh besednih zvez zlasti v govorjenem jeziku: *po istem kopitu* (s češkim ustreznikom *na jedno kopyto, brdo*) in *nategniti (kaj) na kopito (koga, česa)*, ki ustreznika v češčini nima in mu je dodana samo razlaga *přízpůsobit (něco) (někomu, něčemu) (prilagoditi /nekaj/ /nekomu, něčemu/)*. V starejšem slovarju je na voljo frazem *delati vse po istem kopitu*, ki mu sledi najprej razlaga (*dělat všechno stejně*) (*početi vse na enak način*), nato pa še ustreznika *na jedno kopyto, na jedno brdo*, ne da bi bilo to dvoje kakor koli grafično ločeno.

Vse navedeno priča o veliki uporabnosti slovarja tudi v produktivni smeri, pri tem pa bi želeli poudariti še pomen predzadnjega poglavja. Geselskemu delu slovarja namreč sledi še dvanajststranski seznam zemljepisnih imen. Vsak učitelj

tujega jezika in vsak prevajalec ve, da je to pogosto eno najzahtevnejših mest pri obvladovanju tujega jezika (zlasti v slovanskih jezikih, kjer zemljepisna imena v različni meri domačimo), zato uvrstitev obsežnega seznama zemljepisnih imen še posebej pozdravljamo.

Zadnje poglavje slovarja je seznam slovenskih kratic oziroma okrajšav, ki vsebuje zelo raznolik nabor gesel, od na primer zgodovinskega *FLRJ* pa vse do sodobnega (in geografsko omejenega, a za obiskovalce glavnega mesta vsekakor pomembnega) *LPP*.

Na koncu navedimo še nekaj poudarkov s predstavitve slovarja na dogodkih v Ljubljani. Avtor je na njih natančneje predstavil kriterije za uvrstitev zlasti ilustrativnega gradiva v slovar, pri čemer je bila frekvenca pomembno, a ne edino merilo. Poleg avtentičnosti, relevantnosti ter jezikovne in vsebinske pravilnosti zgledov je bilo veliko pozornosti namenjene tudi družbeni občutljivosti (na primer na področju spola – tako *učitelj* kot *učiteljica* sta samostojni gesli); avtor se je trudil izogibati negativnim stereotipom, če je le bila na voljo bolj pozitivna, a še vedno pogosta in relevantna alternativa (o tem, da »boj« med meriloma pogostnosti in korektnosti ni bil vedno lahek, priča na primer dejstvo, da so zaradi visoke frekvence v slovarju pod geslom *blondinka* ostale *šale o blondinkah*, medtem ko so bili pri nekaterih drugih geslih izbrani bolj nevtralni zgledi, npr. *črnogorski predsednik* je dobil prednost pred *črnogorskim mafijcem*). Slovar se ne izogiba niti slengizmom, slabšalnim izrazom in drugim tako ali drugače tabuiziranim besedam (v geslovníku najdemo na primer tudi gesli *jeběnti*, *jeběnti* ter *kúrec*, *kurác*, *kúrc*, pri čemer zajem različnih možnosti zapisa oziroma izgovarjave teh besed priča o posluhu za aktualno stanje tudi nestandardnih ravni slovenskega jezika).

Kot smo že omenili, bo sčasoma na voljo tudi elektronska različica slovarja, za katero je že pripravljenih nekaj sto novih gesel in bo omogočala iskanje iztočnic tako v slovenščini kot v češčini (kar bo še olajšalo produktivno rabo slovarja), v bolj dolgoročni perspektivi pa naj bi nastal tudi obrnjeni, češko-slovenski slovar. Navedimo še, da je uporabnikom slovarja na voljo elektronski naslov slovar@slu.cas.cz, kamor lahko pošljejo svoje pripombe oziroma predloge in tako prispevajo k temu, da bo elektronska različica še popolnejša.

Avtorjevo izjemno poznavanje slovenskega jezika, izbrušeno ob njegovem delu učitelja slovenščine, prevajalca in tolmača tudi na najvišji državni ravni, dolga leta filigransko natančnega obdelovanja gesel v vseh njihovih pomenskih, slogovnih in skladenjskih razsežnostih, plodno sodelovanje s kolegi na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša, lektorji, uredniki in redaktorji – vse to je pripomoglo, da je pred nami vrhunsko delo češke leksikografije, ki je zapolnilo veliko vrzel na področju slovenistično-bohemistične strokovne literature.

Če zaključimo nekoliko hudomušno – avtor si je ob predstavitvi slovarja v Ljubljani zastavil tudi vprašanje, ali dandanes sploh še potrebujemo dvojezične

slovarje. Odgovor je skušal poiskati tako, da je preprost pogovorni frazem *živiva na koruzi*, katerega češki ustreznik je *žijeme na hromádce*, preizkusil v treh prosto dostopnih spletnih prevajalnikih. DeepL ga je prevedel kot: *Žijeme z kukuřice z različicama Živíme se kukuřicí* in *Jsmе živi z kukuřice*, v slovenščini *preživljamo/prehranjujemo se s koruzo*. Gre torej za dobesedno razumevanje pomena, vendar skladijsko prilagojeno češčini. Google Translator je ponudil povsem dobeseden prevod, vključno s slovensko skladijsko strukturo: *Žijeme na kukuřici*. Najslabše pa se je odrezal prevajalnik založbe Lingea s povsem nesmiselnim prevodom: *Živiny na kukuřici. (Hranila na koruzi.)*

Odgovor je torej – da, dvojezične slovarje še vedno potrebujemo, še zlasti tako vrhunske, kot je novi slovensko-češki slovar Davida Blažka.

LITERATURA

Blažek 2025 = David Blažek, *Slovinsko-český slovník / Slovensko-češki slovar*, Praga: Academia, 2025.

Škerlj 1995 = Ružena Škerlj, *Češko-slovenski slovar, slovensko-češki slovar*, Ljubljana: DZS, 1995.

JUBILEJI

ANDREJA LEGAN RAVNIKAR —
ALENKA JELOVŠEK

JAKOB MÜLLER JE DOPOLNIL PETINOSEMDESET LET

COBISS: 1.19

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.32.1.14](https://doi.org/10.3986/JZ.32.1.14)

Prvi dan meteorološke pomladi je naš dolgoletni sodelavec, leksikolog in leksikograf, kolega in prijatelj Jaka stopil v šestinosemdeseto leto starosti.

Jakob Müller se je rodil 1. marca 1941 na Grosupljem. Leta 1968 je diplomiral iz slavistike na Filozofski fakulteti v Ljubljani in se dve leti zatem zaposlil na Inštitutu za slovenski jezik SAZU, katerega neutrudni sodelavec je ostal vse do svoje upokojitve 32 let pozneje in še dlje kot honorarni sodelavec. Najprej je deloval v leksikološki sekciji kot asistent, nato kot strokovni sodelavec ter od leta 1982 kot urednik in član glavnega uredniškega odbora *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ). Za izjemne zasluge pri tem delu je leta 1993 prejel častni znak svobode Republike Slovenije. Leta 2001 je postal član sekcije za terminološke slovarje in leta 2011 predelal, posodobil in dopolnil ter pripravil za tisk knjigo *Slovensko tehniško izrazje: jezikovni priročnik*.

Marjeta Humar je v jubilejnem prispevku ob njegovem sedemdesetem rojstnem dnevu,¹ v katerem je tudi podrobno opisala njegovo dotedanje znanstveno in strokovno delo, navedla šaljivo opazko, ki je krožila po inštitutskih hodnikih, da Jaka »iz treh listkov napravi pet pomenov«. Globino njegovega leksikografskega znanja, njegovo natančnost in metodičnost smo lahko spoznali tudi (takrat) mladi inštitutski sodelavci, ki smo se leta 2010 na njegovi leksikografski delavnici (nekateri prvič zares) seznanjali z leksikografskim delom tako, da smo razbirali številne pomene leksema *maček*. A Jaka z nami ni delil le praktičnih napotkov za delo, s širino, ki je zanj značilna, nam je predstavil tudi svoje in naše leksikografske predhodnike, zlasti tiste, ki so bili zaradi političnih ali drugih razlogov spregledani ali celo zamolčani. Tem se je posvečal tudi strokovno

Andreja Legan Ravnikar ■ ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana ■ andreja.legan-ravnikar@zrc-sazu.si ■ <https://orcid.org/0000-0002-1334-1360>

Alenka Jelovšek ■ ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana ■ alenka.jelovsek@zrc-sazu.si ■ <https://orcid.org/0000-0003-3818-096X>

1 Marjeta Humar, Jakob Müller, jezikoslovec in slovarnik – sedemdesetletnik, *Jezikoslovni zapiski* 17.1 (2011), 177–181.

in védenje o njih delil s širšo javnostjo: tako je leta 1995 na Vrhniki pripravil razstavo o življenju in delu Staneta Suhadolnika ter objavil tudi njegovo bibliografijo; v svojem delu je opozarjal tudi na prezrti (oziroma vsaj premalo upoštevani) prispevek jezikoslovcev Jakoba Šolarja in Lina Legiše. Posvetil se je tudi širše (pri)znanemu leksikografu Maksu Pleteršniku in ob stoletnici njegovega *Slovensko-nemškega slovarja* (1894–1895) v Pišecah pripravil stalno razstavo o avtorju in njegovem delu.

Jakovo zanimanje za preteklost pa je segalo precej dlje kot do leksikografov s konca 19. stoletja. Zlasti v obdobju po uradni upokojitvi je več razprav posvetil jeziku slovenskih protestantov 16. stoletja. Tako je leta 2001 v *Jezikoslovnih zapiskih* izšel prispevek Riglerjeva teza o začetkih slovenskega knjižnega jezika v številkah, s katerim je podkrepil Riglerjevo analizo protestantskih besedil in zavnil očitke o njegovi nenatančnosti. Dodatno je Riglerjeve ugotovitve gradivsko podprl v kratkem, a pomembnem prispevku v isti reviji Ljubljanska slovenščina: potrditev Riglerjeve teorije (2011), v *Trubarjevi številki*, zborniku prispevkov z mednarodnega simpozija o slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja (2008–2009) pa je objavil pregled teorij o temelju/temeljih slovenskega knjižnega jezika. Svojega ukvarjanja z najstarejšo knjižno slovenščino pa ni omejil le na potrjevanje Riglerjevih tez, v prispevku *Prekmursko besedje v Registru 1584?* (2003), ki je nastal kot vabljeno predavanje na mednarodnem znanstvenem srečanju o prekmurski narečni slovstveni ustvarjalnosti, se je posvetil tudi vprašanju vpliva jezikovnega obrobja na slovenski knjižni jezik tega obdobja.

S slovenščino 16. stoletja je bila večinoma povezana tudi druga zgodovinska tema, ki ga je zaposlovala v tretjem tisočletju: raba etnonimov za Slovence. Leta 2002 je v zborniku *Države, pokrajine, narodi, ljudstva in njih kulture ter znanoosti v Škrabčevih delih* objavil prispevek Raba poimenovanj Slovenci in Sloveni v 16. stoletju, v *Japljevem zborniku* (2010) se je v istoimenskem prispevku spraševal o kranjstvu in slovenstvu Jurija Japlja, v zborniku *Slovenci v zgodnjem srednjem veku* (2012) je objavil pregledni prispevek *Etno- in lingvonimi, povezani s Slovenci*, k temi pa se je vrnil tudi leta 2022, ko je v zborniku *Novi pogledi na Adama Bohoriča* sodeloval s prispevkom Adam Bohorič in Slavi.

Ukvarjal se je tudi z jezikovnozgodovinsko tematiko. Pripravljal je slovenski pravnozgodovinski slovar, pri čemer je vsak teden obiskoval pravnega zgodovinarja s Pravne fakultete Univerze v Ljubljani Vladimirja Simiča, s katerim sta pilila redakcije slovarskih sestavkov. Večkrat se je na pol poti z inštituta na fakulteto ustavil na Wolfovi, bodisi zato, ker je potreboval strokovno literaturo »iz zgodovinske sekcije«, ali da se je oglasil pri svoji ženi za kosilo v Tartufu, kjer sva se jima običajno pridružili tudi njeni sodelavki. Ta druženja niso bila nikdar dolgočasna, saj je Jaka z izjemnim pedagoškim darom vedno zajadral v

strokovne vode. Pogovori so razkrivali njegovo izjemno razgledanost in načitanost; prav vsrkaval je vedno nova znanja, jih kritično vrednotil in z nami delil svoje poglede.

Ob svojem znanstvenem delu pa je Jaka lokalpatriot in domoznanec, neutrudno vpet v kulturno življenje domačega kraja in širše okolice. Tako se je z zanj značilno energijo loteval najrazličnejših kulturnih in zgodovinskih tem, zlasti povezanih z lokalnimi ustvarjalci, pa tudi s širšimi jezik(slo)vnimi vprašanji. V občinskem zborniku je objavil več strokovnih prispevkov, npr. Primož Trubar in šole (2008), Prešeren in njegovi na Kopanju (2002), o Louisu Adamiču (2014), Janezu Šemetu (2000), Ludvetu Potokarju (2012), pa tudi več poljudnih člankov tako o vprašanih slovenskega jezika v Evropski uniji kot o lokalni zgodovini in lokalnih kulturnih delavcih. S prispevkoma Toponimi šmarske župnije ter Zapisi in etimologije krajevnih imen v župniji Škocjan pri Turjaku je posegel tudi na področje onomastike.

Njegovo kulturno zanimanje pa ni ostalo lokalno omejeno: sodeloval je tako z zamejskimi Slovenci v Italiji in na Madžarskem kot z goranskimi Hrvati ter v svojih prispevkih predstavljal njihovo ustvarjanje.

Jakovo izjemno delavnost potrjuje tudi njegova bogata bibliografija, ki samo od leta 2000 obsega kar 181 enot.² Poleg že omenjenih avtorskih prispevkov je v tem času deloval tudi kot recenzent, urednik, prevajalec, pisec spremnih besedil, korektor in lektor. Kot avtor gesel je sodeloval tudi pri *Novem Slovenskem biografskem leksikonu*, kjer je predstavil Antona Bajca ter svoji nekdanji sodelavki Ivanko Črenelič in Ljudmilo Bokal. V zadnjih letih pa se je lahko intenzivneje posvetil kombiniranju dveh svojih velikih ljubezni – leksikografije in taroka, in sicer s pripravo *Slovarja slovenskega taroka*, ki ga je predstavil na posvetu *Mednarodni dan slovarjev 2023* in v prispevku *Jezik slovenskega taroka* v zborniku *Pleteršnikova dediščina* (2024). Vsi navdušeni kvartopirci mu (in si) želimo, da bo slovar čim prej izšel tudi v knjižni obliki.

Čeprav se je Jaka upokojil pred skoraj petindvajsetimi leti, do danes ni pretrgal stikov z institucijo, ki mu je vso delovno dobo dajala kruh, če ne drugače, pa z obiski pomembnih inštitutskih prireditev, npr. ob 80. obletnici inštituta leta 2025. V osebnem pogovoru je navdušeno pohvalil delo in prizadevanja mlajših leksikografov, kritično pa pripomnil, da vloga in pomen Staneta Suhadolnika za SSKJ še vedno nista pravično ovrednotena.

Ob velikem znanju in bogatih življenjskih izkušnjah pa Jaka ostaja skromen, tih (razvnamejo ga le strokovni izzivi!), socialno čuteč in darežljiv človek. Nepogrešljivi deli njegove osebnosti so tudi globoka vernost, spoštovanje občečloveških vrednot in predanost slovenstvu.

² Njegova slovenistična bibliografija do leta 2011, ki sta jo pripravila Peter Weiss in Alenka Porenta, je objavljena v *Jezikoslovnih zapiskih* 17.1 (2011), 183–191.

Inštitutske sodelavke in sodelavci mu želimo trdnega zdravja, veliko lepih trenutkov z ženo Jožico in širšo družino ter bralnih in strokovnih izzivov, ki jih tako vedoželjnemu človeku nikdar ne more zmanjkati.